

The background of the cover is white with abstract splatters of green and purple ink. A constellation diagram is overlaid on the page, consisting of several black dots connected by thin lines. The dots are arranged in a pattern that resembles a constellation, with some lines being solid and others dashed. The overall aesthetic is artistic and somewhat chaotic, reflecting the 'Notes' theme.

Райнер Марія
РІЛЬКЕ

Нотатки

Мальте Лявругса Бругге

Райнер Марія
РІЛЬКЕ

Нотатки

Мальте Лявридса Бригге

УДК 821.112.2-31
ББК 84(4Нім)-442
P50

Роман

Переклад з німецької *Юрко Прохасько*

DIE HERAUSGABE DES BUCHES WURDE UNTERSTÜTZT VOM
DEUTSCHEN ZWISCHENE ZA WÄRTERN
ÜBSETZUNGSPROGRAMM DES GOETHE-INSTITUT KIEW
ПРОГРАМ ПЕРЕКАДІВ ГЕТЕ-ІНСТІТУТУ І
UND DER INTERNATIONAL RENAISSANCE FOUNDATION
МІЖНАРОДНОГО ФОНДУ "ВІДРОДЖЕННЯ"

Переклад зроблено за виданням:
Rainer Maria Rilke Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge
Universal-Bibliothek Nr.9626 Herausgegeben und kommentiert
von Manfred Engel Philipp Reclam jun. GmbH & Co., Stuttgart, 1997

Рільке Р. М.

P50 Нотатки Мальте Лявридса Бригге: роман / Райнер Марія
Рільке. – К.: Грані-Т, 2010. — 296 с.
ISBN 978-966-465-297-8

Літературне століття, яке минає від часу публікації роману «Нотатки Мальте Лявридса Бригге» (1910), було багатим на новаторство й експеримент. Утім, саме романові Райнера Марії Рільке судилося стати ідейним, смисловим «вузлом», із якого тягнулися й далі тягнуться ниточки різних прозових традицій, що претендували чи претендують на статус інтелектуально-креативної літератури.

УДК 821.112.2-31
ББК 84(4Нім)-442

ISBN 978-966-465-297-8

© «Грані-Т», майнові права, 2010

Райнер Марія

РІЛЬКЕ

Нотатки

Мальте Лявридса Бригге

Актуальність тривоги Мальте

Літературне століття, яке минає від часу публікації роману «Нотатки Мальте Лявридса Бригге» (1910), було багатим на новаторство, експеримент, прагнення демонтажу усталених прозових форм; багатим на спроби дати читачеві принципово нові й нові персонажі, конфлікти, візуальні та смислові ракурси, уявні пласти та панорами, а в соціологічному аспекті – на установки «піймати мить» свого часу, що невпинно проминає. За бажання можна згадати масив повістей і романів із різних літератур, автори яких обрали подібні творчі практики. Але саме «Нотаткам Мальте» судилося стати ідейним, смисловим «вузлом», з якого тягнулися й далі тягнуться ниточки тих чи тих прозових традицій, що претендували чи претендують на статус інтелектуально-креативної літератури. Тож не дивно, що на цей роман взували Моріс Бланшо та екзистенціалісти, представники французького «нового роману» та американські бітники, адепти прози «з нічого» і навіть теперішня блогерська та поп-література, яка сповідує принципи online, інтернетного письма, передвіщеного багато в чому сповідальною та щоденниковою манерою твору Райнера Марії Рільке.

джерела роману

Попри те, що техніка «Нотаток Мальте» була новаторською та докорінно поривала з традицією реалістичного роману (у якому автор – в оповіді та зображенні – виконував функцію такого собі «всевидячого ока» над світом, який сам створив), у багатьох аспектах твір Рільке міцно вкорінений у культурні традиції. У своїх листах поет сам вказав на чимало ключів для відповідних прочитань «Нотаток Мальте», зокрема його автобіографічних, літературних, культурних і мистецьких джерел. І медитативно-психологічні підстави написання роману вражають ще дужче, якщо зважити на внутрішнє сум'яття, виснаження та зневіру, яку переживав Рільке, позбавлений можливості вести осілий спосіб життя й приречений на постійні мандри та скитання.

Як на мене, вкрай непродуктивно розглядати «Нотатки Мальте» окремо від поетично-містичних візій, богошукання й навіть онтологічних пошуків Рільке, якими він переймався ще в період навчання у військовій школі Меріш-Вайскірхена (1890–1891). Роман Рільке невід'ємний від його поезії, так само, як і від листів та щоденників, особливо ж від вражень, переживань та емоційних злетів, якими з відвертістю ділився поет у своїх писаннях.

Рільке повністю поділяв думку, яка неодноразово зринала в його творах, що тексти (бодай міркування Мальте про поезію) формуються інколи до письма, вони визрівають емоційно, психологіч-

но, підсвідомо ще до їх задуму. Тож цілком можливо, що й голос данського поета Мальте – головного персонажа роману-щоденника, роману-поезії, роману-сповіді, раз по раз «пробивався» у Рільке ще задовго до 1904-го – року написання перших сторінок твору. 6 липня 1898 року поет, міркуючи про самотність й Бога, пише: «І не треба, щоб ви мислили Бога над натовпом. Він не хоче натовпу; Він прагне вознестися над безліччю індивідів. У натовпі кожен такий малий, що не може докласти свої зусилля до спорудження Божого храму».

Подібну думку, щоправда в урбаністичному ландшафті неприйняттого та ворожого для Рільке Парижа, у своїх монологах розвиватиме і Мальте. Особистий досвід Рільке в період перебування в помешканні Родена закріпив у нього неприязнь до *Парижа як натовпу*, до хаотичного та безглузлого згромадження великої кількості людських відчужень, які так болісно сприйматиме Мальте, – сприйматиме як нестерпне й жорстке очікування та наближення невідомої смерті. У листі до дружини від 11 вересня 1902 року Рільке зізнається, що «Париж важкий. Галера. Не можу висловити, наскільки мені тут усе несимпатичне, не можу описати, з якою інстинктивною відчуженістю я тут блукаю». З цієї ж дати починаються і «Нотатки Мальте».

Цікаво, що протиставленням теперішньому (Парижу як натовпу, Парижу як місцю смерті) постає *ідеальне минуле*, яким у романі є батьківщина

Мальте – Данія. В уявленні Мальте вона є екзотичною європейською культурною країною – безпосереднім протиставленням стереотипів, що таку роль завжди відігравав винятково Париж. Рільке був буквально приголомшений цією країною, її історією та культурою, що в «Нотатках Мальте» посилюватиметься через постійні відсилання до подій минувшини. Можливо й відвідини Рільке Данії та Копенгагена влітку 1904-го, вивчення данської мови мотивуються тим, що поет був заворожений творами двох данських авторів: трактатами Сьорена К'єркегора, а головне – прозою Єнса Петера Якобсена. Якщо К'єркегор імпував йому темою богоборства та богошукання, а відтак темою морального вибору (або – або), то в Якобсеновій прозі Рільке знайшов блискучі інструментальні партії, мелодії, засоби, якими можна було передавати стани людської душі, її смуток, страх, злети й падіння, чого не пропонував тоді реалістичний роман. Пластичність, увага до найменшого поруху та найменшої деталі, введення їх у фокус чіткого бачення – ті засоби, без яких неможливо уявити «Нотатки Мальте». Цікава паралель – ця техніка була органічною та, можливо, і співзвучною поетичній концепції Рільке, яку він виразив у циклі «Ding-Gedichte» (вірші про речі), – пізнання світу через речі, через їхню тривалість; це наближало його роман і поезію до медитативно-споглядальної поетики, характерної для літератур Сходу.

Окрема тема – джерела аристократичності образу Мальте, що невід’ємні від теми автобіографізму. Чимало приятелів, сучасників і дослідників Рільке наголошували на його вродженій аристократичності та шармі (один із них залишить знаменне спостереження: «він був поетом, навіть коли мив руки»). У популярній біографії Рільке Ганса Егона Голдхузена, що вийшла 1958 року у видавництві «Ровольт», увагу зосереджено на біографії матері поета, яка походила із заможної сім’ї цісарсько-королівського радника Карла Ёнца і якій змалку було добре знайоме життя привілейованого світу Австрії. Фіа Рільке була незвичайною жінкою, схильною до фантазувань про своє аристократичне походження із саксонської та каринтійської знаті (проте дослідники цих джерел не виявили). У Голдхузена є важливе міркування: «У ставленні Рільке до аристократії наївний снобізм його матері, виявляючи себе, з одного боку, переріс у манію, з іншого ж – був одухотвореним і подоланим величним прагненням поета до незалежності. Коли він сам береться пояснювати свою соціальну ситуацію, то солідаризується з поширеними уявленнями свого часу, якими вони заявляли про себе всюди в літературі *fin de siècle**, від Гофманстала до Томаса Манна: художник – це замкнута в собі остання дитина, якою закінчується стародавній шляхетний рід, що виплекав свою останню, витончену квітку». Мальте – як і

* Кінця віку (*фр*).

Рільке – також аристократ і митець, сучасник кінця XIX століття – доби смертельної агонії аристократизму як суспільного прошарку. Передсмертні очі Мальте бачать численні картини й образи величі минулих століть європейської культури й історії, що минають одне за одним, ніби кінокадри, – подвиги лицарів і королів, злети й падіння шляхетних родин, любовну жагу і страждання закоханих поеток. Перед Мальте розкривається, ніби живий, світ, який безповоротно минув, загинув, розчинився, немов у тумані, залишивши по собі лише імена своїх героїв. І Мальте – остання дитина цієї зниклої реальності, приречена відчувати своє повільне та неспинне підкорення смерті та проминанню.

Роман також міцно вкорінений у німецьку романтичну традицію. У романтиків поет підхопив біблійний мотив блудного сина: Рільке неодноразово наголошував на важливості саме такого бачення свого Мальте, який, мов неприкаяний, приречений на постійні пошуки спокою для своєї душі серед невідомого великого й безмежного світу. Символісти (у Франції – Поль Верлен) і згодом австрійські та німецькі експресіоністи, сучасники Рільке, цей мотив подавали через поширену в добу романтизму трагічну та загадкову історію Каспара Гаузера: для прикладу варто згадати роман Якоба Вассермана «Каспар Гаузер, або Лінощі серця» (1909) і вірш «Каспар Гаузер» із книги «Себастьянові сни» (1915) Георга Тракля. Мальте також з гіркотою зга-

дує історію блудного сина, однак не як відторгнення, а як історію «байдужого серця», яке саме обрало свій шлях – шлях відмови від любові рідних і близьких, прирікши себе на довічні скитання. Очевидно, поет мав для цього й екзистенціальні підстави – ще 1896 року Рільке пориває з сім'єю через жорсткі обмеження, які йому нав'язувалися і які віддаляли його від улюбленої поезії й мистецтва.

Та з німецьким романтизмом автора «Нотаток Мальте» пов'язувала не менш важлива ідейна константа – орієнтація на традицію «митців із розірваним серцем», до яких Рільке зараховував передусім Гайнріха фон Кляйста. Кляйст, який сформулював творче кредо ідеального та чесного митця лаконічним прикметником «*überspannt*» (перенапружений), імпував Рільке, бо робив серце митця таким собі «заземленням» усіх життєвих і творчих гомовиць. Мальте-митця також можна назвати втіленням цього ідеалу, плеканого Кляйстом і водночас частково списаним Рільке з себе, – як поет, він зобов'язаний бути вірним своєму шляхові аж до смерті. З цієї ж традиції починається творча модель «мерехтливого» персонажа, який балансує між життям і смертю, між маренням і ясністю, між нестерпною реальністю та ідеальним світом. У такому ракурсі можна говорити й про деяку «ідейну програмність» персонажа Мальте для Рільке. Можливо, цей роман і став зображенням вибору митця і тих наслідків, що цей вибір завершуватимуть.

Ще одна важлива лінія пов'язує «Нотатки Мальте» з німецьким романтизмом – із традицією італійських подорожей, які російський культуролог Віктор Топоров називав типовою романтичною міфологемою. Це паломництво буде наскрізним для «Італійських подорожей» Гете, роману Людвіга Тіка «Скитання Франца Штернбальда», роману Новаліса «Гайнріх фон Офтердінгер» і книги Гайнріха Гайне «Подорожні картини». Найкраще продовження цього культурного паломництва романтизму репрезентує «Флорентійський щоденник» Рільке. У романі воно оприявнюється через образ Венеції, яку згадує Мальте у своїх міркуваннях про Абельону – жінку, яку пам'ятає ще змалку (Рільківська алюзія на Беттину фон Арнім; у своїх роздумах Мальте порівнює Абельону з юною подругою Гете).

тривога Мальте

Попри те, що Рільке навмисне залишає в романі автобіографічність часу й топосу міста, він усе ж відкидає спроби буквального ототожнення його з головним персонажем – Мальте. Цю тему можливо тлумачити в різний спосіб, однак найважливіше – відчувати її варіативність. У листі до Лу Андреас-Саломе від 28 грудня 1911 року Рільке зробить дивне зізнання: «Ніхто, крім тебе, не може розгледіти й визначити, наскільки він (*Мальте*. – А. Д.) схожий на мене. Чи він почасти створений із тих небезпек, які

мені загрожують, чи він зазнає заради мене поразки, щоб я міг до певної міри її уникнути».

На перший погляд, «функція» Мальте в таких думках постає таким собі психологічним оздоровленням самого автора. У рількеанських лекціях Габріеля Марселя, прочитаних 1944 року в Центрі філософських і релігійних студій, згадується розмова Рільке з його французьким приятелем та інтерпретатором Едмоном Жалу: поет розповідав, як одного дня, прагнучи зазирнути в себе, він уявив бесіду дівчини та юнака на водах; юнак оповідав їй про свого данського друга Мальте Лявридса Бригге, який помер і залишив йому свого щоденника. Сам Марсель дає сміливе пояснення такій персоніфікованій фантасмагорії: «Мальте буде для нього водночас ним самим і кимось іншим, стосовно якого він стане тим, хто вижив, проте цілком безпорадним, утративши будь-яку мету. То була парадоксальна ситуація людини, яка носить жалобу по самій собі; і я зважуся висунути гіпотезу, що коли Рільке став усе більше й більше наголошувати на глибокій ідентичності між життям і смертю, то це почалося після того, як він почув себе, написавши «Нотатки Мальте», мертвим у самому осередді життя».

Щодо останніх слів з речення Марселя, то це для Рільке було й даниною його тривалому захопленню містиккою, яке позначилося на всій його поезії. І Мальте в ракурсі свого бачення безмежжя чужого та жахливого Парижа, переповненого постійним

відчуттям смерті, близький до містичності. Традиція трактування фізичного життя як тлінного й мертвого в дуалізмі з вічністю безсмертя тягнеться ще від св. Павла (її особливістю є те, що вона трактує вмирання й воскресіння з Христом), і особливо добрий ґрунт ця містика знайшла в середньовічній Німеччині – Майстер Екгард, Якоб Бьоме, які відтак уплинули на хід німецької (і австрійської) літератури та філософії. Тож не випадково один із провідних інтелектуалів епохи Рільке, ще молодий Рудольф Касснер проголосив гасло «знання містика – сила поета», яке в буквальному значенні сповідували неоромантики, імпресіоністи, символісти з кола Стефана Георге й сам Рільке. Попри те, що Рільке ще замолоду позиціонував свою «нехристиянськість», з якої власне й починаються джерела поетичного концепту «темного Бога», релігійність Рільке-Мальте стає ще переконливішою у фокусі апокаліптичного сприймання теперішнього – паризьких пейзажів та урбаністичних ландшафтів, метафізичних інтер'єрів і хаотичних потоків буденних речей і подій.

Забіжу трохи наперед: якщо в «Дуїнянських елегіях» пізній Рільке знаходить розв'язку через ідею народження, вводячи «героя» (як символ воскресіння) на зміну «лялькам» (механічним, напівмертвим людям), то логіка «Нотаток Мальте» ще позбавлена такого «містичного виходу», і другим персонажем книги постає, фактично, сам страх Мальте перед

невідомою смертю. Можливо, саме через це Рільке ще кілька років після публікації роману переживав внутрішнє спустошення, бо психологічно залишився на території ідейної безвиході, яку подолати йому вдасться лише в «Дуїнянських елегіях».

джерела з роману

«Нотатки Мальте» (спільно з «Книгою годин» і повним корпусом «Нових поезій») стали своєрідним вододілом між раннім і пізнім Рільке: між юним улюбленцем літературних салонів і графінь, який пописував неоромантичні, «красиві» віршики, «празьким франтом», як обізвав його у своєму щоденнику Георг Гайм, і – Рільке-самітником, автором «Дуїнянських елегій» і «Сонетів до Орфея», генієм, який підкорив усе подальше століття.

Проте цей роман важливий не лише для розуміння літературного шляху Рільке, а й для подальшого розвитку західних літератур, особливо ж доби модернізму. У технічному аспекті «Нотатки Мальте» запропонували нові оригінальні інструменти побудови іконографіки та композиції. Передусім – це кінематографічний «фокус камери» як відмова від багатофігурного бачення подій у міському ландшафті. На відміну від часів реалізму, автор відмовляється від побудови нарації, що опирається на уявлення про панораму реального, натомість відштовхується від свідомості як процесу дотику до речей, які переживаються, сприймаються чи проходять *повз* «тут і тепер». Звук,

деталь, відтінок, мить приходять на зміну бальзаківським майже інвентарним описам і багатослівним нагромадженням.

Це породжує і новий тип колізії, не суспільної чи риторично-дидактичної, що обов'язково редукується до певної ідеологеми, а внутрішньої, екзистенціальної. Чимало письменників-екзистенціалістів відразу відчували в Мальте «свого» персонажа, і з досвіду його соціалізації відчуження розвивали концепт «миті вибору» як єдиної можливості абсолютної свободи. «Спонтанна проза», актуалізована в часи Кортасара, також має чим завдячувати «Нотаткам Мальте»: умінням оперувати, на перший погляд, непокєднуваним матеріалом, умінням будувати між різними нові смислові зв'язки без причиново-наслідкової логіки та відповідного підпорядкування її суворим законам моделі форми. Близька до цього й «шозистська»* концепція «нового роману», розвинута в статтях Роб-Грійє. Щодо нонконформізму Мальте, то він імпонував бітникам і контркультурі.

Несподіваний зв'язок також існує між романом Рільке та німецькою поп-літературою. Крістіан Крахт, один із лідерів «покоління Гольф», у низці своїх романів повертається до естетики часів «югендстилю» на зламі XIX–XX століття, а головне – наділяє своїх персонажів рисами сум'яття, дуже близькими до тривоги Мальте, лише в теперішніх культурно-цивілізаційних умовах. У маніфесті ні-

* Від *фр.* chose – річ.

мецької поп-літератури «Tristesse Royale» (за участю того ж Крахта, Шенберга та інших) посилюється ностальгія за часами «високої культури», часами літературного аристократизму, на зміну яким прийшло суспільство «колективізації індивідуалізму», суспільство «обезличування» людини та тотальної стандартизації потреб, смаків, стилів, функцій, дій, бажань та інстинктів. Мальте також опирався механічно-знелюдненій, смертельновтомленій, сірій дійсності, подумки мандруючи в затишний, шляхетний світ і свого дитинства, і молодості європейської аристократичної культури, її звитяги та енергії.

Парадоксальна річ, але «Нотатки Мальте» поєднали настільки суперечливі полюси – глибоку укоріненість у культурну традицію, з одного боку, та принципово відмінні від усталених і традиційних механізми письма, з іншого, – що ця обставина, можливо, й зробила роман Рільке провісником того якісного літературного різноманіття, яке склало мозаїку теперішнього лику європейської культури. З одного боку, Мальте – нащадок доби золотого віку, а з іншого – наш сучасник, якого ми розуміємо і чий досвід переживаємо як власний.

Анатолій Дністровий

11 вересня, rue Toullier*

Отож: люди приїздять сюди, щоб жити, мені ж видається, тут умирають. Я був у місті. Я бачив: шпиталі. Бачив чоловіка, який заточився, потім упав. Люди згромадилися навколо нього, це заощадило мені решту видовища. Бачив вагітну жінку. Вона важко сунула вздовж високого теплого муру, іноді намацуючи його, ніби намагалася переконатися, чи він іще на місці. Так, ще на місці. А за ним? Поглянув на мапі: Maison d'Accouchement**. Гаразд. У неї приймуть пологи – тут це вміють. Далі rue Saint-Jaques***, велика споруда з банею. На мапі: Val-de grâce, Hôpital militaire****. Власне кажучи, мені цього й не потрібно знати, та нехай, не зашкодить. Завулок засмердів з усіх боків. Смерділо – наскільки можна було розрізнити – йодоформом, товщем із pommes frites*****, страхом. Усі міста вліті смердять. А тоді я побачив якийсь дивовижний, вкритий більмами будинок, на мапі його не було, але над брамою досить виразно виднілося: Asy le denuit*****.

* Вулиця Тульє (фр.) – у центрі Парижа, Рільке мешкав тут у 1902 році.

** Пологовий будинок (фр.).

*** Вулиця Сен-Жак (фр.) у Латинському кварталі.

**** «Долина милосердя», військовий госпіталь (фр.).

***** Дослівно: смажених яблук (фр.); мова йде про сморід пересмаженої олії.

***** Притулок (фр.).

Поряд із входом були вивішені ціни. Поглянув. Недорого.

А ще? Дитина у візочку: товстенька, зеленава, з помітною висипкою на чолі. Висипка, мабуть, заживала й не боліла. Дитина спала з розкритим ротом, дихала йодоформом, *rommes frites*, страхом. Так воно було. Головне, живі. Ось що головне.

НІЯК не можу відмовитися спати при відчиненому вікні. Електричні трамваї, теленькаючи, мчать моїм покоїком. Автомобілі женуть крізь мене. Десь хрюскають двері. Десь розбивається шиба, я чую, як регочуть її великі уламки, як хихотять маленькі друзочки. А тоді раптом притлумлений галас з іншого боку, всередині будинку. Хтось підіймається сходами. Наближається, наближається невпинно. І ось уже тут, давно вже тут, минає. І знову вулиця. Якась дівчина репетує: *Ah tais-toi, je ne veux plus*^{*}. Електричний трамвай збуджено над'їздить, проїздить, по всьому. Хтось гукає. Люди метушаться, обганяють одне одного. Гавкає пес. Яке полегшення: пес. Над ранок навіть піє півень, така невимовна благодать. А тоді я раптом засинаю.

Ось такі тут звуки. Але є тут і щось набагато жаскіше: тиша. Здається, на великих пожежах іноді надходить така ось мить межової напруги, струме-
^{*} Замовкни, я не хочу більше (*фр.*).

ні води охляють, пожежники вже нікуди не пнуться, ніхто не ворухиться. Безгучно зсувається чорний карниз, і стіна, за якою вибухає вогонь, похиляється безгучно. Усі стоять і чекають, з увібганими в плечі головами, з обличчями, стягненими навколо очей, на той страхітливий удар. Ось яка тут тиша.

Я ВЧУСЯ бачити. Не знаю, від чого це залежить, усе в мене глибше входить і не зупиняється в тому місці, де закінчувалося колись. У мене є внутрішній простір, про який я й не підозрював. І тепер усе входить туди. Не знаю, що діється там.

Сівши сьогодні писати листа, зрозумів, що я тут допіру три тижні. Три тижні деінде, на селі, скажімо, промайнули б як один день, тут це роки. Уже й листа розхотілося писати. Для чого казати комусь, що я міняюся? Адже коли міняюся, я вже не той, ким був, а якщо я хтось інший, ніж досі, то зрозуміло, що в мене немає знайомих. Адже не можу я писати чужим людям, людям, які мене не знають.

Я ВЖЕ казав? Я вчуса бачити. Так, тільки починаю. Ще не зовсім вдається. Але я хочу скористатися цим часом.

Для прикладу, ніколи не усвідомлював, скільки є облич. Є багато людей, але ще більше облич, бо в кожного їх кілька. Є люди, вони носять одне обличчя роками, ясна річ, воно зношується, за-

бруднюється, тріскається на зморшках, розтягується, як рукавичка, яку носив під час подорожі. Це ошадливі, прості люди; вони не міняють його, вони навіть не здають його почистити. Байка, і так буде, твердять вони, і хто доведе їм протилежне? Тут, однак, постає питання: позаяк вони мають кілька облич, що ж тоді роблять з рештою? Приберігають. Дітям знадобляться. Утім, трапляється й так, що з цими обличчями виходять на прогулянку їхні собаки. Чом би й ні? Обличчя є обличчя.

Інші зодягають свої лица неймовірно швидко, одне за одним, і зношують. Спершу їм здається, що лица в них назавжди, та ось заледве сороківка – а на черзі вже останнє. Звісно, у цьому є якийсь трагізм. Вони не звикли шанувати обличчя, останнє за вісім днів протреться, продірявіє, стоншиться в багатьох місцях, як папір, і тоді з-під споду поступово почне вилазити підкладка, не-лице, і з ним вони ходитимуть.

Але ця жінка, ця жінка: вона цілком запала в себе, зануривши лице в долоні. То було на розі rue Notre-Dame-des-Champs*. Я відразу ж пішов тихцем, тільки-но її побачив. Коли бідаки заглиблені в розмисли, не вільно їм перешкоджати. Ану ж, до чогось та й додумаються.

Вулиця була надто порожня, її порожнеча нудилася й висмикувала мені з-під ніг крок і кала-

* Вулиця Нотр-Дам-де-Шан (фр.) у центрі Парижа.

тала ним то тут, то там, як дерев'яним ходаком. Жінка злякалася й піднялася з себе – зашвидко, зарвучко – так що лице залишилося в долонях. Я побачив, як воно лежить там, його порожню форму. Мені коштувало невимовного зусилля не відвести погляду від цих рук і не подивитися, що з них вирвалося. Мене жахало побачити це лице ізсередини, та ще більше – цю оголену голову без лица.

Я БОЮСЯ. З цим страхом треба щось робити, якщо вже його маєш. Було б огидно заслабнути тут, і якби комусь спало на думку запроторити мене до Hôtel-Dieu*, я б там точно помер. Цей Hôtel – приємний Hôtel, він утішається неймовірним попитом. Ледве чи можна розглядати фасад паризької катедри, не наражаючись на небезпеку, що тебе переїде один із численних екіпажів, які прагнуть мерщій дістатися туди крізь той вільний клаптик перед катедрою. То невеличкі омнібуси, вони невпинно дзеленчать, і навіть сам герцог де Саган мусив би притримати свою упряж, якби такий-от дрібний вмирущий убив собі в голову будь-що потрапити простісінько в Божий Hôtel. Умирущі вперті, й весь Париж зу-

* Дослівно «притулок Бога» – паризька лікарня неподалік від собору Нотр-Дам, заснована у VII ст. при колишньому монастирі.

пинається в заторі, коли таку-от мадам Лєгран*, лахмітницю з *gue de Martyrs*** , везуть на відомо яку площу в Сіте***. Слід зазначити: у цих розтриклятих маленьких візків несамовито бентежні шибки з матового скла, за якими можна уявити собі найрозкішніші агонії; для цього досить фантазії консьєржки. Якщо ж у когось уява ще багатша й розростається навсібіч, то припущення стають достоту необмежені. Але бачив я, як над'їздять і відкриті дροжки, винайняті дροжки із відкритим верхом, що їздять за звичною таксою: два франки за смертну годину.

ЦЕЙ першорядний Hôtel дуже давній, ще в часи короля Хлодвіга**** тут умирали на кількох ліжках. Тепер умирають вже в 559 ліжках. Конвеєром, ясна річ. За такої несамовитої продукції окрема смерть не надто викінчена, та на цьому й не надто залежить. Маса – ось що важить. Хто сьогодні ладен дати щось за належно викінчену смерть? Ніхто. Навіть багатії, які могли б собі таке дозволити – умерти з усією докладністю, – стають недбалими й байдужими; бажання мати власну смерть стає дедалі

* Дослівно «пані Велика» – поширене французьке прізвище, іронічне протиставлення вельможному імені Саганів.

** Вулиця Мучеників (*фр.*).

*** Старовинний район Парижа.

**** Хлодвіг (бл. 466–511) – засновник Франкського королівства.

рідкіснішим. Ще трохи, і воно буде таке саме рідкісне, як і власне життя. Господи, тут усе вже напоготові. Приходиш, знаходиш життя, уже готове, залишається тільки одягнути. Хочеш піти, чи тебе до того змушувано: що ж, жодних зусиль: *Voilà votre mort, monsieur**. Помирають як доведеться; вмирають смертю, що належить до хвороби, якою нездужаєш (бо відколи знаємо всі хвороби, відомо, що різні летальні закінчення належать до хвороб, а не до людей; і хворий, так би мовити, тут ні до чого).

У санаторіях, де помирають, як відомо, так охоче і з такою вдячністю супроти лікарів і сестер, умирають однією з призначених закладом смертей; тут це вельми бажано. Проте коли вмирають удома, то природно обрати ту ввічливу смерть ліпших кіл, якою ніби вже починається похорон першого класу з усіма його прекрасними звичаями. І ось уже стоять убогі перед таким-от домом і дивляться досхочу. Їхня смерть, звісно, банальна, без усієї цієї мороки. Вони раді, коли вдасться знайти бодай якусь, що хоч приблизно пасує. Може бути й заширока: адже завжди ще ледь-ледь виростаєш. І лише коли вона не сходиться на грудях або тисне шию, от тоді вже халепа.

КОЛИ я подумки повертаюся до рідного дому, де вже нікого не залишилося, мені здається, що

* Ось ваша смерть, добродію (*фр.*).

колись усе мусило бути інакше. Раніше знали (чи, радше, здогадувалися), що смерть маєш у собі, як плід – кісточку. Діти мали в собі малу, а дорослі – велику. Жінки мали її в лоні, а чоловіки – у грудях. Її *мали*, і це надавало людині дивовижної гідності й тихої гордості.

Ще по моєму дідові, старому камергерові Бригге, було видно, що смерть він носить у собі. І то яку: тривалістю у два місяці й таку голосну, що її було чути аж на хуторі.

Довгий, старий панський дім був замалий для цієї смерті, здавалося, слід прибудувати додаткові крила, бо тіло камергера усе більшало й більшало, він постійно хотів, щоби його переносили з однієї кімнати в іншу, і впадав у шалений гнів, коли день іще не закінчився, а вже не було кімнати, де б він ще не лежав. І тоді ціла виправа слуг, покоївок і псів, яких він постійно тримав при собі, вирушала сходами догори, під орудою гофмайстра, до кімнати, у якій спочила його блаженної пам'яті матуся. Цю кімнату утримували достеменно в такому самому стані, в якому вона покинула її двадцять три роки тому, і досі туди ніхто не смів заходити. І ось тепер туди увірвалася ця ціла згряя. Фіранки розсунули, і наполегливе світло літнього пополудня прискіпиво досліджувало всі ці несміливі, перелякані предмети й незграбно товклося в розчохлених дзеркалах. Так само люди. Там були покоївки, які від

цікавості не знали, де подіти руки, молоді слуги, що витріщалися на все, і старші служники, які сновигали приміщенням, намагаючись пригадати, що їм понарозповідали про цю замкнену кімнату, в якій вони тепер таким щасливим чином опинилися.

Утім, перебування в приміщенні, де всі речі мають запах, здавалося неймовірно збудливим передусім для собак. Високі, худючі російські хорти заклопотано бігали туди-сюди за фотелями, сягнистим танечним кроком і пружними рухами міряли покій вздовж і впоперек, ставали на задні лапи, мов геральдичні звірі й управо-вліво роззиралися подвір'ям, сперши вузькі лапи на біло-золочене підвіконня, з гострими, напруженими лицами та відтягненими назад чолами. У широкому шовковому фотелі з подушками при вікні сиділи маленькі й жовті, як рукавички, ямники; сиділи з таким виразом, наче все гаразд. А набурмосений вижель із цупкою дротистою шерстю терся спиною об край столика з позолоченими ніжками, на розмальованій стільниці якого дрижали севрські філіжанки.

Так, для цих відсторонених, заспаних речей то був жажливий час. Траплялося, що з книжок, які незграбно розкрила чиясь кваплива рука, випадали, кружляючи в повітрі, трояндові пелюстки, їх тут-таки топтали; маленькі, кволі предмети хапали і, після того як вони негайно трощилися, притьмом клали знову на місце; щось погнуте ховали

під фіранки або й жбурляли за золоте мереживо камінних ґраток. А час від часу щось падало, падало притлумлено на килим, падало лунко на твердий паркет, але неодмінно розбивалося, трощилося різко або майже безгучно розпадалося, бо ж усі ці речі, такі розбещені, аж ніяк не зносили падіння.

І якби хтось надумав спитати, що є причиною цього всього, що накликало на цю трепетно бережену кімнату весь безмір руйнації, відповідь була б лише *одна* – смерть.

Смерть камергера Кристофа Детлева Бригге в Ульсгорі. Бо той лежав великий, розбухтівши далеко поза краї свого темно-синього однострою, лежав просто на підлозі й не ворухився. На його великому, чужому, нікому вже не знайомому лиці зімкнулися очі: він не бачив, що діється. Спершу його спробували покласти на ліжко, але він пручався, бо ненавидів ліжка ще від тих найперших ночей, у яких виростала його недуга. Та й ліжко нагорі виявилось замалим, тож не залишалося нічого іншого, як покласти його на килим; бо вниз він не хотів.

Отак він й лежав, і можна було подумати, що він помер. Собаки, коли помаленьку почало смеркатися, один за одним позабиралися крізь прочинені двері, й лише шорсткошерстий із похмурим виразом сидів при господарі, одна з його широких, і волохатих передніх лап лежала на великій сірій руці Кристофа Детлева. Та й зі служби біль-

шість уже стояли в білому коридорі, світлішому за кімнату; але ті, хто ще залишалися, вряди-годи крадькома позирали на велику темну копицю на середині й бажали собі, щоби то було лише великим убранням, напнутим на зіпсуту річ.

Але воно було іще чимось. Воно було голосом, голосом, якого ще сім тижнів тому не знав ніхто: бо то не був камергерів голос. То не Кристофові Детлеву належав цей голос, а смерті Кристофа Детлева.

І ось ця смерть Кристофа Детлева жила вже багато-багато днів в Ульсґорі, й говорила з усіма, і вимагала. Вимагала, щоби її перенесли, вимагала голубої кімнати, вимагала малого салону, вимагала зали. Вимагала собак, вимагала, щоби всі сміялися, говорили, бавилися, щоб були тихо, і все це нараз. Вимагала побачитися з приятелями, жінками та небіжчиками, і вимагала власної смерті: вимагала. Вимагала та волала.

Бо коли надходила ніч і ті з перемученої служби, хто не чергував, намагалися заснути, тоді кричала смерть Кристофа Детлева, кричала й стогнала, волала так довго й уперто, що пси, які спершу підвивали, замовкали і не наважувалися лягти, і, стоячи на своїх довгих струнких тремких лапах, боялися. А коли крізь широку срібну данську літню ніч люди в селі чули, як вона кричить, вони підхоплювались, як у грозовицю, одягалися й безмовно сиділи при

світлі, аж поки все не вщухало. А жінок, які от-от мали розродитися, клали в найдальші кімнати, у найщільніші постільні закапелки; але вони чули, чули так, ніби то було в їхніх власних лонах, і благали дозволу встати, і надходили, білі й широкі, і підсідали до інших зі своїми затертими лицами. А корови, що в цей час телилися, були безпомічні й замкнені, а одній вирвали з тіла мертвий плід з усіма нутрощами, бо вона ніяк не годна була отелитися. І всі робили свою щоденну роботу зле, забували дати сіна, бо вдень боялися ночі, і тому від неспанья й переляканих пробуджень були такі кволі, що не могли ніяк опритомніти. А йдучи в неділю до білої мирної церкви, молилися, щоби в Ульсґорі вже не було пана: бо цей був жахливий. І те, що всі вони думали і про що молилися, вголос висловив парох із казальниці, бо й він уже не мав ночей і не міг зрозуміти Господа. І дзвін віщував про це, дзвін, що дістав такого страшного суперника, який гримів цілу ніч і проти якого, навіть коли гучав усім своїм металом, він був геть безсилий. Так, усі це казали, а серед молоді був один, якому наснилося, нібито він зайшов до замку й заколов милостивого пана своїми вилами, і всі були такі збурені, такі викінчені, такі подратовані, що всі прислухались, як він розповідав цей сон, і – мимоволі – придивлялися, чи й справді він дозрів до такого вчинку. Так відчувала й говорила вся околиця, де ще кілька тижнів тому

всі любили камергера та співчували йому. Говорити говорили, але від того нічогосінько не мінялося. Смерть Кристофа Детлева, що замешкала в Ульсгорі, нікуди не квапилася. Вона прийшла на десять тижнів, і вона всі десять тижнів відбула. І впродовж цього часу була більшим паном, ніж будь-коли сам Кристоф Детлев Бригге, вона була, мов цариця, яку називають Грізною, згодом і завше.

То не була якась там смерть від водянки, ні, то була зла, княжа смерть, що її камергер ціле життя проносив у собі, собою жививши. Весь надмір пихи, волі й панської влади, який він не зумів зужити, увійшов у його смерть, у смерть, яка тепер засіла в Ульсгорі й циндрила їх.

Як би поглянув камергер Бригге на того, хто завимагав би від нього померти іншою смертю, ніж ця. Він помирав своєю тяжкою смертю.

І КОЛИ я думаю про інших, яких я бачив чи про яких чув: завжди те саме. Усі вони мали власну смерть. Ці мужі, що носили її в обладунках, усеєдині, наче бранку, ці жінки, що дуже старілися й маліли, а тоді дискретно й вельможно відходили на велетенському ложі, наче на сцені, перед цілою родиною, челяддю й собаками. Ба навіть діти, навіть зовсім маленькі, мали не якусь там дитячу смертоньку, ні; вони збиралися з силами і вмирали тими, кими вже були, і тими, кими би ще стали.

А якої тужливої краси надавало жінкам, коли вони були вагітні й стояли, а в їхніх великих животих, на яких несамохіть покоїлися вузькі долоні, було два плоди: дитинча й смерть. І чи не брався той густий, мало не пришелепуватий усміх на їхніх геть спорожнілих лицях від того, що іноді їм здавалося, ніби ростуть обидвоє?

Я ВЖИВ деяких заходів проти страху. Я просидів цілу ніч, пишучи, і тепер такий по-хорошому втомлений, наче після довгого шляху через поля Ульсгора. Усе-таки важко усвідомлювати, що всього цього вже немає, що чужі люди живуть у старому довгому панському домі. Може бути, що в білій кімнаті на горі, на піддашші, тепер сплять служниці, сплять із вечора до світання своїм тяжким, вологим сном.

А тут не маєш нікого й нічого, і їздиш світами з самою лише валізочкою та пачкою книжок, і, власне кажучи, навіть без зацікавлення. І що то за життя таке взагалі: без дому, без успадкованих речей, без псів. Якби хоч спогади лишилися. Але в кого вони є? Якби бодай дитинство було, а так воно, ніби землею притрушене. Можливо, треба постарітися, щоби всього цього досягти. Я доброї думки про власну старість.

СЬОГОДНІ був гарний осінній ранок. Я йшов через Тюільрі. Усе, що лежало на сході, проти сон-

ця, сліпило. Освітлене було завішене імлюю, ніби ясно-сірою запоною. Сірі на сірому купалися в сонці статуї в іще не розмотаних садах. Поодинокі квіти на довгих грядках зводилися й промовляли зляканим голосом: «червоне!». А тоді з-за рогу, з боку Єлисейських Полів, надійшов якийсь дуже високий кощавий чоловік; він мав милицю, але не тримав її під пахвою – ніс перед собою невимушено, а час від часу грюкав нею голосно та твердо, мов герольд патерицею. Він не міг стримати радісного усміху й усміхався назустріч усьому: сонцю, деревам. Крок його був невпевнений, як у дитини, зате незвично легкий, повний спогаду про колишнє ходіння.

І НА ЩО тільки не здатен отакий маленький місяць. Приходять дні, коли все навколо ясне, легке, ледь-ледь окреслене в прозорому повітрі, а все одно виразне*. Уже навіть близь набирає відтінків даліни, відібрана і лиш назначена – не подана. І що має стосунок до далечіні: ріка, мости, довгі вулиці й площі, геть марнотратні – все увібрало цю далечінь на задньому тлі, намальоване на ній, як на шовку. Тоді вже не скажеш, чим може бути отой ясно-зелений екіпаж на Новому Мості**, чи он та

* Текстовою основою цього фрагмента є листи Рільке до дружини Клари від 11 і 12 жовтня 1907 р. (Прим. перекладача).

** Міст через Сену в центрі Парижа.

червінь, яку годі втримати, чи бодай просто якийсь плакат на пожежній стіні перламутрово-сірої групи будинків. Усе спрощене, зведене до кількох правильних, ясних планів, як обличчя на картині Мане. І нічого незначного чи надмірного. Букіністи на набережній відкривають свої рундуки, і свіжа чи зужита жовтінь книжок, фіолетна бронза томів, трохи густіша зелень течки: усе грає, усе доладне, задіяне і витворює повноту, в якій нічого не бракує.

А ВНИЗУ така композиція: невеличкий візочок, який штовхає жінка; спереду – вздовж – катеринка. За нею впоперек – дитячий кошик. У ньому на міцних ніжках стоїть якась зовсім іще малеча, вдоволена у своєму чепчику, і нізащо не хоче сідати. Час від часу жінка крутить катеринку. Дитинча тоді відразу, тупочучи, зводиться на ніжки у своєму кошику, а маленька дівчинка в зеленій недільній суконочці пританцьовує і б'є в тамбурин, підносячи його догори, до вікон.

ГАДАЮ, мені варто було б почати потроху працювати – тепер, коли я вчуся бачити. Мені двадцять вісім років, а в моєму житті майже нічого не відбувається. Нагадаймо: я написав розвідку про Карпаччо*, кепську розвідку; драму, що називається

* Вітторе Карпаччо (бл. 1455–бл. 1525) – венеційський художник.

ся «Подружжя» й намагається довести щось хибне доволі сумнівними засобами, і вірші. Ах, але ж вірші так мало важать, коли вони написані так рано. З цим варто зачекати, збирати сенс і солод впродовж усього, бажано довгого життя, а вже тоді, під сам кінець, можливо, і пощастить написати десять рядків, зате добрих. Бо вірші не є, як вважають, почуттями (почуття з'являються в нас рано) – а досвідами. Задля одного-єдиного рядка треба побачити багато міст, людей і речей, треба знатися на тваринах, треба відчувати, як літають птахи і знати рух, яким маленькі квітки розкриваються вранці. Треба вміти пригадувати шляхи в незаних місцинах, несподівані зустрічі й наближення розлук – дні дитинства, ще нез'ясовні, батьків, яких мусив скривдити, коли вони несли тобі радість, а ти її не розумів (то була радість для когось іншого), дитячі хвороби, що так дивно починаються, такими численними, глибокими та важкими переминами, дні в тихих, стриманих кімнатах і ранок над морем, узагалі моря, ночі мандрів, що відшуміли й відлетіли у височінь разом з усіма зорями – і цього ще далеко не досить, коли смієш думати про все це. Треба мати спогади про багато любовних ночей, з яких жодна не була схожа на іншу, про крики при пологах і про легких, білих, сонних породіль, що знов закриваються, мов квіти. Але слід побувати і при вмирущих, сидіти коло мерців у кімнаті з

відчиненими вікнами й поривчастими звуками. Та й самих спогадів ще не досить. Слід уміти їх забувати, коли їх багато, і мати неабияку терплячість дочекатися, поки вони повернуться. Бо на самих спогадах усе не зав'язано. Щойно коли вони перетворюються в нас на кров, погляд, жест, безіменні й невідрізненні від нас самих, допіру тоді може статися, що в якійсь із дуже рідкісних годин в її осерді постане перше слово одного вірша, і вийде з них.

Але всі мої вірші виникли інакше, тож вони і не вірші зовсім. А коли писав драму – як же я помилявся. Чи я був наслідувач, чи просто телепень, що потребував когось третього, щоб розповісти про долю двох людей, які роблять одне одному життя нестерпним? Як же легко я потрапив у цю пастку. Я ж бо мав знати, що той третій, який проходить крізь усі життя й літератури, ця примара третього, якого ніколи й не було, не має ані найменшого значення, що його треба вилучити. Він-бо належить до відмовок природи, яка завжди намагається відволікти увагу людей від своїх найсокровенніших таємниць. Він – той екран, за яким відбувається драма. Він – галас при вході до безгучної тиші справжнього конфлікту. Можна було б подумати, що досі всім було надто важко говорити про тих двох, про яких насправді йдеться; третій, і саме тому, що він такий несправжній, – це найлегше в цьому завданні, його вони всі досконало опанува-

ли. Від самого початку їхніх драм помітна нетерплячка, скоріше б перейти до того третього, вони просто-таки не годні його дочекатися. Тільки-но він приходить, як усе відразу налагоджується. Але ж як нудно, коли він запізнюється, без нього нічого нічого не діється, все стоїть, грузне, чекає. А що, якби пристати на цей застій і зупинку? Що, пане драматургу, і ти, шановна публіко, яка знає життя, що якби він десь подівся, оцей улюблений жевжик чи цей зухвалий молодик, що вклинюється в усі подружжя, як та відмикачка? А що, якби його так, для прикладу, дідько побрав? Припустімо. Нараз помітимо штучну порожнечу театрів, їх замурують, ніби небезпечні діри, і тільки молі з оббивок лож тріпочуть крізь цей хисткий порожній простір. Драматурги вже не втішаються своїми ділянками вілл. Усі громадські пильнувальні шукають для них у найвідтеглиших частинах світу того незамінного, що й був самою дією.

А між тим вони живуть серед людей, не ці «треті», а оті двоє, про яких можна було б так неймовірно багато сказати, про яких ще ніколи нічого не було сказано, хоча вони страждають, і діють, і не можуть самі собі зарадити.

Сміховинно. Ось я сиджу тут, у своїй маленькій кімнатчині, я, Бригге, якому виповнилося двадцять вісім років і про якого ніхто не знає. Я сиджу тут – і я ніщо. І все ж: це ніщо замислю-

ється й думає, на висоті п'яти сходових маршів, у сіре паризьке пополуднє, думає ось таке:

Чи можливо, думає воно, що люди ще не розгледіли, не збагнули й не сказали нічого справжнього та важливого? Чи можливо, що в нас були тисячоліття, аби дивитися, розмірковувати й записувати, і що ці тисячоліття пролетіли повз нас, наче шкільна перерва, під час якої їси свій бутерброд і яблуко?

Так, можливо.

Чи можливо, що попри всі відкриття та весь поступ, попри культуру, релігію й усесвітню мудрість, ми так і не проникли далі поверхні життя? Чи можливо, що навіть цю поверхню, яка, як-не-як, уже була б чимось, ми обтягнули неймовірно нудною матерією, так що вона з вигляду ніби салонні меблі на літніх вакаціях?

Так, можливо.

Чи можливо, що ми хибно зрозуміли всю світову історію? Чи можливо, що минуле викривлене, бо ми весь час говорили про його маси, достоту якби розповідали про велике збіговисько, замість того щоб сказати про одного, навколо якого всі юрмилися, бо він був чужий і помер?

Так, можливо.

Чи можливо, що ми вважали, ніби повинні надолужити все, що сталося ще до нашого народження на світ? Чи можливо, що кожному зокрема втовкмачували, ніби він узявся з усіх своїх

попередників, і що він неодмінно повинен про це пам'ятати і не дозволяти іншим, переконаним у протилежному, нічого такого собі вмовляти?

Так, можливо.

Чи можливо, що всі ці люди достеменно знають минуле, якого ніколи не було? Чи можливо, що всяка дійсність для них – ніщо; що їхнє життя збігає, ні з чим не пов'язане, як годинник у порожній кімнаті?

Так, можливо.

Чи можливо, що ми нічого не знаємо про дівчат, а вони таки живуть? Чи можливо, що ми кажемо «жінки», «діти», «хлопці» – і навіть не уявляємо собі (попри всю освіченість, не уявляємо), що всі ці слова давно вже не мають множини, а тільки безліч одиниць?

Так, можливо.

Чи можливо, що є люди, які кажуть «Бог» і вважають, ніби це щось спільне? – Та поглянь-но лишень на двох школярів: один купує собі ножа, і його сусід купує того самого дня такого самого ножа. І за тиждень вони показують одне одному ці ножі, й виявляється, що ті лише дуже віддалено подібні – так по-різному розвивалися вони в різних руках. (Ну звісно, скаже мама одного на це: завжди ви мусите відразу все зіпсувати). Он воно що: чи можливо вірити, ніби, маючи Бога, можна цим не скористатися?

Так, можливо.

Але коли все це можливо, хай навіть має бодай відблиск можливості – тоді, на милість Божу, в світі щось мусить діятися. Перший-ліпший, до кого навідалися ці тривожні думки, мусить почати щось із цими залеглостями робити; і навіть якщо це хтось далеко не найвідповідніший: іншого-бо просто немає, немає і все. І цей молодий непримітний іноземець Бригге буде змушений засісти на шостому поверсі й писати день і ніч. Так, він змушений буде писати, на тому все воно й закінчиться.

МЕНІ було тоді, мабуть, дванадцять, від сили тринадцять років. Батько взяв мене з собою до Урнекльостера. Не знаю, що спонукало його відвідати тестя. Ці двоє не бачилися роками, від маминої смерті, а сам батько ще ніколи не бував у цьому старому замку, де граф Браге усамітниться лише згодом. Я ніколи пізніше не бачив цього химерного дому, який після дідової смерті перейшов у чужі руки. У моїх спогадах, позначених дитячим сприйняттям, він не залишився цілісною спорудою; вона цілком поділена в мені; тут приміщення, там приміщення, тут якийсь шматок коридору, який не поєднує ці два приміщення, а зберігся в пам'яті сам собою, таким-от фрагментом. І так у мені розсіяно все – кімнати, сходи, що спускалися з такою натугою, ще інші вузь-

кі гвинтові сходи, у темряві яких мені холонула кров у жилах; вежеві покої, високо підвішені балкони, несподівані альтанки, на які людину просто-таки випихали маленькі дверцята – все це іще в мені й ніколи бути в мені не перестане. Так ніби образ цього дому звалився в мене з безконечної високості й розбився на моєму дні.

Повністю збереглася в моєму серці – так мені здається – лише та зала, де ми завжди збиралися на вечерю, щовечора о сьомій. Я ніколи не бачив цього приміщення вдень, навіть не пригадую, чи мало воно вікна й куди вони виходили; щоразу, тільки-но входила родина, свічки вже горіли в тяжких підсвічниках, і вже за лічені хвилини ти забував денне світло й усе, що бачив назовні. Це високе і, як мені здається, склепінчасте приміщення було сильнішим за все; своєю темною височінню, своїми ніколи до решти не освітленими закапелками воно висмоктувало з людини всі образи, не пропонуючи нічого певного на заміну. Людина сиділа там, як розчинена; геть безвольна, безтямна, без охоти, без спротиву. Людина була там порожнім місцем. Пригадую, цей нищівний стан спершу викликав у мене мало не млість, щось на кшталт морської хвороби, яку я долав лише у той спосіб, що випростовував ногу аж настільки, що кінчиком стопи торкався батькового коліна, він сидів навпроти. І тільки згодом я завважив, що він, здавалося, розумів чи, при-

наймні, терпів цю дивну поведінку, хоча між нами панували доволі прохолодні стосунки, які навряд чи виправдовували таке моє поводження. Тим часом саме цей легесенький доторк давав мені силу витримувати ті довгі трапези. А по кількох тижнях цього судоного витримування я, із притаманною дітям майже безмежною здатністю пристосовуватися, так призвичаївся до моторошності тих наших сходинок, що тепер мені вже не коштувало жодного зусилля висидіти дві години при столі; тепер вони минали навіть доволі швидко, бо я був зайнятий тим, що розглядав присутніх.

Мій дідо називав це родиною, і я чув, що й інші вживають це – цілком довільне – окреслення. Бо хоча ці четверо й перебували між собою у віддалено спорідненому зв'язку, та насправді між ними не було нічогісінько спільного. Вуйко, що сидів коло мене, був старий чоловік, чие суворе і спалене лице було позначене чорними плямами, як я довідався, наслідками вибуху порохового заряду; непривітний і вічно всім на світі невдоволений, він пішов у відставку майором і тепер займався в якомусь невідомому мені приміщенні замку алхімічними дослідями. Також я знав від слуг, буцімто він пов'язаний із якимось острогом, звідки йому раз чи двічі на рік присилали трупи, з якими він і замикався на цілі дні й ночі, розтинав і препарував якимось загадковим чином, так що вони не

улягали тлінню. Навпроти нього було місце панни Матильди Браге. То була особа невизначеного віку, якась віддалена кузинка моєї матері, про яку нічого не було відомо, крім того, що вона перебувала у жвавому листуванні з одним австрійським спіритистом, який звався бароном Нольде і якому вона була дорешти віддана, так що не чинила нічогосінько, не діставши попередньо його згоди, радше, навіть чогось на кшталт благословення. У той час вона була неймовірно огрядна, м'якої, кволої повноти, яка так ніби недбало вливалася в її просторі, ясні шати; її рухи були кволі й невиразні, а очі постійно плавали. І все ж у ній було щось, що нагадувало мені мою тендітну та струнку матір. Що довше я її розглядав, то більше знаходив у її обличчі всі ті витончені й тихі риси, які вже ніколи по-справжньому не міг пригадати по материній смерті; й лише тепер, коли щоднини бачив Матильду Браге, я знову згадав, якою була на вигляд небіжка; ба, можливо, я збагнув це навіть уперше. Щойно тоді в мені з сотень і сотень подробиць уперше вклався образ покійної, той образ, який відтоді скрізь мене супроводжує. Згодом я збагнув, що в обличчі панни Браге справді були всі подробиці, які визначали риси моєї матері – ось тільки так, ніби поміж них втулилося якесь чуже лице, розіпхало їх, змістило й порушило первинний лад.

Поряд із цією дамою сидів маленький син однієї кузинки, хлопчик більш-менш мого віку, але нижчий зростом і кволіший. З його гофрованого жабо здіймалася тонка бліда шия, щоби знову зникнути під видовженим підборіддям. Usta його були вузькі й щільно стулені, ніздрі ледь-ледь тремтіли, а з його гарних карих очей тільки одне було рухоме. Іноді воно спокійно й сумовито дивилося в мій бік, у той час як інше було незмінно скероване в один кут, так ніби воно вже продане й на нього вже не можна розраховувати.

На чолі столу стояло велетенське крісло мого діда, яке йому підсував служник, що тільки оце єдине завдання і мав, і на якому старець займав лише зовсім небагато місця. Були люди, що називали цього глухуватого та свавільного старого пана «світлістю» і «придворним маршалом», інші ж величали його генеральським титулом. І він таки справді володів усіма цими почестями, але відколи обіймав ці посади, минуло стільки часу, що ці звертання були вже майже незрозумілі. Мені взагалі здавалося, що до його особистості, яка в деякі моменти так яскраво проступала, а за мить знов розчинялася і згасала, взагалі не може пристати жодне ім'я. Я ніяк не міг наважитися називати його дідусем, хоча іноді він і бував зі мною привітним, ба навіть кликав до себе, надаючи моєму іменеві жартівливого наголосу. До речі, вся роди-

на ставилася до графа з якоюсь сумішшю благоговіння і страху, і тільки малий Ерик жив у певній довірливості з літнім господарем дому; подекуди його рухоме око кидало на нього стрімкі погляди згоди, на які дідо так само блискавично відповідав; іноді, у довгі пополудні, можна було побачити, як вони раптом виринають у кінці глибокої галереї, і спостерігати, як вони, взявшись за руки, йдуть повз темні старі портрети, без жодного слова розуміючись, вочевидь, у якийсь інший спосіб.

Я майже цілий день перебував у парку чи й за межами, в буковому лісі або на луках; на щастя, в Урнекльостері були собаки, що супроводжували мене. То тут, то там стояв будиночок орендаря чи миза, де я міг роздобути молоко, хліб і овочі. Здається, я доволі безжурно втішався своєю свободою, не підпускаючи до себе, принаймні в найближчі тижні, думки про вечірні сходи. Я майже ні з ким не говорив, бо моя радість саме в тому й полягала, щоби бути самотнім; і тільки з псами вряди-годи провадив короткі розмови: з кимким, а з ними я розумівся досконало. Мовчазність, до речі, була свого роду нашою родинною рисою; я знав її від батька, і мене анітрохи не дивувало, що під час вечері тут майже не говорять.

Втім, у перші дні після нашого приїзду Матильда Браґе була вкрай балакуча. Вона розпитувала батька про колишніх знайомих у закор-

донних містах, пригадувала собі давні враження, сама зворушувалася до сліз, поминаючи покійних приятельок і одного молодого чоловіка, який, як вона натякнула, її кохав, а вона не мала охоти відповісти на його палку й безнадійну прихильність. Батько ввічливо слухав, час від часу згідливо кивав і відповідав тільки найнеобхідніше. Граф на чолі столу весь час усміхався опущеними устами, його лице здавалося більшим, ніж завжди, так ніби на ньому була якась маска. До речі, він і сам іноді брав слово, причому його голос ні до кого не звертався, але, хоч і дуже тихий, був добре чутий у цілій залі; він мав щось від рівномірного, непричетного ходу годинника; здавалося, тиші навколо нього притаманне власне порожнє відлуння, однакове для кожного складу.

Особливим виявом люб'язності супроти мого батька граф Браге вважав розмови про його покійну дружину, мою матір. Він називав її «графиня Сибілла», і всі його фрази закінчувалися так, ніби він про неї запитує. Ба, мені здавалося, не знаю чому, що йдеться про якесь зовсім юне дівча в білому, яке будь-якої миті може увійти. Я чув також, як він тим самим тоном говорить про «нашу маленьку Анну-Софію». А коли я одного разу запитав, хто ця, як мені здалося, особливо люба дідусеві панна, то довідався, що він має на увазі доньку великого канцлера Конрада Ревентло,

колишню морганатичну дружину Фрідриха Четвертого*, яка вже добрих півтора століття спочиває вічним сном у Роскілле**. Часова послідовність узагалі не мала для нього ані найменшого значення, смерть була не більш ніж незначним випадком, що його він цілковито ігнорував, особи, яких він одного разу впустив у свої спогади, існувати собі й далі, і їхня кончина тут нічогосінько не міняла. Багато років згодом, вже після смерті старого пана, розповідали, що він і майбутнє так само свавільно вважав теперішнім. Казали, що якось він розмовляв з одною молодою жінкою про її синів, особливо про подорожі одного з них, у той час як юна дама, саме на третьому місяці першої вагітності, сиділа коло балакучого старця майже неприємна від жаху й переляку.

Однак почалося все з того, що я засміявся. Так, я сміявся голосно й ніяк не міг вгамуватися. Бо одного вечора при столі не було Матильди Браге. Старий, майже сліпий служник, дійшовши до її місця, все одно простягнув полумисок. Якусь часину він стояв так, застигнувши; а тоді вдоволено та гідно рушив далі, так ніби нічого й не трапилося. Я спостерігав за цією сценою, і заки дивився, вона анітрохи не здавалася мені кумедною.

* Фрідрих Четвертий – данський король (1699–1730).

** Роскілле – собор XIII ст., де розташована усипальня данських королів.

Та за мить, коли я щойно вклав до рота шматок, регіт із такою стрімкістю шугонув мені в голову, що я аж захлиснувся, спричинивши неабиякий галас. Попри те, що вся ця ситуація мені й самому була страшенно неприємна, попри те, що я з усіх сил намагався зберігати поважність, мене просто-таки стрясло від сміху, і я нічого не міг удіяти.

Батько, ніби загладжуючи мою поведінку, запитав своїм широким, притлумленим голосом: «А що, Матильда захворіла?» Дід усміхнувся своїм звичаєм, а тоді відповів реченням, на яке я, зайнятий самим собою, не звернув належної уваги: «Ні, вона просто не бажає зустрічатися з Кристиною». Тож я не пов'язав цих слів і з тим, що мій сусід, брунатний майор, підвівся і, промурмотівши невиразні перепрошення й уклонившись графові, вийшов із зали. Я тільки помітив, як за спиною господаря дому він ще раз обернувся в дверях, і, на превеликий мій подив, почав подавати малому Ерикові й навіть мені якісь знаки рукою і головою, мовляв, ходіть слідом за мною. Це мене так заскочило, що регіт відступив. Зрештою, я вже перестав зважати на майора; він був мені неприємний, і я помітив, що й малий Ерик не звертає на нього уваги.

Далі трапеза тяглася як завжди, і ми саме взяли до десерту, коли мій погляд притягнув і підхопив за собою якийсь рух, що зчинився в далекому кінці зали, у напівтемряві. Там повільно

відчинилися двері, які, я гадав, були постійно замкнені й вели, як мені казали, на антресолі, – і от тепер, коли я дивився на них із цілком новим мені почуттям цікавості й ошелешення, у темряву дверного отвору ступила якась тендітна, вся в білому дама й поволі наближалася до нас. Не знаю, чи то я зробив якийсь рух, чи в мене вихопився якийсь звук, але грюкіт перекинутого стільця змусив мене відірвати погляд від химерної постаті, і я побачив, як батько зірвався на рівні ноги й тепер, блідий як мрець, із обвислими, стисненими в п'ястуки руками, повільно рушив назустріч дамі. Тим часом вона, анітрохи не збентежена цією сценою, і далі наближалася до нас, крок за кроком, і була вже неподалік від графового місця, коли той одним махом підхопився, взяв батька за плече, притягнув його знову до столу і тримав, заки незнайома дама повільно й байдуже перейшла через звільнений тепер простір, крок за кроком, крізь несамовиту тишу, в якій лиш десь тремтливо тенькнув келих, і зникла в дверях у протилежному кінці зали. У цю мить я завважив, що малий Ерик, глибоко вклонившись, зачинив за незнайомою двері.

Я єдиний залишився сидіти за столом; мені було так тяжко в тому моєму кріслі, здавалося, самотужки вже нізащо не підвестися. Якусь мить я дивився, не бачачи. А тоді згадав про батька й завважив, що старий і досі тримає його за плече. Те-

пер батькове обличчя було гнівне, налите кров'ю, але дід, чиї пальці обхопили батькове плече, наче білі пазури, лише посміхався своїм усміхом маски. А тоді я почув, як він щось сказав, склад за складом, але зовсім не розумів значення його слів. І все ж вони глибоко запали в мої вуха, бо десь зо два роки тому я віднайшов їх на споді моїх спогадів, і відтоді знаю, що то були за слова. Він сказав: «А ти запальний, камергер, і неввічливий. Чого ти заважаєш людям займатися своїми справами?» «Хто це?» – знай кричав батько. «Хтось, хто має право тут бути. Не чужинка. Кристина Браге». І тут знову запала та дивовижно розріджена тиша, і знову затремтів келих. Але тоді батько одним рухом вирвався і кинувся геть із зали.

Цілу ніч я чув, як він міряє кроками кімнату; бо й сам не міг заснути. Та нараз, десь над ранок, я пробудився із чогось схожого на дрімоту і з жахом, що спаралізував мене аж до самого серця, побачив щось біле, що сиділо в мене на ліжку. Нарешті відчай дав мені силу з головою сховатися під ковдру, і там я зі страху й безпомічності заплакав. Раптом над моїми заплаканими очима стало прохолодно і ясно; я заплющив їх поверх сліз, аби нічого не бачити. Та голос, який заговорив до мене зовсім зблизька, солодким літеплом добрався до мого лица, і я впізнав його: то був голос панни Матильди. Я враз вгамувався, та все одно, навіть

уже зовсім заспокоєний, і далі давав себе втішати; хоч і відчував, що ця доброта аж надто квола, та все одно насолоджувався нею, чомусь упевнений, що на неї заслужив. «Тітонько, – сказав я врешті, намагаючись підсумувати в її драглистому лиці мамині риси, – тітонько, хто та дама?»

«Ах, – відповіла панна Браге із зітханням, яке мені здалося дивним, – то одна нещасна, дитинко моя, нещасна».

Уранці я помітив в одній кімнаті кількох слуг, заклопотаних пакуванням речей. Я подумав, ну ось, ми від'їздимо, мені здалося цілком природним, що тепер ми від'їздимо. Можливо, таким був і батьків намір. Я так ніколи й не довідався, що спонукало його залишитися в Урнекльостері навіть після того вечора. Але ми не поїхали. Ми пробули ще вісім чи дев'ять тижнів у цьому домі, зносили тиск його дивнот і ще тричі бачили Кристину Браге.

Тоді я нічого не знав про її історію. Не знав, що вона давно-предавно померла при пологах другої дитини, хлопчика, якому судилася моторшна та жорстока доля, – я не знав, що то небіжчиця. Зате батько знав. Чи він, який був пристрасний і любив послідовність та ясність, хотів змусити себе витримати цю пригоду, зберігаючи спокій і нічого не питаючи? Я бачив, нічого не розуміючи, як він бореться з собою, і несвідомо став свідком того, як він себе врешті переміг.

Саме тоді ми востаннє бачили Кристину Браге. Цього разу до столу вийшла й панна Матильда Браге; але вона була якоюсь інакшою, ніж звичайно. Як і в перші дні після нашого приїзду, вона невгамовно й безладно балакала, щоразу збиваючись з пантелику, до того ж, у ній вирувала якась тілесна тривога, що змушувала її постійно поправляти то волосся, то одяг – аж раптом вона зненацька підхопилася з пронизливим тужливим зойком і втекла.

Цієї ж миті мій погляд мимоволі впав на ті двері, і справді: увійшла Кристина Браге. Мій сусід, майор, так різко стрепенувся, що його рух передався й моєму тілові, але йому, мабуть, уже забракло сили підвестися. Його смагляве, старече, плямисте лице поверталося від одного до іншого, рот розверзся, а язик човгався за зіпсутими зубами; а тоді це лице раптом зникло, і його сива голова опинилася на столі, а руки як зламані лежали над і під нею, і звідкись вистромиласть і затряслася зів'яла, плямиста кисть.

А тим часом Кристина Браге проходила повз нас, крок за кроком, повільно, як важкохвора, крізь невимовну тишу, в яку врзалося лише однеєдине квиління, наче старого пса. Але тоді зліва від великого срібного лебедя, наповненого нарцисами, вилонилася велика маска старця з її сірою посмішкою. Він підняв свій келих з вином до

батька. І тут я побачив, як батько, саме коли Кристина Браге проходила позаду його крісла, взявся за свій келих і натужно, ніби невимовний тягар, ледве підняв його на висоту долоні над столом.

Ще тієї ж ночі ми виїхали.

*Bibliothèque Nationale**

Я СИДЖУ й читаю поета. У цій залі багато людей, але їх не чути. Вони в книжках. Іноді вони ворухнуться поміж аркушів, як люди, що сплять і обертаються між двома снами. О, як же все-таки добре перебувати серед читачів. Чому люди не завжди такі? Можеш підійти до котрогось і легесенько до нього торкнутися: він не відчує нічого. А коли, встаючи, ненароком штовхнеш сусіда і перепросиш, він кивне сторінці, на якій чує твій голос, його лице повернеться до тебе й не побачить, а волосся в нього – як у сплячого. Але ж добре це впливає. Я сиджу, і в мене – поет. Що за доля. У цю мить у залі, мабуть, зо триста осіб, усі читають; але ж не може такого бути, щоб усі читали поетів (один Господь знає, що вони читають). Та й не набралось би трьохсот поетів. Але диви, що за доля. Я, мабуть, найжалюгідніший з усіх цих читачів, іноземець; і в мене – поет. Хоч я і бідний. Хоча на вбранні, яке щодня ношу, вже починають з'являтися потертості, хоча моєму

* Національна бібліотека (*фр.*).

взуттю можна було б закинути таки чимало. Щоправда, комірець у мене чистий, та й білизна також, і я міг би як стій зайти до будь-якої цукерні, може, навіть на Великих Бульварах, і спокійно сягнути рукою до тарелю з тістечками, і пригоститися. І ніхто б не завважив у ній нічого надзвичайного, ніхто б не збештав мене, не виштовхав, бо ж це усе ще рука з добрих кіл, рука, яку миють чотири-п'ять разів на день. Так, під нігтями чисто, письмовий палець не заплямлений чорнилом, і особливо бездоганні зап'ястя. Аж потуди бідаки не миються, це всім відомо. Отож, з її чистоти можна зробити певні висновки. І їх роблять. У крамницях роблять. Утім, є на Boulevard Saint-Michel^{*}, скажімо, чи на rue Racine^{**} і кількоро таких, яких так просто не змилиш, їм начхати на зап'ястя. Вони бачать мене і вже знають. Знають, що насправді я один із них, що я лише трішечки ламаю комедію. Адже карнавал надворі. І вони не хочуть псувати мені приємність; лише легенько вишкірюються й підморгують мені. Ніхто нічого не завважив. Поза тим вони поводяться зі мною, як із паном. Варто комусь з'явитися поблизу – навіть удають заподадливість. Удають, ніби на мені хутро, а за мною їде карета. Іноді я даю їм два су, тремтячи, щоб вони їх не відхилили; але бач ні,

* Бульвар Сен-Мішель (*фр.*) у Парижі.

** Вулиця Расіна (*фр.*) у Парижі.

беруть. І все би було гаразд, якби вони знову не вишкірювалися й не підморгували ледь помітно. Хто ці люди? Чого вони від мене хочуть? Невже чекають на мене? За чим мене впізнають? Так, це правда, моя борода трохи занедбана й ледь-ледь, зовсім трішечки нагадує їхні хворі, старі, полинялі бороди, які завжди справляли на мене неабияке враження. Та хіба не маю я права занедбувати бороду? Так чинять чимало заклопотаних чоловіків, і нікому не спадає на думку відразу зараховувати їх через те до знедолених. Бо те, що вони знедолені, мені зрозуміло відразу, не просто жебраки; ні, власне, це й не жебраки, треба зважати на різницю. Це потолоч, людське лушпиння, яке сплюнуло життя. Вогкі від слини долі, вони прилипли до муру, до ліхтарні, до афішної тумби, або ж помаленьку стікають вуличним рівчаком, лишаючи по собі темний, брудний слід. Чого, на милість Божу, хотіла від мене ця стара, що вилізла з якоїсь діри, тримаючи в руках шухляду нічного столика, у якій катулялося кілька гудзиків і голок? Чого вона постійно ходить за мною і зорить? Так ніби намагається впізнати мене своїми каправими очицями, що з виду такі, ніби якийсь хворий харкнув у її криваві повіки зеленим слизом. І як та сива, низенька жіночка додумалася чверть години стовбичити коло мене перед вітриною, показуючи мені старий, довгий

олівець, який безконечно повільно висувався з її понівечених, зчеплених долонь. Я вдавав, наче розглядаю виставлені речі й нічого не помічаю. Але вона знала, що я її побачив, знала, що я стою і міркую, що це вона таке робить. Бо я дуже добре розумів, тут ідеться далеко не про олівець: я відчував, що це знак, знак для посвячених, знак, відомий знедоленим; я здогадувався, що вона дає мені знак чи то кудись іти, чи то щось зробити. І найдивніше, що я ніяк не міг позбутися враження, ніби між нами справді є якась домовленість, на яку натякає цей знак, і що ця сцена, по суті, є чимось, чого мені варто було сподіватися.

Це було два тижні тому. Але тепер не минає і дня без подібних зустрічей. Не тільки в сутінках – ополудні, серед білого дня, на найлюдніших вулицях трапляється, що звідкись ізненацька вигулькне якийсь миршавий чоловічок чи старенька, киває, щось мені показує і знову зникає, так ніби все залагодивши. Цілком може статися, що одного дня їм заманеться дійти аж до моєї кімнатчини, вони з певністю знають, де я мешкаю, і комукому, а їм уже точно вдасться влаштувати все так, щоб їх не затримала консьєржка. Зате тут, любі мої, тут я перед вами в безпеці. Слід мати особливу карточку – перепустку, щоб тебе впустили до цієї зали. Саме вона дає мені перед вами перевагу. Трохи несміливо, як можна було б подумати, іду

я вулицями, та врешті опиняюся перед скляними дверима, відчиняю їх, ніби в себе вдома, показую на наступних дверях мою карточку (точнісінько як ви покажете мені ваші речі, з тією лише різницею, що мене розуміють і знають, чого я хочу), і ось я вже серед цих книжок, мене забрали у вас, ніби я вмер, і я сиджу й читаю поета.

Не знаєте, що це таке, поет? – Верлен... Нічого вам не промовляє? Жодних спогадів? Ні. Ви не вирізнили його з-поміж тих, кого знали? Так, різниці ви не робите, знаю. Але я читаю не його, а іншого поета, такого, що мешкає не в Парижі*, цілком іншого. Когось, хто має тихий дім у горах. Звучить він, як дзвоник у чистому повітрі. Щасливий поет, що розповідає про своє вікно і про скляні дверцятка книжкової шафи, які задумливо відбивають любу, самотню далечінь. Це саме такий поет, яким хотів би стати і я; бо він стільки знає про дівчат, і я б теж хотів про них багато знати. Він знає про дівчат, що жили сто років тому; байдуже, що вони померли, бо він знає все. І це головне. Він вимовляє їхні імена, ці тихі, тонким пером виведені імена зі старосвітськими завитками на подовгастих літерах, і дорослі імена їхніх старших приятельок, у яких уже ледь-ледь бринить доля, ледь-ледь розча-

* Французький поет Франсис Жамм (1868–1938), який жив у Піренеях.

рування й смерть. Можливо, в одній із шухляд його магагонієвого бюрка лежать їхні вицвілі листи й поодинокі сторінки їхніх щоденників, де записані уродини, літні гостини, знов уродини. А може бути, що в череватому комоді під задньою стіною спальні є шухляда, у якій зберігаються їхні весняні сукні; білі сукні, одягнені вперше десь коло Великодня, сукні з поцяткованого серпанку, призначені, власне, на літо, якого нетерпець дочекатися. О, яка щаслива доля – сидіти в тихому покої успадкованого дому, всуціль серед статечних, осілих речей, і слухати надворі перших синичок, що спокушають одна одну в прозоро-зеленому садку, і бамкання сільського годинника вдалині. Сидіти й дивитися на теплу смугу пообіднього сонця, і так багато знати про минулих дівчат, і бути поетом. І думати, що я теж став би таким поетом, якби смів десь замешкати, десь у світі, в одному із позачинюваних сільських маєтків, про які ніхто не дбає. Мені вистачило б однієї-єдиної кімнатки (світлої кімнати на піддашші). І там я жив би собі зі своїми старими речами, родинними портретами, книжками. У мене був би фотель, і квіти, і собаки, і міцна палиця для кам'янистих доріг. І більш нічого. Тільки ще книжка, оправлена жовтавою, кольору слонового бивня шкірою, зі старовинним квітчастим візерунком на форзаці:

у ній я б писав. Я писав би багато, бо мав би багато думок і спогадів про багатьох.

Та не так сталося, як гадалося, один Бог знає, чому. Мої старі меблі гниють у stodолі, в яку мені дозволили їх знести, а сам я, так, Господи Боже мій, сам я не маю даху над головою, і дощ паде мені в очі.

ЧАСОМ я йду повз маленькі крамнички, хоч би на rue de Seine^{*}. Торгівці старовиною, дрібні бу-кіністи чи продавці мідьоритів із переповненими вітринами. Ніколи ніхто до них не заходить, вочевидь, вони не мають жодного зиску. Але зазирнеш досередини – вони сидять собі, сидять і читають, безжурно; не клопочуться про завтрашній день, не бояться невдач, мають собі пса, що сидить перед ними, теж вдоволений, або кицьку, яка ще посилює тишу, тручись об ряди книжок, так ніби стираючи з корінців імена.

Ах, якби цього вистачало: іноді мені хочеться купити собі отаку повну вітрину й засісти за нею разом із псом років на двадцять.

ДОБРЕ вимовити це вголос: «Нічого не трапилося». І ще раз: «Нічого не трапилося». Чи pomoже?

* Текстовою основою цього фрагмента є лист Рільке до дружини Клари від 4 жовтня 1907 р. (Прим. перекладача).

** Вулиця Сени в Парижі.

Те, що моя грубка знову закурила, і мені довелося вийти, це ж справді ніяке не нещастя. Що я почуваюся кволим і перестудженим, нічого не означає. Що цілісінький день блукав завулками, це лише моя провина. Я так само міг би просидіти в Луврі. Хоча ні, не міг би. Там збираються такі люди, що хочуть зігритися. Вони сидять на оксамитових лавках, а їхні ноги стоять поряд, як великі порожні чоботи на ґратках обігрівання. Це надзвичайно скромні чоловіки, вдячні, коли служники в темних одностроях і з багатьма орденами їх терплять. Та коли входжу я, вони вишкірюються. Вишкірюються і ледь помітно кивають. А коли я походжаю туди-сюди перед картинами, вони не зводять з мене погляду, постійно тримають мене на оці, постійно на цьому збовтаному, заплилому оці. Тож і добре, що не пішов до Лувру. Я постійно був у дорозі. Один Господь знає, у скількох містах, дільницях міст, на скількох цвинтарях, мостах і переходах. Десь я бачив одного чоловіка, що штовхав перед собою візочок з городиною. Він кричав: Chou-fleur, Chou-fleur*, оте «fleur» з химерно темним «eu». Поряд із ним йшла бридка, цибата жінка і час від часу давала йому стусана. І коли давала, він кричав. Іноді він кричав і сам, але надаремне, бо тоді йому відразу доводилося кричати знову, бо вони були перед

* Цвітна капуста (фр.).

будинком, де купували. Я вже казав, що він був сліпий? Ні? Так от, він був сліпий. Він був сліпий і кричав. Я спотворюю дійсність, кажучи так, я замовчую візочок, який він штовхав, вдаю, ніби не помітив, що він вигукував: «цвітна капуста». Та чи істотно це? А навіть якби й було істотно, то хіба не розходиться про те, чим уся ця справа була для мене? Я бачив старого чоловіка, він був сліпий і кричав. Ось що я бачив. Бачив.

Чи повірять, що бувають такі будинки? Ні, скажуть, я спотворюю дійсність. Та цього разу це правда, нічого не випущено, нічого, звичайно ж, і не додано. Та й звідки мені було це взяти? Відомо, що я бідний. Відомо. Будинки? Але, якщо бути точним, то були будинки, яких уже не було. Будинки, доценту знесені. Те, що було – інші будинки, що стояли поряд, високі сусідні будинки. Вочевидь, вони могли завалитися, відколи поряд усе позабирали. Бо між звалищем будівельного сміття й оголеною стіною нашвидкуруч збили ціле риштування з довгих просмолених балок. Не знаю, чи я вже казав, що маю на увазі саме цю стіну. Та вона була, так би мовити, не першою стіною існуючих будинків (як треба було сподіватися), а останньою – колишніх. Видно було її внутрішній бік. На різних поверхах виднілися стіни кімнат, на яких ще висіли шпалери, там і сям залишки підлоги чи перекриття. Коло кім-

натних стін на всю довжину муру ще залишалося якесь брудно-біле приміщення, і крізь нього невимовно огидними, по-хробачиному вкрадливими, мало не травними рухами повз відкритий, вкритий плямами іржі жолоб стічної труби. Від шляхів, яким проходив освітлювальний газ, на краях стелі позалишалися сірі, запорошені сліди, вони петляли то туди, то сюди, геть несподівано вбігали в кольорову стіну і якусь діру, вирвану чорно й безжально грубо. Утім, найнезабутнішими були все ж самі стіни. В'язке життя цих кімнат не дало себе розчавити. Воно ще було тут, воно чіплялося за вцілілі цвяхи, повисало на вузьких, завширшки з долоню, рештках підлоги, сповзалося на основах кутів, де ще залишалася дрібка внутрішнього приміщення. Його можна було розгледіти у фарбі, яку воно поволі, рік за роком змінювало: блакитне на плісняво-зелене, зелене на сіре, а жовте на старе, застоєне підогнилобіле. Але було воно і на свіжіших місцях – за дзеркалами, картинами та шафами; бо воно залишило їхні обриси й прибрало їх, і воно було також разом з павуками й порохами на цих прихованих місцях, що лежали тепер оголені. Воно було в кожній облізлій смужці, у вогких пухирях на нижньому краю шпалер, воно теліпалося в обдертих клаптях і потіло з гидотних застарілих плям. І з цих стін, що були колись голубими,

зеленими та жовтими, обрамлених слідами від проломів у знесених переділках, виступало повітря цих життів, чіпке, в'язке, затхле повітря, яке жоден вітер не годен був розігнати. В ньому зависли обіди, і хвороби, і видихи, і багаторічний дим, і піт, що виділяється з-під пахв, обтяжуючи одяг, і гнилизна з ротів, і сопух зіпрілих ніг. У ньому стояли гострота сечі, і чад кіптяви, і сірі випари картоплі, і тяжкий, гладкий сморід згірклого смальцю. Солодкий, тягучий запах занедбаних немовлят був там, і запах дитячого страху, коли діти йдуть до школи, і задушливість з ліжок хлопців у дозріванні. І багато ще всього додавалося знизу, з провалля завулку, зануреного в морок, а ще інше просочувалося згори разом із дощем, нечистим над містами. А ще щось нанесли слабкі, приборкані домашні вітри, які завжди засідають в одній вулиці, і було там іще багато чого, невідомого походження. Я ж казав, що всі стіни, крім останньої, збурили? Отож, я весь час говорю про саме цю стіну. Хтось скаже, що я довго стояв перед нею; та я ладен заприсягтися, що кинувся бігти, тільки-но впізнав цю стіну. Бо жахіття саме в тому, що я її впізнав. Я впізнаю тут усе це, тим-то воно так запросто входить у мене: в мені воно у себе вдома.

Я був трохи виснажений після того всього, можна навіть сказати, підірваний, тому мені було

забагато, що ще й він чекає на мене. Він чекав у невеличкій crémèrie*, де я збирався з'їсти яєчно з двох яєць; я був голодний, за цілий день мені не вдалося попоїсти. Але й тепер я навіть до рота нічого не міг узяти; ще заки яйця засмажилися, мене вже знову потягло надвір, на загуслі від людського киселю вулиці, які мчали мені назустріч. Бо був карнавал і вечір, і люди святкували й мали багато часу, і вешталися собі вулицями. Їхні лица повнилися тим світлом, яке лилося з вертепів, а сміх бухтів з їхніх ротів, як гній з відкритих ран. Вони сміялися щораз голосніше й тлумилися тим тісніше, чим нетерплячіше я намагався протовпитися. Хустка якоїсь бабегі чомусь зачепилася за мене, я потяг її зі собою, люди зупиняли мене й реготали, а я відчував, що й мені слід сміятися, але не міг. Хтось жбурнув мені в очі пригорщу конфетті, воно різонуло, мов батіг. На перехрестях вулиць утворювалися затори, люди впихалися одне в одного, і неможливо було просуватися далі, і тільки легеньке похитування туди-сюди, так ніби вони навстоячки паруються. Та хоча вони й стояли, а я біг, як навіжений, краєм їздні, де в тлумі утворилися тріщини, насправді було так, що вони рухалися, а я не ворушився. Бо ж нічого не мінялося; підвівши голову, я бачив ті самі будинки з одного боку, а з другого – вертепи. Можливо, все

* Молочний бар, дешева їдальня (фр.).

стояло непорушно, і це було всього-на-всього за-памороченням у мені й у них, від якого все, здавалося, крутиться. У мене не було часу поміркувати про це, я обважнів від поту, в мені кружляв якийсь приголомшливий біль, так ніби в моїй крові копошилося щось завелике, що розпирало жили там, де воно потрапляло. До того ж мені здавалося, що повітря давно вже скінчилося, і я вбираю лише видихнуте, від чого легені зупиняються.

Але нараз усе минулося; я вижив. Я сиджу в моїй кімнаті біля лампи; трохи холодно, бо я не наважуюся спокушати грубку; а що, як вона закурить, і мені знову доведеться вийти? Я сиджу й думаю: якби я не був бідним, я б винайняв якусь іншу кімнату, кімнату з меблями, не такими зужитими, яка б не знала стількох попередніх квартирантів, як оця. Спершу мені справді давалося не легко покласти голову на цей фотель; бо ж там, у його зеленій обшивці, є така засмальцьовано-сіра заглибина, куди, здається, пасують усі без винятку голови. Довший час я ще вдавався до перестороги й підкладав під волосся носовичок, але тепер я надто втомлений для цього; я виявив, що можна і так, що ця маленька заглибинка ніби призначена для моєї голови, вона сидить там як улила. Та коли б я не був бідний, то передусім купив би собі добру піч, і палив би чистими, міцними дровами, привезеними з гір, а не цими жалюгідними têtes-

de-moineau*, від чийого чаду дихання стає таким лякливим і так паморочиться голова. А ще мусив би бути хтось, хто прибирав би без грубого галасу й належно пильнував вогню; бо часто, коли мені доводиться чверть години клякнути перед грубою, копирсаючись у ній, з напнутою від близького жару шкірою на чолі й гарячцю в очах, я видаю всю силу, яку мав на цей день, тим-то й не дивно, що коли виходжу після цього на люди, я вже геть безборонний. Іноді, коли на вулиці великі тлуми, я брав би карету, проїздив би повз ці натовпи, щодня їв би в Дювалі** ... а не тягався по цих сгémerie... Чи був би й він у Дювалі? Ні. Там йому б не дозволили на мене чекати. Вмирущих туди не впускають. Вмирущих? Але ж тепер я сиджу в своїй кімнатчині; я ж можу спробувати спокійно поміркувати про те, що мене спіткало. Добре не залишати нічого в непевності. Отож я увійшов і спочатку побачив лише, що стіл, за яким я зазвичай сидів, уже хтось зайняв. Я привітався в бік невеличкого буфету, зробив замовлення й сів поряд. Але тут я відчув його, хоч він і не ворушився. Саме його непорушність я й відчув – і нараз усе збагнув. Між нами встановився зв'язок, і я знав, що він закляк від жаху. Я знав, що цей жах спаралізував його,

* «Голови горобців» (*фр.*) – дрібні шматочки вугілля.

** Тип паризьких ресторанів, за іменем архітектора Шарля Дюваля (1800-1876).

жах від чогось, що діялося в ньому. Можливо, в ньому тріснула якась судина, можливо, якась трутизна, якої він давно боявся, саме входила в його передсердя, можливо, у його мозку, як сонце, сходила велика пухлина, яка заступала йому світ. Невимовним зусиллям я змусив себе подивитися на нього, бо все ще сподівався, що це я сам собі уроїв. Та сталося так, що я підхопився й кинувся геть; бо не помилився. Він сидів у грубому, чорному зимовому пальті, а його сіре, напружене лице глибоко занурилось у вовняний шалик. Рот був закритий, так ніби з усієї сили захряснутий, але неможливо було сказати, чи його очі ще бачать: перед ними, ледь тремтячи, лежали запітнілі, димчасто-сірі скельця окулярів. Його ніздрі роздулися, а довге волосся, повністю забране зі скронь, зів'яло, як на страшній спеці. Його вуха були довгі, жовті, з великими тінями позаду. Так, він знав, що віддаляється від усього: не тільки від людей. Ще мить – і все втратить сенс, і цей стіл, і філіжанка, і крісло, за яке він чіпляється, все денне й ближнє стане незрозумілим, чужим і важким. Так він сидів і чекав, коли це станеться. І вже не пручався.

А я ще пручаюся. Пручаюся, хоч і знаю, що серце моє вже надірване, і що я вже не зможу жити, навіть якщо мої мучителі від мене відчепляться. Я кажу собі: нічого не сталося, та все ж я збагнув того чоловіка лише тому, що й у мені відбувається щось,

що починає віддаляти й відділяти мене від усього. Який жах піймав мене, коли хтось говорив про вмирущого: він уже нікого не впізнає. Тоді я уявляв собі самотнє обличчя, що підіймається з подушок і шукає, шукає щось знайоме, щось уже бачене, але навколо нічого немає. Якби мій страх не був такий великий, я б утішався думкою, що неможливо бачити все по-іншому і все одно жити. Але я боюся, безіменно боюся цієї переміни. Я ще й з цим світом як слід не звикся, який здається мені добрим. Що ж мені робити в іншому? Я б так радо залишився серед любих мені понять, а якщо вже й має щось змінитися, то хотів би мати право жити принаймні серед псів, що мають споріднений світ і ті самі речі.

Поки що я можу все це писати й говорити. Та прийде день, коли моя рука віддалиться від мене, і коли я звелю їй писати, вона напише слова, яких я не мав на увазі. Почнеться час іншого тлумачення, і слова не залишаться на слові, і будь-який сенс розсіється, як хмари, і спаде, як вода. Адже попри весь страх я, врешті-решт, нагадую когось, хто стоїть перед чимось великим, і пригадую, подібне бувало в мені й раніше, ще заки я почав писати. Але цього разу напишуть мене. Я відбиток, що зазнає перетворень. О, бракує так мало – і я би зміг усе це збагнути та схвалити. Лише один крок – і мої глибокі злидні стали би благословенням. Та я не годен зробити

цього кроку, я впав і вже не можу підвестися, бо розтрощився. А я ж завжди вірив, що може прийти якась поміч. Ось воно лежить переді мною, написане моєю власною рукою, те, про що я молився вечір за вечором. Я виписав це з книжок, у яких знайшов, щоби воно було мені дуже близьке, витікало з-під моєї руки, як власне. А тепер мені знову хочеться це написати, тут, навколішки перед столом хочу я це писати; бо тоді воно затримається в мене довше, ніж при читанні, і кожне слово триватиме й матиме час відлунати.

«Mecontent de tours et mecontent de moi, je voudrais bien me racheter te m'enorgueillir un peu dans le silence et la solitude de la nuit. Ames de ceux que j'ai aimes, ames de ceux que j'ai chantes, fortifiez-moi, soutenez-moi, eloignes de moi le mensonge et les vapeurs corruptrices du monde; et vous, Seigneur mon Dieu! accordrez-moi la grace de produire quelques beaux vers qui me prouvent a moi-meme que je ne suis pas le dernier des hommes, que je ne suis pas inferier a ceux que je meprise»*.

* Фрагмент із «Віршів у прозі» Бодлера. Підрядковий переклад: «Набриднувши всім, набриднувши собі, хочу знову знайти себе, знову пишатися собою в тиші самотніх ночей. Душі тих, кого любив, душі тих, кого оспівував, зміцніть мене, даруйте сили, віддаліть від мене брехню та ядучий чад землі; а Ти, о Боже мій! сподоби мене написати декілька щасливих віршів, які підтвердили б, що я не останній із людей, що не гірший від тих, кого зневажаю».

«Діти невикорінених і зневажених, що були наймізернішими в краю. Тепер я став вашими струнами й мушу бути вашою казочкою.

...вони проклали шлях через мене...

...їм так легко було мене пошкодити, що вони не сміли вдаватися до помочі.

...але тепер моя душа виливається на мене, а мене охопив злиденний час.

Вночі мої кістки свердлить скрізь; а ті, хто за мною полює, не вкладаються спати.

Безміром сили мене зодягають інакше й інакше; і мене опоясують цим, як дірою моєї сорочки»^{*}.

ЛІКАР мене не зрозумів. Нічого немає. Зрештою, це й важко передати. Хотіли спробувати електризування. Добре. Я одержав цидулку: о першій бути в *Salpêtrière*^{**}. То я й прийшов. Мені довго довелося йти повз різні бараки, крізь кілька подвір'їв, де то там, то сям стояли люди в білих шапочках, як в'язні під голими деревами. Нарешті увійшов до довгого, темного, схожого на коридор приміщення, у якому з одного боку було чотири вікна з матовими, зеленавими шибками, відділені одне від одного широкими чорними простінками. Попід ними тяглася дерев'яна лава, тяглася повз усе, і на цій лаві сиділи вони, ті мої знайомці, й уже чекали на мене. Так, усі вони були там. Звикнув-

^{*} Йов, 30: 8–31.

^{**} Сальпетрієр – клініка в Парижі, заснована в XVII ст.

ши до сутінків приміщення, я помітив, що серед тих, хто пліч-о-пліч безконечною вервечкою там сидять, можуть бути й інші люди, маленькі люди, ремісники, служниці та перевізники вантажів. Унизу, по вузькому боці коридору, на особливих кріслах розвалилися дві товстулі, розмовляючи одна з одною, мабуть, консьєржки. Я поглянув на годинник: за п'ять перша. Отож за п'ять, гаразд, хай десять хвилин моя черга, тобто не все так погано. Повітря було недобре, важке, переповнене одягом і диханням. З якоїсь дверної шпари бив сильний, холодний струмінь етеру. Я взявся ходити туди-сюди. Мені спало на думку, що тут мені вказали на моє місце, серед цих людей, на цьому переповненому, загальному прийомі. Це було, так би мовити, перше публічне підтвердження, що я належу до упосліджених; невже лікар розгледів це в мені? Але ж я відвідав його в доволі порядному вбранні, виславши наперед візитівку. І все ж: якось же мусив він це вивідати, може, я сам себе якось виказав? Гаразд, якщо це вже довершений факт, то не так воно навіть і зле; люди сиділи тихо й не звертали на мене уваги. Одні потерпали від болю й легенько помахували ногою, щоб легше його знести. Деякі чоловіки поховали лица в пласких долонях, інші глибоко спали, з важкими, звішеними головами. Якийсь огрядний чоловік із червоною набряклою шиєю сидів,

похилившись уперед і втупившись у підлогу, час від часу він лунко спльовував на пляму, яку собі вподобав. У кутку схлипувала дитина; довгі худі ноги вона підтягнула на лавку й тепер тримала їх, міцно обнявши та притиснувши до себе, так ніби прощаючись з ними. Маленька бліда жіночка утримувала гримасу усміху на нужденних устах. Її креповий капелюх, прикрашений круглими, чорними квітами, криво сидів на волоссі, а її зранені повіки невпинно сльозилися. Недалеко від неї посадили дівчинку з круглим гладким лицем і вибалушеними очима без жодного виразу; рот у неї був роззявлений, так що було видно білі, ослизлі ясна зі старечими, понищеними зубами. І було багато пов'язок. Пов'язки, що верства за верствою вкривали цілу голову, залишаючи на показ лише одне око, яке вже нікому не належало. Пов'язки, що приховували, і пов'язки, які виказували, що там під ними. Пов'язки, які відкрили і в яких тепер, як у засмальцьованій постелі, лежала рука, що не була вже рукою; і забинтована нога, що випинала з ряду, велика, як ціла людина. Я міряв кроками коридор і намагався бути спокійним. Багато уваги присвячував стіні навпроти. Я завважив, що вона містить певну кількість одностулкових дверей і не сягає стелі, так що цей коридор не цілком був відділений від кімнат, які лежали за стіною. Я подивився на годин-

ник; уже годину я ходив отак туди-сюди. За хвилину надійшли лікарі. Спочатку кілька молодих людей, що пройшли з байдужими обличчями, на решті той, у якого я був: світлі рукавички, *chapeau à huit reflets*^{*}, бездоганний літній плащ. Угледівши мене, він ледь підняв капелюха й розсіяно посміхнувся. Тож у мене з'явилася надія, що мене зараз викличуть, але минула ще година. Не пригадую, як я її провів. Вона минула. Надійшов якийсь старий чоловік у заплямленому фартусі, хтось на кшталт чергового, і торкнув мене за плече. Я увійшов до одного з тих бічних приміщень. Лікар та молоді люди сиділи навколо столу й дивилися на мене. Мені подали стілець. Так. А тепер я мав розповісти, що, власне кажучи, зі мною таке. Якомога стисліше, *s'il vous plaît*^{**}. Бо багато часу панове не мають. Мені було якось дивно на душі. Молоді люди сиділи й оглядали мене із завченою, зверхньою фаховою цікавістю. Мій знайомий лікар погладжував свою чорну клинцювату борідку і розсіяно посміхався. Я думав, зараз розридаюся, натомість почув, як кажу французькою: «Я вже мав честь подати Вам, люб'язний добродію, всі можливі відомості. Якщо Ви вважаєте за потрібне посвятити і цих панів, то, після нашої з Вами розмови, Ви, звісно зможете зробити це в кількох сло-

^{*} Виклично модний високий капелюх (*фр.*).

^{**} Будь ласка (*фр.*).

вах, мені ж це дається вкрай важко». Лікар підвівся із ввічливим усміхом, відійшов з асистентами до вікна та проказав кілька слів, супроводжуючи їх повздовжніми помахами руки. Через три хвилини один із тих молодих людей, підсліпуватий і метушливий, повернувся до столу і спитав, намагаючись дивитися на мене якомога суворіше: «Ви добре спите, пане?» «Ні, погано». На ці слова він знову відстрибнув до гурту. Там ще хвильку порадилися, а тоді лікар повернувся до мене й сповістив, що мене закличуть. Я нагадав йому, що мене запрошено на першу. Він усміхнувся і зробив кілька швидких різких рухів маленькими білими рученятами – це мало означати, що він неймовірно заклопотаний. Отож я повернувся у свій коридор, де повітря стало ще прикрішим, і знову заходив туди-сюди, хоч і чувся смертельно змученим. Врешті мені запаморочилося в голові від того вогкого насиченого сопуху; я зупинився коло вхідних дверей і ледь прочинив їх. Побачив, що надворі все ще пополудне й трохи сонця, і від цього мені стало невимовно добре. Та, не простоявши так навіть хвилини, почув, що мене кличуть. Якась особа жіночої статі, що сиділа при маленькім столичку за два кроки від мене, щось мені просичала. Хто дозволив мені відчинити двері? Я сказав, що задихаюся в цьому повітрі. Гаразд, це моя справа, але двері повинні бути зачинені. Чи не можна

було б тоді відхилити вікно? Ні, це заборонено. Я постановив поновити своє ходження туди-сюди, бо ж це, врешті-решт, хоч якийсь наркоз, і нікого не кривдить. Та жіноцці за маленьким столиком не сподобалося й це. Хіба в мене немає місця? Ні, немає. Але походжати заборонено; я мушу знайти собі місце. Одне обов'язково знайдеться. Жіночка мала рацію. Справді, відразу знайшлося місце поряд із дівчиною з вибалушеними очима. Отак я й сидів там із відчуттям, що зараз має статися щось жахливе. Ліворуч, отже, була та дівчина з гнилісними яснами; що ж було праворуч, мені вдалося розгледіти щойно за хвилю. То була якась веле-тенська залякла брила, що мала лице і велику, важку, непорушну руку. Видний мені бік лица був порожній, геть без усяких рис і без спогадів, і було моторошно, що вбрання на цій брилі було як на обрядженому до труни трупі. Так само розвільнено й безлико була пов'язана довкола комірця вузенька чорна нашійна стяжечка, а сурдут на це безвольне тіло вочевидь зодягли інші. Рука лежала на штанах так, як її й поклали, і навіть волосся, ніби зачесане обмивачкою трупів, було штивно укладене, як шерсть на звірячих опудалах. Я уважно все це споглядав, і тут мені спало на думку, що ось воно, це місце, призначене для мене, бо я, здається, нарешті-таки прибув до кінцевої станції свого життя. Так, доля ходить незбагненними шляхами.

Зненацька зовсім поряд кілька разів поспіль почувися злякані, оборонні зойки якоїсь дитини, а вслід за ними тихий, приглушений плач. Заки я силкувався зрозуміти, де б то могло бути, знову задрижав слабенький, притлумлений скрик, і я почув запитальні голоси: голос, що притишено наказував, а тоді байдуже й не зважаючи ні на ніщо затуркотіла якась машина. Тепер я згадав про перегородки, і мені стало зрозуміло, що все це надходить із потойбіч дверей, і що там кипить робота. І справді, час від часу з'являвся черговий у заплямленому фартусі й робив знак рукою. Я вже навіть сподіватися перестав, що він може мати на увазі мене. Невже це стосувалося мене? Ні. Там було двоє чоловіків з інвалідним візком; вони вклали в нього ту брилу, і тепер я побачив, що то старий, спаралізований чоловік, який мав іще інший, менший, зужитий життям бік із відкритим, каламутним, смутним оком. Вони завезли його досередини, і поряд зі мною виникло чимало місця. А я сидів і міркував, що вони збираються зробити з цією пришелепуватою дівчиною, і чи вона теж буде кричати. Машини за стіною гули так приємно-фабрично, у цьому не було нічого занепокійливого.

Та раптом запала тиша, і в цю тишу якийсь зверхній, самовдоволенний голос, що видався мені знайомим, проказав:

«Riez!»* Павза. «Riez. Mais riez, riez»**. Навіть я вже сміявся. Непояснено, чому той чоловік за стіною не хоче сміятися. Заторохтіла якась машина, але відразу знову затихла, хтось обмінювався словами, а тоді почувся той-таки енергійний голос, наказуючи: «Dites-nous le mot: avant»***. І літера за літерою: «a-v-a-n-t»... Тиша. «On n'entend rien. Encore une fois...»****

І тут, коли за стіною так тепло й пухко лопотіло, – тут уперше за багато-багато років знову прийшло воно. Те, що нагнало на мене перший, глибокий жах, коли я дитиною лежав у гарячці: Велике. Так, саме так я завжди казав, коли всі вони стояли навколо мого ліжка, мацали мені пульс і питали, що мене налякало: Велике. А коли вони кликали лікаря – він приїздив і заспокоював мене, я просив його лише зробити так, щоби Велике пішло собі геть, усе решта – пусте. Та він був таким, як усі інші. Він не міг його забрати, хоча тоді я був маленький, і мені легко можна було допомогти. А тепер воно знову тут. Згодом воно просто зникло, навіть у гарячкові ночі більше не з'являлося, та тепер прийшло, хоч я і не мав гарячки. І ось воно знову тут. І тепер виростає з мене, як пухлина, як друга голова,

* Смійтеся! (*фр.*).

** Смійтеся, смійтеся ж! (*фр.*).

*** Скажіть нам слово: вперед (*фр.*).

**** Нічого не чути. Ще раз... (*фр.*).

і є частиною мене, хоч і не може належати мені, бо таке велике. Воно тут, мов великий мертвий звір, який колись, ще живий, був моєю долонею чи рукою. І моя кров проходила крізь мене і крізь нього, як через одне тіло. І моєму серцю доводилося натужуватися, щоби нагнітати кров у Велике: ще трохи – і її забракне. А кров мляво вливалася у Велике й поверталася хворою та зіпсутою. Проте Велике набрякало й напирало мені на лице, наче теплий синюшний пухир, роздималося мені з уст, а на моє останнє око вже наповзала тінь його краю.

Не пригадую, як вибрався крізь ті незчисленні подвір'я. Звечоріло, і я заблукав у цій незнайомій околиці, і йшов якимись бульварами з безконечними мурами в один бік, а коли їм не було кінця, вертався у протилежний бік, до якоїсь площі. Там я пустився якоюсь вулицею, а інші вулиці, яких я ніколи не бачив, усе зринали й зринали. Іноді над'яскраво й із жорстким бряжчанням над'їздили і проносилися повз мене електричні трамваї. Та назви, написані на їхніх табличках, нічого мені не говорили. Я вже не розумів, у якому я місті й чи маю десь тут якесь мешкання, і що мені зробити, аби більше не блукати.

А ТЕПЕР іще й ця хвороба, яка завжди так дивно мене бентежила*. Певен, її недооцінюють. Так

* Текстовою основою цього фрагмента є лист Рільке до Лу Андреас-Саломе від 30 червня 1903 р. (Прим. перекладача).

само, як переоцінюють значення інших хвороб. У цієї немає якихось окреслених властивостей, вона прибирає властивостей того, кого допадає. Зі сновидною впевненістю видобуває вона з кожного його щонайсокровеннішу небезпеку, вже, здавалося, проминулу, і підпирає під сам ніс, тут же, негайно. Чоловіки, що колись, у шкільні часи, вдавалися до безпомічного блуду, чиїми зрадженими спільниками є бідолашні, шкарубкі хлоп'ячі руки, знову беруться за старе, або ж у них знов починається якась недуга, яку вони здолали ще дітьми; або ж наvertsається втрачена звичка, якесь несміливе посмикування головою, властиве їм багато років тому. І з тим, що повертається, здійсмається цілий вихор шалених спогадів, що висне, мов мокрі морські водорості на потопленій речі. Життя, про які ніколи й не підозрював, зринають на поверхню й затісуються поміж те, що було насправді, й витісняють, здавалося б, знане минуле. Бо в тому, що підіймається на поверхню, є якась випочила, нова сила, натомість те, що було завжди, втомилося від надто частого пригадування.

Лежу у своєму ліжку, на п'ятому поверсі, і мій день, нічим не перерваний, мов циферблат без стрілок. Ніби давно загублений предмет, який одного ранку раптом знову виявляється на своєму місці, цілий та неушкоджений, чи не новіший,

ніж на час втрати, достоту ніби перебував під чимось дбайливим доглядом: Отак лежить – там і осьдечки на моїй ковдрі – втрачене з дитинства, і воно як новеньке. Усі втрачені страхи тут як тут.

Страх, що маленька вовняна ниточка, яка вистріпалася з краю ковдри – тверда й гостра, як сталева голка; страх, що ось цей-от гудзик на моїй нічній сорочці виявиться більшим від моєї голови, великим і важким; страх, що ось ця хлібна окрушина, яка саме паде з мого ліжка, брязне об підлогу склом і розторощиться, й гнітке занепокоєння, що разом із нею, власне, розіб'ється все, усе й назавжди; страх, що цей краєчок розірваного листа таїть щось заборонене, чого ніхто не сміє бачити, щось невимовно коштовне, для чого в цілій кімнаті не знайдеться достатньо надійного місця; страх, що я, заснувши, заковтну вуглинку, яка лежить перед піччю; страх, що якесь число в моїй голові почне розростатися, аж поки не забракне в мені місця; страх, що те, на чому я лежу – граніт, сірий граніт; страх, що я кричати му, і всі збіжаться до моїх дверей, і врешті-решт їх висадять, страх, що я зраджу себе й викажу все, чого боюся, і страх, що я не зможу сказати нічого, бо все – несказанне. Та інші страхи... страхи.

Я благав дитинства, і воно прийшло; і відчуваю, що воно й далі таке ж важке, як і колись, і що дорослішання нічому не зарадило.

УЧОРА моя гарячка трохи спала, і сьогодні день починається, як весна, як весна в образах. Спробую вийти в Bibliothèque Nationale, до мого поета, якого я так давно вже не читав, і, може, потім вдасться неквапно перейти садами. Можливо, над великим ставом, у якому така справжня вода, буде вітер, і придуть діти, які запускатимуть свої кораблики з червоними вітрилами й дивитимуться на них.

Сьогодні я цього не сподівався, я так відважно вийшов, ніби то було найприродніше та найпростіше. Та однак: знову найшло щось, що підхопило мене, як папір, зіжмакало й пожбурило. То було щось нечуване.

Бульвар Сан-Мішель був порожній і широкий, легко йшлося його лагідним схилом. Угорі зі скляним брязкотом відчинялися вікна, а їхній відблиск білим птахом шугав над вулицею. Проїхала упряж із яскраво-червоними колесами, а далі внизу хтось ніс щось світло-зелене. Коні в осяйній збруї бігли потемнілою від води, чисто вимитою їзднею. Вітер був схвильований, новий, м'який, і все здійсалося: запахи, оклики, дзвіночки.

Я проминув одну з тих каварень, де вечорами грають удавані червоні цигани. Крізь відчинені вікна з нечистим сумлінням виповзало вчорашнє повітря. Гладенько прилизані кельнери саме замітали перед входом. Один, зігнувшись, роз-

сипав, пригорща за пригорщею, жовтавий пісок під столики. Тут його штовхнув хтось із перехожих, показуючи в кінець вулиці. Кельнер, розпашілий на виду, якусь мить пильно вдивлявся, а тоді його безбородими щоками розповзся, ніби вичавлений, сміх. Він махнув іншим кельнерам, кілька разів швидко крутонув розсміяним лицем праворуч-ліворуч, щоб усіх скликати й самому нічого не прогавити. І ось уже всі стоять і дивляться вниз, шукаючи поглядом, усміхнені або сердиті, що досі не помітили, що ж тут такого смішного.

Я відчув, як у мені потроху заворохобився страх. Щось гнало мене на протилежний бік; але я лише прискорив крок, мимохіть оглядаючи кількох перехожих переді мною, в яких не завважив нічого особливого. Утім, тут-таки побачив, що один хлопчина на побігеньках у синьому фартусі й із порожнім кошиком через плече, дивиться комусь услід. Надивившись досхочу, він розвернувся на підборах у бік будинків і покрутив якомусь звеселілому комівояжерові біля скроні усім відомим жестом. А тоді зблиснув своїми карими очима і, вдоволений, розгойданим кроком рушив мені назустріч.

Я ж сподівався, докіль сягав зором, угледіти якусь незвичайну й дивачну постать, однак виявилось, що переді мною немає нікого, крім високого, кощавого чоловіка в темній пелерині та м'якому чорному капелюсі на короткому мляво-

білявому волоссі. Я пересвідчився, що ні в одязі, ні в поведінці цього чоловіка немає нічого сміховинного, і вже збирався подивитися повз нього вниз, уздовж бульвару, коли він раптом зашпортався. Оскільки я йшов недалеко за ним, то вже уважно дивився під ноги, але дійшовши до того місця, побачив, що там нічого немає, геть чисто нічогісінько. Ми рушили обидва далі, він і я, на тій самій віддалі один від одного. Ось ми наблизились до переходу, і там чоловік переді мною зістрибнув на нерівних ногах зі сходинки тротуару приблизно так, як діти іноді підстрибують або скачуть під час ходи, коли тішаться. На проти-лежний хідник він ступив одним довгим кроком. Та тільки-но опинившись нагорі, ледь підтягнув одну ногу, а на другій високо підстрибнув раз, а потім ще й ще. Тепер цей несподіваний рух знову можна було цілком сприйняти за шпортання, якщо лише переконати себе, що там лежить бо-дай якась дрібничка – зернятко, слизька фруктова шкірка, що завгодно; а найдивніше було те, що той чоловік, здавалося, і сам вірить в існування якоїсь перепони, бо щоразу озирався на дошкульне місце з напівобуреним, напівдокірливим поглядом, властивим людям у такі моменти. Ще раз щось застережливе спонукало мене перейти на інший бік вулиці, але я не скорився, невідступно йдучи за цим чоловіком і скерувавши всю

увагу на його ноги. Мушу зізнатися, що відчув дивну полегкість, коли приблизно впродовж двадцяти кроків це підстрибування не повторилося, втім, підвівши погляд, я помітив, що в чоловіка з'явилася інша халепа. Комір його пелерини відстовбурчився; і як марудно не силкувався чоловік то однією, то відразу обома руками вкласти його назад, йому це ніяк не вдавалося. Таке трапляється. Це мене не занепокоїло. Та одразу ж після цього я з безмежним подивом запримітив, що в заклопотаних руках цієї людини насправді містяться два рухи: один потаємний, хуткий, яким він непомітно підіймав комір, та інший, ретельний і гамівний, мало не перебільшено артикульований, який мав укласти комір на місце. Це спостереження так мене збентежило, що минуло аж дві хвилини, доки я усвідомив, що в шиї цього чоловіка, за відстовбурченим коміром і нервово метушливими руками, живе те саме жахливе двоскладове підстрибування, яке оце щойно відпустило його ноги. Від цієї миті я просто-таки зрісся з ним. Я збагнув, що це підстрибування блукає його тілом, намагаючись вихопитися то тут, то там. Я зрозумів його страх перед людьми й сам почав сторожко перевіряти, чи перехожі бува чогось не завважають. Холодом різонуло мене по спині, коли його ноги зненацька зробили малесенький судомний стрибок, та цього ніхто не по-

мітив, і я вже собі вирішив, що і я теж ледь-ледь зашпортаюся, у разі якщо хтось звертатиме увагу. Це, з певністю, був би не найгірший спосіб змусити цікавих повірити, що на дорозі таки лежить якась маленька, непримітна перепона, на яку ми обидва випадково наступили. Та заки я отак розмірковував про допомогу, сам він знайшов уже новий, чудовий вихід. Я забув сказати, що він носив ціпок; то був цілком звичайний собі ціпок, з темного дерева, з простим, заокругленим держакком. І в його гарячковому страху йому спало на думку тримати цього ціпка спершу однією рукою (бо ж хтозна, для чого ще може знадобитися друга) за спиною, саме над хребтом, притискаючи його міцно до крижів, а кінець заокругленої палиці захвати за комір, щоби твердо відчутти його опертя за шийним і першим спинним хребцями. То була зовсім не дивачна постава, щонайвище ледь пустотлива; її можна було списати на несподіваний весняний день. Нікому не спало на думку озирнутися – воно спрацювало. Спрацювало досконало. Щоправда, на наступному переході таки вихопилися два підстриби, два маленькі, напівпритлумлені вистриби, цілком невинні; а з тим одним, справді видимим стрибком він упорався так спритно (на хіднику саме лежав поливальний шланг), що не було підстав для занепокоєння. Так, наразі все ще було добре; час від часу за

ціпок хапалася і друга рука, міцніше його притискаючи, і небезпеку тут-таки вдавалося здолати. Та я нічого не міг зі собою вдіяти: мій страх і далі наростав. Я ж бо знав, що саме тоді, коли він іде, з неймовірним зусиллям намагаючись мати байдужий і невимушений вигляд, у його тілі нагромаджується те жахливе посіпування: я теж переживав той страх, з яким він відчував його наростання; і бачив, як чіпляється він за ціпок, коли ним усередині починало теліпати. Тоді вираз цих рук ставав такий невблаганний і суворий, що всю надію я покладав на його волю, либонь, неабияку. Але що тут могла вдіяти воля. Мала настати мить, коли його сила закінчиться, це могло статися вже дуже скоро. І я, що йшов за ним із розкалатаним серцем, зібрав дрібку моїх сил, мов пригорщу дрібняків, і, дивлячись йому на руки, благав прийняти їх – якщо йому треба.

Здається, він узяв; що ж я міг вдіяти, коли більше не було.

На площі Сен-Мішель було багато транспорту й людей, усі кудись квапилися, ми часто опинялися між двох екіпажів, і тоді він набирав повітря й трохи розпружувався, ніби щоб перепочити, і тоді ним трохи підкидало й трясло. Можливо, у цьому й полягав підступ, яким ув'язнена недуга запозв'язалася його здолати. Волю було пробито в двох місцях, і попускання залишило по собі в одержи-

мих м'язах якесь тихеньке, звабливе збудження і цей примусовий двотакт. Та ціпок іще був на своєму місці, а руки мали злісний і гнівний вигляд; так ми вийшли на міст, і якось воно вдавалося. Якось вдавалося. І ось в ходу втрутилося щось непевне, ось він ступив два кроки, ось уже зупинився. Стоїть. Ліва рука тихо випустила ціпок і так повільно піднялася догори, що я бачив, як вона дрижить від повітря; він ледь зсунув капелюха назад і провів рукою по чолі. Він ледь повернув голову, і його погляд ковзнув небом, будинками і водою, ні на чому не затримуючись – а тоді він скорився. Ціпок відлетів, він розпростер руки, так ніби хотів злетіти, і воно вибухнуло з нього, як природна стихія, і вигнуло його, і шарпнуло назад, і змушувало кивати й схилитися, і жбурляло танечну силу з нього в юрбу. Бо його вже оточило багато людей, і я перестав його бачити.

Який сенс було ще кудись іти, я був спустошений. Порожнім папером несло мене вздовж будинків, бульваром назад догори.

НАМАГАЮСЯ* тобі писати, хоча після вимушеного прощання, власне, і немає про що**. І все

* Чернетка листа. (Прим. Рільке).

** Текстовою основою цього фрагмента є листи Рільке до дружини Клари від 31 серпня 1902 р. і 19 жовтня 1907 р. (Прим. перекладача).

ж, намагаюсь, гадаю, я просто змушений це зробити, бо побачив у Пантеоні святу^{*}, ту самотню, святу жінку, і той дах, і ті двері, й лампу зі скромним світляним колом, а навпроти сонне місто й ріку вдалині, у місячному сяйві. Свята стереже спляче місто. Я заплакав. Я заплакав, бо все це так несподівано раптом постало переді мною. Я дивився і плакав, і не міг нічого з собою вдіяти.

Я в Парижі, хто це чує, тішиться, більшість мені заздрить. Вони мають рацію. Це велике місто, велике і сповнене дивовижних спокус. Щодо мене, змушений визнати, що до певної міри я їм уліг. Гадаю, інакше й не скажеш. Я уліг цим спокусам, і наслідком цього стали певні зміни якщо не в моєму характері, то принаймні у світогляді, принаймні – у моєму житті. Цілковито інакше сприйняття всіх речей витворилося в мені під цими впливами, з'явилися певні відмінності, що відділяють мене від людей більше, ніж усе дотеперішнє. Якийсь змінений світ. Нове життя сповнене нових значень. Наразі мені трохи важко, бо все це надто нове. Я початківець у власних відносинах.

Чи не можна було б хоч раз побачити море?

Ні, ти тільки подумай, я уроїв собі, що Ти могла би приїхати. Можливо, сказати мені, чи є

* Розписи в Пантеоні на тему життя св. Женев'єви, яка, за легендою, врятувала Париж від навали гунів. Французький художник Пюві де Шаванн (1824–1898).

якийсь лікар? Забув поцікавитися. До речі, мені вже й не потрібно.

Пригадуєш той неймовірний Бодлерів вірш, «Une Charogne»? Мабуть, тепер я його розумію. За винятком останньої строфи*, він мав рацію. А що ж йому було робити, коли вже з ним таке трапилось? Його завданням було побачити в цьому жакливному, лише напозір відразливому суще – основу всього сущого. Вибору й відмови не існує. Чи вважаєш Ти випадковим, що Флобер написав свого Saint-Julien-l'Hospitalier**? Бо мені здається, саме це і є вирішальним: чи спроможеться хтось лягти до прокаженого та зігріти його сердечним теплом любовних ночей, це не може не скінчитися лише добром.

Тільки не подумай, що я тут потерпаю від розчарувань, ні, якраз навпаки. Іноді я сам собі дивуюся, з якою готовністю я відмовляюся від усього сподіваного на користь дійсного, нехай навіть лихого.

* В українському перекладі Дмитра Павличка ця строфа з вірша «Падло» звучить так:

Красо, скажіть тоді черві, що підло рине

З цілунками на вашу груди,

Що ваші форми я зберіг, моя богине,

Зберіг мого кохання суть!

(Прим. перекладача).

** «Легенда про святого Юліана Милостивого» Флобера (1876).

Господи Боже мій, якби можна було ним хоч трохи поділитися. Але чи було б воно тоді, чи було б? Ні, воно є лише ціною самотності.

ІСНУВАННЯ жажітного в кожній часточці повітря. Ти вдихаєш його разом із прозорістю; але в тобі воно осідає, твердне, набирає гострих, геометричних форм поміж органами; бо всі муки й страхіття, які коли-небудь діялися на площах страт, у тортурнях, божевільнях, операційних, під склепіннями мостів пізньої осені: всьому цьому притаманна в'язка непроминальність, усе це стоїть на своєму і, ревниве до всього суцього, невідступно чіпляється за свою жакливу яву. Люди багато чого воліли би забути; їх сон лагідно затирає такі борозни в мозку, але сновидіння відганяють його і відтворюють стерті рисунки. І вони прокидаються, і тяжко відсапуються, і топлять у мороці сяйво свічки, і жадібно п'ють, мов підсолоджену, воду, світанкове заспокоєння. Ох, на якому краєчку втримується ця певність! Найменший порух – і погляд уже знову виходить поза межі знаного і приязного, а з обрису, допіру ще такого привітного, вилонюється край жаху. Стережися світла, що увиразнює порожнечу простору; не озирайся, чи не стане бува за твоїм кріслом тінь, як твій володар. Мабуть, ліпше було тобі лишитися в пітьмі, а твоєму невідмежованому серцю силкуватися вмістити в собі весь

цей нерозрізняльний тягар. І ось тепер ти зібрався в собі, бачиш на власні очі, як вичахаєш у власних долонях, час від часу непевним поглядом водячи вслід самому собі. А в тобі уже майже не залишилося місця; і тебе мало не тішить, що у цій тіснязі в тобі вже не вміститься нічого великого; що й нечуване має опинитися всередині й обмежитися відповідно до обставин. Та назовні – назовні воно непередбачуване; і коли воно там, назовні, наростає, то наповнюється і в тобі, не в судинах, що частково у твоїй владі, або ж у флегмі твоїх байдужих органів: ні, у капілярах прибуває його, всмоктаного догори в найдальші закапелки твого безмежно розгалуженого єства. Там воно здійснюється, там перевершує тебе, перевищує твоє дихання, у яке ти втікаєш, як в останній прихисток. Ах, а куди далі, далі куди? Твоє серце виштовхує тебе з тебе, твоє серце жене тебе, і ось ти вже майже поза собою, і тобі вже не повернутися. Мов розчавлений жук, спливаєш ти собою, і та крихка зовнішня оболонка й здатність пристосовуватися вже втратили будь-який сенс.

О, ніч без предметів! О, сліпе вікно назовні! О, дбайливо зачинені двері; давнішні уклади, перейняті й засвоєні, ніколи до кінця не зрозумілі. О, тиша на сходах, тиша із сусідньої кімнати, тиша високо вгорі, попід стелею. О, мамо! О, єдина, хто заступив усю цю тишу колись у дитинстві. Ти, що береш її на себе, кажеш: «Не лякайся, це я». Ти, яка

маєш сміливість посеред глупої ночі бути цією тишею для того, хто боїться, хто конає від страху. Ти запалюєш свічку, і вже сам той звук – це ти. І ти тримаєш її перед собою й кажеш: це я, не лякайся. І ставиш її, повільно, і немає сумніву: це ти, ти світло навколо рідних сердечних речей, що стоять собі тут без жодної задньої думки – добрі, нелукаві, однозначні. А коли щось копошиться десь у стіні, чи рипить крок у кроквах: ти тільки всміхаєшся, всміхаєшся прозоро на світлому тлі в лякливе лице, що запитально вдивляється в тебе, так ніби ти втаємничена в кожен напівшерех, ніби з ним заодно, умовлена й згідна. Чи зрівняється якась влада з твоєю на землі? Подивися: ось лежать королі, витріщившись у стелю, і жоден казкар не годен їх розважити. У блаженних обіймах коханок наповзає на них жах, і знесилює їх, і гасить бажання. А ти приходиш і тримаєш жахливе за собою, і ти цілковито й до решти перед ним; не як завіса, яку воно тут або там може розчахнути. Ні, так ніби ти обігнала його, кинувшись на поклик, що тебе потребував. Так ніби ти набагато випередила все, що може статися, а за спиною мала лише той гін на поміч, твій вічний шлях, лет твоєї любові.

MOULEUR*, чию майстерню я щодня минаю, вивісив коло дверей дві маски. Лице юної поточ-
* Ливарник (фр.).

пельниці*, з нього зняли відбиток у морзі, бо воно було гарне, бо воно всміхалося, так оманливо всміхалося, ніби знало. А під ним – його знаюче лице. Цей тугий вузол міцно стягнених змислів. Це невблаганне самозагушення музики, що невинно прагне парувати. Лик того, кому якийсь бог заткав слух, щоби не було інших звуків, окрім як його**. Аби не збивали його з пантелику каламуть і зникомість шумів. Він, хто носив у собі їх ясність і тривання; аби лише безгучні змисли доносили до нього безгомінно світ – принишклий, безшелесний, весь в очікуванні, ще не довершений – світ перед сотворінням Звуку.

Довершувачу світу! Як те, що дощем спадає на твердь земну й води, сходить безжурно й падає випадково – невидне й згідливе із законом підноситься знову з усього, і здійсмається, і лине, і творить небеса: так і з тебе здійнявся порив наших опадів і засклепив світ музикою.

Твоя музика: щоб вона могла огорнути світ; не нас. Щоб тобі зладили клавир у Тебеях; і ангел підвів тебе до самотнього інструменту, крізь кряжі пустельних гір, де спочивають царі, і ге-

* Посмертна маска невідомої паризької потепельниці (L'inconnue de la Seine), що – розтиражована – втішалася неймовірною популярністю в Європі аж до середини ХХ ст.
** Мова йде про славетного німецького композитора Людвіга ван Бетговена (1770–1827).

тери, і анахорети. А він шугнув би вгору, геть, у страху, що ти почнеш.

А тоді б ти забурлив, бурхливий, непочутий; віддаючи Всесвіту те, що тільки Всесвіт витримати годен. Бедуїни забобонно пронеслися б удаліні, та купці клякали би на краю музики твоєї, так ніби ти – буря. Лише поодинокі леви оточували би тебе широким колом, ночами, самі собою настрахані, нажахані власною зворохобленою кров'ю.

Бо хто ж тепер видобуде тебе із хтивих вух? Хто вижене їх з музичних зал, отих продажних з неплідним слухом, що блудить, але ніколи не зачне? Ось променіє сім'я, а вони підставляються іздолу, як дівки, і бавляться ним, бо коли отак лежать зі своїми недійшлими задоволеннями, воно падає, як сім'я Онанове, межі них усіх.

Але якби, Господи, цнотливець з неоспаним вухом лежав при Твоєму звучанні: він би помер від блаженства, або ж витерпів цю нескінченність, і його запліднений мозок мусив би тріснути від грімких пологів.

Я НЕ применшую цього. Знаю, тут треба відваги. Та припустімо на мить, що хтось її має, оту *courage de luxe*^{*}, піти вслід за ними, щоб відтак раз і назавше (бо хто ж би то міг таке забути чи переплутати?) дізнатися, куди вони потім заповзають, ^{*} Безмірна хоробрість (*фр.*).

і чим займаються решту довгого дня, і чи сплять вони ночами. Ось що слід було б виявити передусім: чи вони сплять. Та самої відваги тут замало. Адже вони не приходять і відходять, як звичайні люди, стежити за якими – простіше простого. Вони то з'являються, то знову зникають, виставлені й прибрані, немов олов'яні солдатики. Місцини, де вони трапляються, трохи відлегли, але аж ніяк не потаємні. Кущі відступають, шлях трохи кружляє навколо травника: ось вони, стоять, а навколо них – сила-силенна прозорого простору, ніби накриті скляним ковпаком. Ти міг би взяти їх за замислених прогулянців, цих непоказних чоловічків з маленькими, під кожним оглядом скромними постатями. Але ти помиляєшся. Бачиш ліву руку, як вона порпається за чимсь у перекошеній кишені старого пороховика; як знаходить, і витягає, і тримає незграбно й умисно показно той маленький предмет у повітрі? Не минає й хвилини, і ось дві-три пташки вже тут як тут, горобці, зацікавлені, вистрибують навколо. І якщо тому чоловічкові вдасться відповідати їхньому дуже вимогливому уявленню про нерухомість, то вже немає жодної причини, чом би не наблизитися ще більше. І врешті злітає перший, якусь хвилю тріпоче нервово на висоті тієї руки, яка (Господь свідок) простягає маленький шматочок зачерствілого солодкого хліба своїми непретензійними,

наголошено зречницькими пальцями. І що більше людей довкруг нього збирається, на відповідній віддалі, зрозуміло, то менше в нього з ними спільного. Таким-от свічником стоїть він тут, свічником, що вигасає, і світить недогарком гноту, весь розігрітий ним, і навіть не поворухнеться. А як манить він, як приманює; цього зграйка маленьких дурненьких пташок навіть не годна оцінити. Якби не було глядачів і можна було би простояти достатньо довго, я певен, нараз надлетів би ангел і, пересиливши себе, їв би зачерствілі, солодкаві крихти з цієї згорьованої руки. Ось тільки тут, як завжди, на заваді люди. Вони пильнують, аби прилітали тільки птахи; вони вважають, що й цього досить, і стверджують, що нічого іншого він і не сподівається. Та й чого йому сподіватися, цьому старому, змоклому під дощем опудалу, що трішки криво встромлене у землю, як корабельні фігури в маленьких садках у нас вдома; чи ж і в нього ця постова береться звідти, що колись воно стояло десь спереду у своєму житті, там де рух найбільший? І чи тому воно тепер таке зблякле, що колись було яскраве? Хочеш його запитати?

Ось тільки жінок ні про що не питай, коли побачиш, як котрась годує птахів. За цими навіть можна йти назирці; вони роблять це так наче мимохідь; то було б завиграшки. Але облиш їх. Вони не знають, як так сталося. У них в торбинках рап-

том повно хліба, і вони витягають його великими шматками з-під своїх тоненьких мантилій, шматками, уже трохи пожованими й вогкими. Їм приємно, що їхня слина трохи розійдеться світом, що дрібне птаство літатиме з цим присмаком, навіть якщо його, звісно, тут-таки забуде.

Ось я сидів над твоїми книжками, свавільцю*, й намагався розуміти їх як ті інші, що не дають тобі бути цілісним, а порозбирали тебе, задоволені, кожен свій пай. Бо тоді я ще не розумів слави, цього привселюдного переривання становлення, на чий будівельний майданчик вривається юрба, розкидаючи йому каміння.

Молода людино, де б ти не була, якщо в тобі нуртує щось, від чого тебе поймають дрижаки, користай з того, що ніхто тебе не знає. І навіть коли тобі перечать ті, хто мають тебе за ніщо, і навіть коли тебе цілком зреклися ті, з ким ти знаєшся, навіть якщо вони хочуть стерти тебе з лиця землі за любі тобі думки – що ця явна небезпека, яка дозволяє тобі бути собою, проти пізнішої підступної ворожості слави, що знешкоджує тебе, бо розпорошує.

Не проси нікого говорити про тебе, навіть зневажливо. А як мине час, і ти помітиш, що твоє ім'я ходить межи людей, не сприймай його по-

* Мова йде про норвезького драматурга й поета Генріка Ібсена (1828–1906).

важніше, ніж усе, що сходить з їхніх уст. Подумай: воно зіпсулося, і відкинь його. Прибери якесь інше, будь-яке, аби тебе Господь зміг покликати вночі. І не розкривай нікому.

Ти, самотнику, узбічнику, як же вони наздогнали тебе у твоїй славі. Як давно минулися часи, коли вони були всуціль проти тебе, а тепер вони обходяться з тобою як із рівним. І тягають слова твої за собою в клітках своєї пихи, і показують їх на площах, і дразнять з безпечної віддалі. Усіх твоїх страшних хижаків.

І от допіру коли я читав тебе, вони вирвалися від мене й напали на мене в моїй пустелі, охоплені відчаєм. Охоплені відчаєм, як і ти сам наприкінці, ти, чия дорога хибно накреслена на всіх мапах. Трищиною пролягла вона крізь небеса, ця безнадійна гіпербола твого шляху, яка лише раз схиляється в наш бік і тут-таки сахається, сповнена відрази. Що тобі залежало на тому, чи залишиться жінка, чи піде, чи найде на когось запаморочення, а на іншого божевілля, і чи мерці оживають, а живі, наче мертві: що тобі залежало на цьому? Усе це було таким природним для тебе; ти йшов наскрізь, як проходять через передпокій, не зупиняючись. А затримувався та нахилився ти там, де киплять наші події, і осідають опадами, і міняють забарвлення – всередині. Сокровенніше, ніж будь-хто коли проникав; перед тобою розчахнулися двері, і ось ти вже серед колб

у відсвіті вогню. Там, куди ти нікого ніколи не брав зі собою, недовірливцю, там ти сидів і досліджував переходи. І там, позаяк у тебе в крові показування, а не образотворення чи казання, там ти прийняв несамовите рішення: те крихітне, що спершу й сам ледве міг розгледіти крізь скельця, враз збільшити настільки, щоби воно постало перед тисячами, велетенське, перед усіма. Так виник твій театр. Ти не міг чекати, доки це майже позбавлене простору, до малесенької краплі стиснуте століттями життя буде віднайдене іншими мистецтвами, і поступово вочевидниться для небагатьох, котрі поволі з'єднуються у своєму порозумінні й нарешті завимагають спільно дивитися, як знаходять своє підтвердження осяйні чутки в притчі розкритої перед ними сцени. Ти не міг на це чекати. Ти був уже тут і мусив зміряти ледь змірне: почуття, що піднялося на півградуса, кут відхилення майже нічим не обтяженої волі, яку ти відчитував зовсім ізблизька, легесеньке скаламутнення в краплі туги, і це «ніщо» у зміні забарвлення атому довіри: ось що тобі належало виявити й утримати. У таких-бо процесах перебувало тепер життя, наше життя, яке заслизнуло в нас, яке сховалося досередини так глибоко, що про нього вже й припущень майже не залишалося.

Ти, покликаний показувати, позачасово трагічний поет, мав одним махом усе це капілярне перетворити в найпереконливіші жести, у найявніші

речі. А тоді ти взявся безпримірно гвалтувати своє мистецтво, яке все нетерплячіше, все відчайдушніше шукало серед видимого еквівалентів для внутрішньо побаченого. Так постали крілик, горище, зала, у якій хтось ходить туди-сюди: так з'явилися дзенькіт скла в сусідній кімнаті, пожежа за вікнами, сонце. І церква, і схожа на церкву скеляста долина. Та цього було не досить; урешті-решт мусили зміститися і вежі, й цілі гори; а лавини, що ховали під собою краєвиди*, засипали загромаджену намацальним сцену задля ненамацального. Далі ти вже не міг. Обидва кінці, зігнуті тобою до купи, розлетілися; твоя шалена сила випорснула з гнучкого пруту, а твого труду – ніби й не було.

Хто б інакше зрозумів, чому під кінець ти відмовлявся відійти від вікна, впертий, як завжди. Ти хотів бачити перехожих; бо тобі спало на думку, що може одного дня і з них щось вдасться зробити, якщо отак вирішити почати.

ТОДІ я вперше зауважив, що про жінку нічого не можуть сказати; я помітив, як вони в розмовах про неї щось недоговорюють, як переходять на інших, описують оточення, місцевості, предмети – аж до певного місця, де все це припинялося, лагідно й ніби обережно припинялося легким, так ніко-

* Алюзії на пізні драми Ібсена «Дика качка», «Примари», «Пожежа».

ли й не наведеним контуром, що її огортав. «Яка вона була?» – питав я тоді. «Білява, майже як ти», – казали вони й бралися перелічувати все, що тільки знали; але від цього вона знов ставала геть невиразною, і я не міг собі нічого більше уявити. *Побачити* її мені вдавалося лише тоді, коли татап розповідала історію, якої я постійно вимагав.

І щоразу, доходючи до сцени з псом, вона заплющувала очі й охоплювала своє цілковито відсторонене, але осяяне зсередини, обличчя долонями, невідступно торкаючись прохолодними пальцями скронь. «Я бачила це, Мальте, – присягала вона, – я це бачила». То було вже в останні її роки, коли я почув це від неї. У часи, коли вона вже не хотіла нікого більше бачити, коли вона постійно, навіть у подорожах, мала при собі маленьке, густе, срібне ситко, через яке переціджувала всі напої. Твердої їжі вона взагалі вже не споживала, хіба що трошки бісквіту чи хліба, який, коли була сама, кришила та їла крихта за крихтою, як ідять діти. Страх голок опанував її на той час уже цілковито. Іншим вона лише казала, вибачаючись: «Я вже нічогісінько не зношу, але не зважайте, я чуюся при цьому прекрасно». Однак до мене вона могла звернутися зненацька (бо я вже був трохи доросліший) і з усміхом, який коштував їй неабияких зусиль, сказати: «Скільки ж тих голок, Мальте, і де вони тільки не лежать, і

якщо взяти до уваги, як легко вони випадають...» Вона намагалася говорити це ніби жартома; та її аж стрясало від жаху при думці про всі ці зле закріплені голки, які щомиті могли кудись впасти.

КОЛИ ж вона розповідала про Інгеборг, із нею нічого не могло статися; тоді вона не стереглася; тоді вона говорила голосніше, тоді вона сміялася на згадку про Інгеборжин сміх, тоді слід було бачити, яка гарна була Інгеборг. «Вона всім нам справляла радість, – казала вона, – твоєму батькові також, Мальте, дослівно справляла радість. Але тоді, коли стало відомо, що вона помре, хоч і була на вигляд лише ледь-ледь хворою, а всі ми ходили довкола й приховували це, якось одного разу вона звелася на ліжку й промовила так ніби сама до себе, ніби хтось, хто хоче почути, як воно звучить: «Не мусите так вважати; усі ми це знаємо, і можу вас запевнити, все добре, як воно є, я вже не хочу більше». Уяви-но собі, вона сказала: «Я вже не хочу більше»; та, яка всім нам справляла радість. Чи ти колись зрозумієш це, коли виростеш, Мальте? Подумай про це колись згодом, раптом збагнеш. Було б так добре, якби був хтось, хто розуміє такі речі».

«Такі речі» переймали тата, коли вона була на самоті, а на самоті всі ці останні роки вона була завжди.

«Ніколи цього не зрозумію, Мальте, – казала вона іноді з якимось дивовижним відважним усміхом, який не був призначений для інших очей і повністю виконував своє призначення, відусміхавшись. – Але що нікому неохота до цього докопатись; якби я була чоловіком, так, власне, якби я була чоловіком, я б замислилася над цим, справді як слід, усе одне за одним, від самого початку. Бо ж мусить бути якийсь початок, і якби його вдалося вловити, то було б уже щось. Ах, Мальте, так ми відходимо, і мені здається, всі такі неуважні, заклопотані й не дуже зважають, коли ми відходимо. Так ніби з неба зірка падає, а цього ніхто не бачить і ніхто нічого не загадав. Ніколи не забувай загадувати бажання, Мальте. Бажання – ось від чого ніколи не вільно відмовлятися. Я не вірю в сповнення, але я вірю в бажання, які тримаються довго, ціле життя, так що сповнення можна й не дочекатися».

Мапан розпорядилася принести маленький Інгеборжин секретер нагору до свого покою, я часто заставав її перед ним, бо мені було дозволено запросто до неї заходити. Мої кроки цілковито потопали в килимі, але вона все одно відчувала мене і простягала мені руку через інше плече. Ця рука була геть невагома, і цілувати її було майже так само, як розп'яття зі слонової кістки, яке мені підносили увечері перед сном. За цією ни-

зенькою письмовою шафкою з відкидною стільницею вона сиділа, мов за якимось інструментом. «У ньому стільки сонця, – казала вона, і справді, зсередики секретер був дивовижно світлий, вкритий давнім, жовтим лаком, по якому були намальовані квіти, почергово червона й синя. А там, де були поруч три квітки, між ними опинялася, розділяючи, ще й фіалкова. Ці барви й зелень вузеньких, повздовжніх пагонів були притемнені, у той час як тло сяяло, не будучи насправді світлим. Усе це разом витворювало якесь химерно приглушене співвідношення тонів, що перебували у взаємних внутрішніх стосунках, нічого про них не зраджуючи.

Матап висувала маленькі шухлядки, всі вони були порожні. «Ах, ружі», – казала вона, ледь нахилиючись вперед, у каламутний запах, що ніяк не вивітрювався. При тому вона завжди уявляла, ніби ще може щось знайти в якійсь потаємній шухлядці, про яку ніхто не здогадувався і яка піддалася б лише під натиском якоїсь прихованої пружини. «Колись вона таки відчиниться, ось побачиш», – казала вона поважно й боязко, гарячково смикаючи за всі стільниці. Натомість ті папери, що й справді залишилися в шухлядах, вона ретельно поскладала до купки й зачинила, не читаючи. «Я б і не зрозуміла, що там понаписувано, Мальте, це з певністю було б заважко для мене».

Вона була переконана, що для неї все заскладно. «В житті немає класів для початківців, тут одразу вимагають найважчого». Мене запевняли, що такою вона стала щойно після жахливої смерті сестри, графині Оллегор Skeel, яка згоріла, коли перед балом вирішила поправити квіти у волоссі біля свічада. Утім, останнім часом саме Інгеборг здавалася їй тим, що було збагнути найважче.

І ось я подаю цю історію так, як її розповідала татап, коли я просив. То було серед літа, у четвер після похорону Інгеборг. З того місця на терасі, де завжди пили чай, було видно фронтон родинного гробівця поміж велетенських в'язів. Стіл було накрито так, ніби за ним ніколи й не сиділо однією особою більше, і всі ми зручно розташувалися навколо. Кожен захопив щось із собою, книжку чи кошика з шитвом, так що нам навіть було трохи затісно. Абельона (мамина наймолодша сестра) саме розливала чай, усі були зайняті тим, що передавали щось одне одному, і тільки твій дід дивився зі свого крісла в бік дому. То була година, коли зазвичай приносили пошту, і переважно її приносила саме Інгеборг, яку кухонні розпорядження затримували в домі надовше. За тижні її хвороби в нас було доволі часу, аби відвикнути від її приходів; ми ж бо знали, що вона не може прийти. Але того пополудня, Мальте, коли вона справді вже не могла прийти – тут вона взяла і прийшла. Можли-

во, то була наша провина; може, ми її накликали. Бо пригадую, що я сиділа й силкувалася зрозуміти, що ж тепер, власне, змінилося. І ніяк не могла сказати, що; геть чисто забула. Я підвела очі й побачила, що погляди всіх звернені до будинку, не те щоб якось особливо, незвично, а так цілком спокійно, у буденному сподіванні. І тут я мало не (я аж холону ціла, Мальте, згадуючи про це), але, помилуй мене Господи, я мало не промовила: «А де ж це наша...» – аж раптом з-під столу вискочив Кавалер і, як завжди, кинувся їй назустріч. Я бачила це, Мальте, я це бачила. Він біг їй назустріч, хоча її і не було. Для нього вона була. Ми зрозуміли, що він мчить назустріч їй. Двічі він озирнувся за нами, так ніби запитував. А потім кинувся до неї, як завжди, Мальте, достоту як завжди, і налетів на неї; бо застрибав навколо, Мальте, навколо чогось, чого не було, а тоді підстрибував високо до неї, норовив її лизнути. Ми чули, як він вищить на radoщах, отак шугаючи догори кілька разів поспіль, і могло здаватися, ніби він заступає її від нас своїми стрибками. Та раптом він заскавчав і аж перекрутився в повітрі, а тоді кинувся назад, напрочуд незграбно, якось дуже дивно розпластався й більше не ворушився. З іншого боку з дому вийшов служник з листами. Він на мить завагався; вочевидь, непросто було рушити назустріч нашим обличчям. Та й твій батько помахом руки

вже зупинив його. Твій батько, Мальте, не любив тварин; але тепер він підійшов, повільно, як мені здалося, і схилився над псом. Щось сказав служникові, щось коротке, односкладове. Я побачила, як той кинувся піднімати Кавалера. Та тут твій батько сам узяв тварину на руки і пішов з нею в дім, так ніби напевно знав, куди саме.

ЯКОСЬ, коли під час цієї оповіді вже сутеніло, небагато бракувало, щоби я розповів татам про «руку»: в ту мить я був готовий. Я вже набрав повітря, щоби завести мову, але тут раптом пригадав собі, як добре я зрозумів служника, чому він не міг наблизитися до їхніх облич. І, попри темряву, я злякався маминого обличчя, коли воно побачить те, що побачив я. Я ще раз хутко вдихнув, щоби здалося, ніби нічого іншого й не намірявся зробити. Кілька років по тому, після тієї дивної ночі в галереї Урнекльостера, я днями носився з думкою звіритися маленькому Ерикові. Та після нашої нічної розмови він знову від мене замкнувся й унікав мене; гадаю, він зневажав мене. І саме тому я заповзвся розповісти йому про «руку». Я уроїв собі, ніби виросту в його очах (а цього я чомусь нагально потребував), якщо зможу донести до нього, що я це справді пережив. Проте Ерик так вправно мене унікав, що до цього так і не дійшло. Тим паче, незабаром ми виїхали. Тим-то,

як не дивно, я вперше (і, зрештою, лише самому собі) розповідаю про випадок, який давно вже належить моєму далекому дитинству.

Який я був тоді ще малий, суджу з того, що мусив стати на коліна на кріслі, аби зручно діставати до столу, на якому малював. То було ввечері, узимку, якщо не помиляюся, у міському помешканні. Стіл стояв у моїй кімнаті між вікнами. У тій кімнаті не було лампи, крім тієї, що освітлювала мої аркуші й книжку *mademoiselle*; бо *mademoiselle* сиділа поруч, ледь відхилившись назад, і читала. Читаючи, вона перебувала десь далеко, не певен, чи в книжці; отак вона могла читати годинами, рідко перегортала сторінки, і в мене було таке враження, що сторінки під нею все наповнюються й наповнюються, так ніби своїм поглядом вона додивляла слова, певні слова, які їй були потрібні, але яких там не було. Так мені здавалося, поки я малював. Малював поволі, без якогось виразного наміру, а коли не знав, що далі, оглядав намальоване, нахиливши голову трохи вправо; так я швидше помічав, чого ще бракує. То були офіцери верхи на конях, вони чвалом мчали на герць, або вже в самому розпалі битви, що значно полегшувало справу, бо тоді треба було просто намалювати суцільну куряву, яка огортала все. Матап, натомість, досі запевняє, нібито я малював острови; острови з великими деревами,

і замком, і сходами, і квітами скраєчку, на березі, які віддзеркалювалися у воді. Але я думаю, вона вигадує, або це було пізніше.

Певність є в тому, що того вечора я малював лицаря, одного-єдиного, дуже виразного лицаря на вигадливо прибраному коні. Він удався такий строкатий, що я часто міняв олівці, та все одно найбільше було червоного, за яким я сягав раз у раз. Ось і тепер він мені був потрібен; і тут він (у мене й досі це перед очима) покотився навскіс через освітлений аркуш на край столу, впав, перш ніж я спохопився, повз мене на підлогу й щез. Він був на правду мені конче потрібний, і було прикро тепер лізти по нього. Мені, такому тоді незграбному, коштувало чималих зусиль злізти; власні ноги здавалися задовгими, випростати їх з-під себе не вдавалося; від надто довгого стояння навколішки все затерпло; я вже не розумів, де я, а де – крісло. Насилу я, дещо спантеличений, спустився на підлогу й опинився на хутрі, що розтяглося під столом аж до стіни. Але тут виникла нова перешкода. Мої очі, налаштовані на ясність там, нагорі, й усе ще в цілковитому захваті від барв на білому папері, не здатні були нічогісінько розпізнати під столом, де чорнота здалася мені такою щільною, що я боявся об неї вдаритися. Тож я поклався на відчуття й узявся, стоячи навколішки і спершись на ліву долоню, другою рукою прочісувати про-

холодний, ворсистий килим, такий приємний на доторк; ось тільки олівця не було й сліду. Я вирішив, що втратив багато часу, і саме збирався прикликати mademoiselle і попросити потримати мені лампу, коли помітив, що темрява перед моїми мимоволі напруженими очима поступово прозорішає. Мені вдалося вже розрізнити позаду стіну, що закінчувалася світлим плінтусом; я зорієнтувався поміж ніжками столу; та передусім розгледів власну, з розчепіреними пальцями, руку, що зовсім самотньо, наче якийсь водяний звір, рухалася там, унизу, звідуючи дно. Я дивився на неї, добре пам'ятаю, ледь не з цікавістю; мені здалося, ніби вона вміє робити таке, чого я її не вчив, так свавільно намащувала вона там, насподі, рухами, яких я в ній ніколи не достерігав. Я стежив за нею, як вона просувалася вперед, мені було цікаво, я був готовий до всього. Та як я міг бути готовий до того, що враз зі стіни їй назустріч рушила інша рука, більша й надзвичайно кощава рука, якої я ще ніколи не бачив. Вона подібним чином намащувала, тільки з іншого боку, і дві розчепірені долоні сліпо насувалися одна на одну. Моя цікавість, тільки зародившись, умить згасла, залишився тільки жах. Я відчував, що одна з цих рук належить мені, і вона вплуталася в щось, чого вже ніколи не вдасться поправити. Силою всього права, яке я на неї мав, я зупинив її і пласко й по-

вільно потягнув до себе, не спускаючи очей з іншої, котра нишпорила далі. Я зрозумів, що вона не відступиться, навіть не можу сказати, як мені вдалося підвестися. Я сидів глибоко у фотелі, зуби мої голосно цокотіли, кров так схлинула з лиця, що мені здалося, ніби з моїх очей зникла голубиць. «Mademoiselle», – хотів проказати я і не зміг, та тут вона й сама злякалася, відкинула книжку й упала навколішки коло фотелю, і кликала мене на ім'я; здається, вона трусила мене. Але я був цілком притомний. Я кілька разів сковтнув слину, бо тепер збирався розповісти.

Та як? Я відчайдушно намагався взяти себе в руки, але це годі було висловити так, щоби хтось зрозумів. Якщо й були якісь слова для того, що сталося, то я був замалий, аби їх знайти. І раптом мене поиняв жах: вони ж могли, попри мій вік, таки прийти, ці слова, і саме ця необхідність вимовити їх тоді видалася мені найстрашнішою за все. Ще раз пережити ту дійсність під столом, по-іншому, змінено, від самого початку; чути власне зізнання – на це в мене вже не було сили. Звісно, це лише хвороблива гра уяви, коли тепер я стверджую, нібито вже тоді відчував, що в моє життя, простісінько в моє життя увійшло щось, з чим мені доведеться самотньо носитися завжди й довіку. Бачу себе, як лежу в своєму ліжечку з ґратками, не можу заснути і якось невиразно передчуваю, що життя буде саме

таким: сповненим особливих речей, призначених тільки для єдиного, і висловити їх неможливо. Зрозуміло, що поступово в мені зародилися сумовиті й важкі гордощі. Я уявляв собі, як то воно: ходити сповненим сокровенного й мовчати. Я відчував палку симпатію до дорослих; я подивляв їх, і постановив заявити, що я їх подивляю. Постановив за найпершої нагоди сказати це *mademoiselle*.

А ТОДІ надійшла одна з тих хвороб, які заповзялися довести мені, що то було не перше власне пережиття. Гарячка порпалася в мені й витягала десь із самого споду враження, образи, події, про які я й не здогадувався; я лежав, розчавлений собою, і чекав миті, коли мені буде велено позакладати все це знову в себе, ретельно, одне за одним. Я було спробував, але воно виростало мені з-під рук, воно пручалося, його було просто надмір. Тоді мене охопила лють, і я покидав у себе все гамузом і причавив; але все одно ніяк не міг зачинити до кінця. І тут я закричав який був, напіввідчинений, я кричав і кричав. А коли нарешті почав знову визирати з себе, вони вже довго стояли навколо мого ліжечка і тримали мене за руки, там була свічка, і їхні великі тіні ворушилися за ними. І батько звелів мені пояснити, що зі мною. То був приятний, м'який наказ, однак наказ. І він знетерпеливився, коли я не відповів.

Матап ніколи не приходила вночі – хоча ні, одного разу таки прийшла. Я кричав і кричав, прийшла mademoiselle, і ключниця Сіверсен, і фірман Георг; але це не допомагало. І тоді вони нарешті послали упряж за батьками, які були на якомусь великому балу, здається, у кронпринца. І раптом я почув, як вони в'їздять на подвір'я, і прикинув, сів і дивився на двері. А тоді в сусідніх покоях легесенько зашаруділо, й увійшла матап у довгій придворній сукні, на яку зовсім не зважала, вона майже бігла, скинула біле хутро на підлогу і взяла мене в оголені рамена. І я, у небувалому донині зачаруванні й захваті, торкався її волосся, її маленького плеканого лица, і холодного каміння в неї на вухах, і шовку, що спадав з її плечей, які пахли квітами. Так ми й застигли, ніжно плачучи й цілючись, аж поки не відчули, що увійшов батько, і нам слід розстатися. «У нього сильна гарячка, – почув я несміливий голос матап, а батько схопив мене за руку й рахував пульс. Він був у єгермайстерівському однострої, з гарною, широкою, переливчасто-блакитною стрічкою Слона. «Що за безглуздя було кликати нас», – проказав він углиб кімнати, не дивлячись на мене. Вони пообіцяли повернутися, якщо не буде нічого поважного, а хіба ж це поважне. Але на ковдрі в себе я знайшов танцкарту матап і білі камелії,

яких ще ніколи не бачив, і я поклав їх собі на очі, помітивши, які вони прохолодні.

АЛЕ що було довге – так це пополудні в таких хворобах. Уранці по недобрій ночі завжди засинаєш, а коли прокидаєшся й гадаєш, що вже знову ранок, виявляється, то пополудне, і далі, і без кінця пополудне. Тоді лежиш так у прибраному ліжку і, можливо, трохи ростеш у суглобах, але надто змучений, аби щось собі уявляти. Смак яблучного мусу довго тримався, і що тільки не приходить в голову, коли якимось мимоволі зосереджуєшся на ньому, і чиста кислота кружляє в тобі замість думок. Згодом, коли сили поверталися, за спиною підбивали подушки, і можна було сидіти й бавитися солдатиками; але вони так легко перевертаються на похилій поверхні ліжкового столика, до того ж неодмінно цілими шеренгами; а ти ще не вернувся так міцно до життя, щоби починати все спочатку. Раптом того ставало забагато, і я просив мерщій прибрати все, і так приємно було знову бачити лише дві руки трохи далі перед собою на порожній ковдрі.

Коли ж татап, траплялося, приходила на півгодинки почитати казочку (до справжнього, довгого читання була Сіверсен), то робилося це аж ніяк не задля казок. Бо ми зійшлися на тому, що не любимо казок. У нас було інше уявлення про

чудесне. Ми вважали, що найчудеснішим є те, що відбувається природним чином. Нас не надто вражали казкові польоти, феї розчаровували нас, і від перетворень на щось інше ми сподівалися лише дуже поверхових розваг. Та все ж ми трохи читали, щоби мати вигляд зайнятих; було неприємно, коли хтось заходив, і ми мусили пояснювати, що робимо; особливо перед батьком ми вдавалися до надмірно докладних пояснень.

І лише коли були цілком певні, що нам ніхто не завадить, а надворі вже сутеніло, ми, могло статися, віддавалися споминам, спільним споминам, що обидвом нам видавалися давніми й викликали в нас усмішку: адже ми обидвоє відтоді вирости. Нам пригадувалися часи, коли татап хотіла, аби я був маленькою дівчинкою, а не тим хлопчиком, яким насправді був. Якось я вгадав це бажання і здогадався іноді пополудні стукати до дверей татап. А коли вона питала, хто там, я був щасливий, що можу вигукнути «Софі!», стоншуючи при цьому мій маленький голосок до того, що аж лоскотало в горлянці. І коли я потім заходив (у маленькій дівчачій домашній суконочці, яку і так завжди носив, із високо заковченими рукавами), то був просто Софі, маленькою мамусиною Софі, заклопотаною домашніми справами, якій татап заплітала кіску, щоби її не сплутали зі злим Мальте, якби він ще колись повернувся. Це

було зовсім небажано; і татам, і самій Софі було приємно, що він зник, а їхні розмови (які Софі й далі провадила своїм високим голоском) склалися здебільшого з того, що вони перелічували Мальтині неподобства та нарікали на нього. «Ох уже цей Мальте», – зітхала татам. А Софі могла розповісти чимало про хлопчачу зіпсутість загалом, так ніби знала їх бозна скільки. «Хотілося би мені знати, що сталося з Софі», – зненацька говорила татам під час таких спогадів. На це вже в Мальте не було пояснень. Та коли татам припускала, що та, очевидно, померла, він заперечував затято й закликав її в це не вірити, хоч і не міг надати жодних доказів.

ПЕРЕБИРАЮЧИ тепер усе це в пам'яті, я дивуюся, що завжди все ж повертався зі світу тих гарячок і цілковито вливався у вищою мірою буденне життя, де кожен шукав опертя у відомому й де всі так обережно рухалися у зрозумілому. Тут чогось очікували, і воно ставалося або ні, третього не існувало. Тут були речі сумовиті, раз і назавжди; були речі приємні й чимало другорядних. Та коли комусь справляли радість, то це була радість, і той мав поводитися відповідно. По суті, усе це було дуже просто, і один раз проклавши колію, далі котилося вже саме собою. І в ці умовлені межі потім входило все: довгі, одноманітні шкільні уро-

ки, коли надворі стояло літо; прогулянки, про які слід було розповідати французькою; гості, до яких треба було вийти і які вважали тебе кумедним саме коли ти сумував, і які потішалися з тебе, наче з похмурого виразу якоїсь птахи, що іншого й не має. Ну і, звісно, уродини, на яких запрошували майже незнайомих тобі дітей, знічених дітлахів, що нітили тебе, або ж зухвалих, що дряпали тобі лице й трошили тільки-но отримані подарунки, а потім так само несподівано від'їжджали, залишивши все, що повивертали зі скринь та шухляд, купами лежати на підлозі. Та коли бавишся, як зазвичай, наодинці, то інколи ненароком можеш вийти поза межі цього домовленого, загалом невинного світу й опинитися в умовах цілковито відмінних і непередбачуваних.

Часами *mademoiselle* мучили міґрені, що починалися несамовито потужно, і то були дні, коли мене непросто було знайти. Знаю, фірмана посилала в парк, коли батькові раптом спадало на думку закликати мене, а мене десь не було. Згорі, з однієї з гостьових кімнат мені було видно, як він вибігав і гукав мене на початку довгої алеї. Ці кімнати для гостей містилися одна біля одної на піддашші Ульсґора, а позаяк тоді у нас дуже рідко бували гості, приміщення майже завжди стояли порожні. А до них примикала велика наріжна кімната, куди мене так несамовито вабило. Там не

було нічого, крім якогось давнього бюсту, що зображав, здається, адмірала Юеля*, зате стіни були всуціль обставлені глибокими сірими шафами, так що навіть вікно в голій побіленій стіні було пробите лише над цими шафами. Ключ я виявив у одній із шаф, він пасував до всіх дверцят. Отож невдовзі я все дослідив: камергерські фраки з вісімнадцятого століття, дуже холодні від вгаптованих срібних ниток, і прекрасно вишиті камізельки до них; убрання Ордену Данненброга й Ордену Слона, які я спершу вважав дамськими вборами, такі багаті й вигадливі вони були, і таке ніжне на доктор було їх хутро. А потім і справжні придворні сукні, які, окремо від кринолінів, висіли штивоно, наче маріонетки надто великої вистави, яка так остаточно вийшла з моди, що їхні голови вживали вже для чогось іншого. А поряд були шафи, у яких, коли відчинити, було темно від наглухо застібнутих мундирів, що видавалися значно зношенішими, ніж усе інше, і, властиво, воліли, щоби їх не зберігали.

Ніхто не стане дивуватися, що я все це витягав і підносив до світла; що прикладав до себе або приміряв то те, то се; що похапцем натягав костюм, який бодай приблизно міг би пасувати, і біг у ньому, нетерплячий і збуджений, у сусідню гостьову кімнату до вузького трюмо, складе-

* Йене Юель (1631–1700) – данський адмірал.

ного з окремих, неоднакового відтінку, зелених скелець. Ах, як тремко бути в ньому, і як чудовно було там опинитися. Коли з каламуті щось ви-лонювалося, повільніше за тебе, бо люстро ніби відмовлялося повірити і, заспане, не відразу хотіло повторювати за тобою, що йому диктовано. Та врешті-решт, звісно, мусило. І то було щось несподіване, чуже, зовсім інакше, ніж гадалося, раптове, самотійне, в чому блискавичний погляд уже наступної миті таки впізнавав себе, не без дещиці іронії, яка загрожувала зруйнувати все задоволення. Та варто було лише заговорити, вклонитися, кивнути собі самому, помахати рукою, віддалитися, постійно озираячись, а потім рішуче рушити назад – і знов уява твоя не знає меж, і так аж поки не набридне.

Саме тоді я спізнав, який вплив може безпосередньо справляти той чи інший стрій. Щойно я вбрав один із цих костюмів, як доводилося визнати собі, що він перебирав наді мною владу; що він визначав мої рухи, вираз обличчя, ба навіть те, що в ту мить було у мене в думках; рука моя, на яку весь час спадали мереживні манжети, аж ніяк не була моєю звичною рукою; вона рухалася, мов актор, я б навіть сказав, споглядала саму себе, хай як перебільшено це прозвучить. Між тим ці лицедійства ніколи не заходили так далеко, аби я почувався відчуженим від себе; навпа-

ки, що різноманітнішими були мої переміни, то більше я в собі утверджувався. Я робився все відважнішим і відважнішим; я поривав усе вище; бо моя вправність у втриманні самого себе не улягла жодному сумніву. Я не відчував підступу в цій певності, що стрімко зростала. До моєї погибелі бракувало лише того, аби остання шафа, яку я дотепер вважав неприступною, одного дня таки розчахнулася й видала мені, замість подібного вбрання, цілу гору всілякого невиразного маскарадного причандалля, чия фантастична невідзначеність змусила кров прилинути мені до щік. Годі перелічити, чого там тільки не було. Окрім баути*, яка добре запам'яталася, були різноколірні доміно, жіночі спідниці, обшиті дзвінкими монетами; були П'єро, що здалися мені безглуздими, і пишні турецькі шаровари, і перські шапочки, з яких вислизали мішечки з камфорою, і діадеми з дурнуватими, невиразними камінцями. Все це я трохи зневажав; воно було таке жалюгідно несправжнє, теліпалося так немічно й убого, так безвольно опадало, витягнуте на світло дня. Та що викликало в мене майже запаморочення, то це широкі мантії, просторі шалі, вельони, усі ці піддатливі, великі, невживані тканини, такі м'які й потульні, чи такі плинні, що їх ледь можна було втримати в руках, або такі легенькі, мов легіт, * Старовинний венеційський маскарадний костюм.

або просто важкі цілою своєю власною ваготою. Допіру в них я догледів по-справжньому вільні й безмежно мінливі можливості: бути бранкою, виставленою на продаж, чи Жанною д'Арк, старим королем чи чаклуном; усе це тепер було в моїх руках. Тим більше, що тут були й маски, великі, грізні або ж здивовані лиця зі справжніми бородами, насупленими чи зведеними догори бровами. Перед тим я ніколи не бачив масок, але відразу погодився, що маски мусять бути. Я не зміг утриматися від сміху, згадавши, що в нас був пес, який мав такий вигляд, ніби й собі носив маску. Я уявив собі його сердечні очі, що завше дивилися ніби із глибини кудлатої мордочки. Я все сміявся, перебираючись, і від того геть забув, кого, властиво, збирався вдавати. Що ж, буде можливість по-новому й захопливо вирішити це вже перед дзеркалом. Лице, яке я пов'язав собі, пахло якось химерно-порожнисто, воно щільно наклалося на моє, однак мені було зручно дивитися крізь шпарки; насадивши маску, я заходився добирати різні хустини, якими оповив голову на подобутюрбанатак, щокраїмаски, знизувтоплени у велетенському жовтому плащі, згори та з боків виявилися майже повністю закритими. Урешті, коли вже далі не міг, я вирішив, що достатньо перерядився. Схопив іще якусь величезну патерицю і, спираючись на неї витягнутою ру-

кою, не без зусиль, але, як мені здавалося, сповнений гідності, поволікся в гостьову до люстра.

Це справді було чудово, понад усі сподівання. Дзеркало миттю відгукнулося, надто вже все було переконливо. Не треба було навіть багато рухатися; ця з'ява була досконала, навіть нічого не роблячи. Утім, належало ще довідатися, хто ж я, власне, такий. Тож я ледь обернувся і наразі звів догори обидві руки: величний, майже заклинальний рух, як я відразу збагнув, єдино правильний. Та саме в цю урочисту мить зовсім поряд я почув якийсь притлумлений моїм убором, дуже багатоскладовий гуркіт; переляканий не на жарт, я втратив з очей прояву навпроти і був надзвичайно засмучений, виявивши, що перекинув маленький круглий столичок із бозна-якими, мабуть, дуже крихкими предметами. Я схилився, наскільки міг, і виявив, що справдилися найгірші мої побоювання: усе розлетілося на друзки. Обидві недоречні зелено-фіолетові порцелянові папуги, звісно, розтрощилися кожна по-своєму, але однаково прикро. Бонбоньєрка, з якої викотилися драже, з виду мов комахи в єдвабних лялечках, відкинула накривку далеко від себе, виднілася лише одна її половинка, друга взагалі десь згинула. Та найбільшою халепою був розтрощений на тисячі дрібнесеньких друзочок флакон, з якого вихлюпнулися рештки якоїсь прадавньої есен-

ції, утворивши на світлому паркеті неймовірно огидну пляму. Я мерщій витер її чимось, що звисало з мене, але від цього вона лише почорніла і стала ще неприємнішою. Я був у відчаї. Підвівся в пошуках якогось предмета, яким можна було би все виправити. Але нічого такого не знайшов. До того ж, і погляд, і кожен мій рух були такі скуті, що в мені зринула лють на мій безглуздий стан, який я вже перестав розуміти. Я шарпав на собі за все, але від цього воно лише міцніше затягувалося. Зав'язки плаща душили мене, лахміття на голові гнітило, так ніби його все докидали й докидали. При цьому повітря скаламутилося, наче заімлавло від старечих випарів розливої рідини.

Роз'юшений і лютий, кинувся я до дзеркала й натужно проглядав крізь маску, як орудують мої руки. Та воно тільки на це й чекало. Мить розплати для нього настала. Заки я, заплутуючись усе безнадійніше, намагався якось вивільнитися зі своїх пут, воно змусило мене, невідомо як, підвести погляд і накинуло мені образ, ні, дійсність, якусь чужу, незбагненну, потворну дійсність, якою я просяк проти волі: бо тепер воно було сильнішим, а я був дзеркалом. Я витріщився на цього великого, жахітного незнайомця переді мною, і залишитися з ним наодинці видалося мені несамопитим. Та в мить, коли я це подумав, сталося найжахливіше: я втратив будь-який сенс, я просто

перестав існувати. Якусь секунду я відчував невимовно болісну та марну тугу за собою, а тоді вже був тільки він: нічого не було, крім нього.

Я кинувся навтьоки, але тепер уже втікав він. Він на все наштотувався, він не знав цього дому, він не знав, куди бігти; він кинувся сходами вниз, налетів у коридорі на якусь особу, що з вереском від нього вирвалася. Відчинилися якісь двері, звідти вийшло кілька людей: ах, яке блаженство впізнати їх. То були Сіверсен, добра Сіверсен, і покоївка, і служник у сріблястій лівреї: тепер мало все вирішитися. Але вони не кинулися йому на поміч; їх жорстокість не мала меж. Вони стояли й сміялися, Господи, вони могли отак стояти і сміятися. Я заплакав, але маска не пропускала сліз, вони стікали обличчям і тут-таки висихали, текли й висихали. І врешті я впав на коліна перед ними, як жодна людина ще не припадала; я вкляк і звів руки до них, я благав: «Витягніть, якщо ще можливо, і вбережіть», – та вони не почули; в мене вже не стало голосу.

Сіверсен до останніх своїх днів розповідала, як я повалився, а вони й далі реготали, думаючи, що то частина забави. Вони так звикли до моїх пустощів. Але я й далі лежав непорушно і не відповідав. І той жах, коли вони нарешті виявили, що я непритомний і лежу як сніп у всьому тому лахмітті, достоту як сніп.

ЧАС летів незбагненно швидко, і ось уже знову прийшла пора запрошувати проповідника д-ра Єсперсена. То був для всіх учасників марудний і затяжний сніданок. Призвичаєний до вкрай побожних сусідів, які завжди попросту стелилися перед ним, у нас він чувся взагалі не в своїй тарілці; він, так би мовити, задихався, ніби риба, викинута на берег. Це дихання зябрами, яке він виробив у собі, давалося йому тяжко, утворювалися бульбашки, і все це було не дуже безпечно. Тем для розмови, якщо бути до кінця відвертим, не знаходилося жодних; рештки збували за сміховинними цінами, то була ліквідація всіх запасів. У нас д-р Єсперсен мусив удовольнитися роллю свого роду приватної особи; та саме нею він ніколи й не був. Він був, скільки сягала його пам'ять, розпорядником душевних справ. Душа для нього була громадською установою, яку він представляв, і він незмінно почувався при виконанні службових обов'язків, навіть у стосунках із власною дружиною, «його сумірною, вірною, благословенною во отроків родінні Ребеккою», як з іншої нагоди висловився Лафатер*.

(До речі, що стосується мого батька, то його ставлення до Бога було бездоганно коректним і

* Йоган Касрап Лафатер (1741–1801) – швейцарський письменник і теолог. Цитата походить з його щоденника під час подорожі Данією і стосується дружини поета Матіаса Клавдіуса (1740-1815).

досконало ввічливим. У церкві мені часом здавалося, ніби він – егермайстер самого Господа, коли він отак стояв, вичікував і вклонявся. Матап, на томість, здавалося майже образливим, що хтось може бути поштивим у стосунку до Бога. Якби вона опинилася в якійсь релігії з виразнішими і ретельнішими обрядами, для неї було би блаженством годинами вистоювати навколішки, падати ниць і осіняти себе широким хресним знаменням, по грудях і від плеча до плеча. Власне кажучи, вона не навчила мене молитися, та справжньою розрадою для неї було те, що я любив клякати зі складеними руками – то стиснутими, то випростаними – як мені в ту мить видавалося промовистішим. Залишений у відносному спокої, я рано пройшов крізь низку досвідів, які допіру значно пізніше, в час відчаю, устосовував до Господа, і то з таким запалом, що Бог витворився і луснув, мало не в ту саму мить. Зрозуміло, після цього довелося починати все спочатку. І на тому початку я не раз гадав, що потребую матап; хоча, звісно, правильніше було перейти його самотужки. Та й її вже давно не було серед живих.)*

* Роман Рільке має складну структуру, особливу роль у якій відіграють декілька фрагментів тексту, які в нашому виданні тут і далі подаються в дужках. Сам письменник завважував стосовно цих фрагментів, що вони «в рукописі занотовані на полях».

З д-ром Єсперсеном татап інколи бувала майже безцеремонною. Вона заводила з ним розмови, які він сприймав поважно, і коли він відтак пускався у міркування, вважала, що цього досить, і раптом його забувала, так ніби він уже й пішов. «І як це він може, – казала вона часами про нього, – їздити собі й заходити до людей, коли вони помирають».

Він і до неї зазирнув з цієї нагоді, але вона його вже, звісно, не бачила. Її змисли відмирили один за одним, і першим був саме зір. То було восени, час було перебиратися до міста, але тут вона саме захворіла, чи радше якось одразу почала вмирати, поволі й невтішно вмирати по всій поверхні тіла. Приїжджали лікарі, а одного дня з'їхалися всі нараз, заповонивши увесь дім. Це потривало кілька годин, так ніби тепер дім належав таємному радникові та його асистентам, а ми тут уже не мали нічого до говорення. Але відразу по тому вони втратили будь-який інтерес, приїздили поодинці, ніби лише з чистої чемності, щоби пригоститися сигарою та келишком портвейну. А татап тим часом умирала.

Чекали ще тільки на єдиного брата татап, графа Кристіяна Браге, котрий, слід нагадати, якийсь час перебував на турецькій службі, де, як стверджували, вельми відзначився. Він прибув одного ранку в супроводі якогось чужинського

служника, і мене вразило, що він вищий і, судячи з усього, старший від батька. Обидва обмінялися кількома словами, котрі, як я здогадався, стосувалися татап. Запала мовчанка. А тоді батько сказав: «Вона дуже спотворена». Я не зрозумів цього вислову, але мені аж мороз пішов шкірою, коли я почув його. У мене було враження, що й батькові довелося докласти зусиль, аби вимовити ці слова. Та, либонь, передусім його гординя потерпала від такого визнання.

ЩОЙНО кілька літ по тому я знову почув про графа Кристіяна. Це було в Урнекльостері, й саме Матильда Браге особливо полюбляла заводити про нього мову. Між тим, я певен, що окремі епізоди вона викладала доволі свавільно, бо життя мого дядька, про якого до громади, та й, зрештою, навіть до родини доходили самі чутки, чутки, які він ніколи не спростовував, надавало просто-таки безмежну поживу для тлумачень. Тепер Урнекльостер належить йому. Та чи мешкає він там, ніхто не знає. Може, він і далі своїм звичаєм подорожує; може, звістка про його кончину вже в дорозі з якоїсь найвіддаленішої частини світу, писана рукою чужинського служника кепською англійською чи ще, чого доброго, взагалі якоюсь незнамою мовою. Можливо, і цей чоловік не подасть нам жодного знаку, коли одного дня залишиться

сам. А може, вони обидва давно вже зникли й зазначені лише в корабельному переліку якогось загиблого судна під несвоїми іменами.

То правда, коли тоді до Урнекльостеру в'їздила якась упряж, я завжди сподівався, що зараз увійде саме він, і серце моє билося по-особливому. Матильда Браге запевняла: так він і з'являється, такий у нього звичай з'являтися зненацька, коли того найменше сподіваються. Він ніколи не з'явився, але моя уява цілими тижнями була зайнята ним, у мене було відчуття, що ми завинили один одному стосунок, і я б радо довідався про нього щось правдиве.

Та коли ж невдовзі моя цікавість перемінилась і внаслідок певних подій цілком перекинулася на Кристину Браге, я навіть не намагався довідатися щось про обставини її життя. Натомість мене непокоїла думка, чи є в галереї її портрет. І бажання з'ясувати це наростало так невідступно й мучиво, що я кілька ночей не спав, аж поки, о Боже!, раптом не підхопився з ліжка й пішов догори зі свічкою, що, здавалося, тремтіла від страху.

Що ж стосується мене, то я не думав про переляк. Я взагалі не думав; я йшов. Високі двері так завиграшки піддавалися мені, кімнати, крізь які я йшов, зберігали спокій. Урешті, за глибиною, якою на мене ввійшло, я помітив, що увійшов до галереї. Праворуч я відчув вікна з ніччю, зліва

мали бути картини. Я високо, наскільки міг, підняв свічник. Так, там були портрети.

Спершу я постановив розглядати тільки жінок, але потім упізнав однин портрет, і другий, що подібно висів в Ульсгорі, й коли я отак освітлював їх ізнизу, вони ворушилися, ніби хотіли на світло, і мені здалося безсердечним принаймні хоч трохи не зачекати. Раз по раз траплявся Кристіян Четвертий* із красиво заплетеними кісками при широкій сповільна випуклій щоці. Були там, правдоподібно, і його дружини, серед яких я знав лише Кирстину Мунк; і раптом на мене зиркнула пані Еллен Марсвін, підозрілива у своєму вдовиному вбранні й з незмінним разком перлів на крисах високого капелюха. Були тут і Кристіянові діти: щоразу нові від нових дружин, «незрівнянна» Елеонора на білому іноходці, у найосяйніший її час, ще перед нещастям. І родина Гільденльовів: Ганс-Ульрик, про якого жінки в Іспанії говорили, ніби він малює собі обличчя, таке налите кров'ю воно було, і Ульрик-Кристіян, якого, раз побачивши, неможливо було забути. І майже всі Ульфельди. А цей, із замальованим начорно оком, цілком міг би бути Генриком Гольком, котрий у свої тридцять три роки був райхсграфом і фельдмаршалом. Сталося це так: дорогою до діви Гіллеборг

* Кристіян Четвертий (1577–1648) – данський король.

Крафзе йому наснилося, що замість нареченої йому даний оголений меч: і він узяв собі той сон до серця й повернув, і розпочав своє коротке, зухвале життя, яке обірвала чума. Я знав їх усіх. І посланці до Німвегенського конгресу* теж були в Ульсгорі. Усі були трохи схожі між собою, бо намальовані в один час, кожен з гострими, підрізаними вусиками над чуттєвими виразними устами. Зрозуміло, що я впізнав і герцога Ульриха, і Отте Браге, і Клауса Даа, і Стена Розенспарре, останнього зі свого роду; бо бачив усі їхні портрети в ульсгорській залі, або ж знаходив їхні зображення в старих теках із мідьоритами.

Та було там і чимало тих, яких я ніколи не бачив; небагато жінок, більшість дітей. Моя рука давно вже втомилася й дрижала, та я все підносив і підносив свічник, щоби розгледіти дітей. Я розумів їх, цих маленьких дівчаток, що носили на долоні пташку, забувши про неї. Іноді коло їхніх ніг сидів маленький песик чи лежав м'ячик, а на столику поряд – плоди та квіти; а позаду на колоні висів, маленький і тимчасовий, герб роду Груббе, чи Білле, чи Розенкранців. Стільки всього позносили навколо них, ніби хотіли чимало спокутувати. А вони просто стояли у своїх убраннях і чекали; було видно, що вони чекають. І тут я

* Німвегенські мирні перемовини 1678–1679 рр., які поклали край Голландській війні (1632–1678).

знову подумав про жінок і про Кристину Браге, і про те, чи зможу її впізнати.

Я вже збирався мигцем добігти до кінця й шукати у зворотному напрямі, аж тут на щось наштовхнувся. Я обернувся так рвучко, що малий Ерик відскочив і прошепотів: «Вважай зі своєю свічкою».

«Це ти тут?» – сказав я бездиханно, не маючи певності, чи добре це, чи зле. Він лише засміявся, а я не знав, що робити. Моя свічка мерехтіла, і я не міг як слід розгледіти вираз його лиця. Мабуть, таки зле, що він тут. Але він сказав, насуваючись: «Її портрета тут немає, ми самі шукаємо його нагорі». Своїм притишеним голосом і одним рухомим оком він вказав кудись угору. І я збагнув, що він має на увазі стрих. Та нараз мені прийшла химерна думка.

«Ми? – запитав я. – Хіба вона нагорі?»

«Так», – кивнув він, стоячи впритул коло мене.

«Вона сама теж шукає?»

«Так, ми шукаємо».

«Тобто портрет винесли?»

«Так, уяви собі», – мовив він обурено. Та я ніяк не міг збагнути, навіщо їй портрет.

«Вона хоче себе побачити», – прошепотів він зовсім близько.

«Он як», – вдавав я, ніби розумію. І тут він задув мою свічку. Я побачив, як він потягнувся вперед,

до місячного світла, із високо зведеними бровами. А тоді запала темрява. Я мимоволі відступив.

«Що ти робиш?» – крикнув я приглушено, у мене пересохло в горлі. Він підскаочив до мене, повис на моїй руці й захихотів.

«Що таке?» – напосідався я на нього, прагнучи струсити з себе, але він міцно вчепився. Я не зміг перешкодити, і він обхопив мене рукою за шию.

«Сказати?» – просичав він, і дрібка слини порснула мені у вухо.

«Так, так, швидше».

Я й сам не знав, що говорю. Тепер він уже повністю обняв мене, випроставшись при цьому.

«Я підніс їй дзеркало», – сказав він і знову захихотів.

«Дзеркало?»

«Так, адже портрета немає».

«Ні, ні», – тільки й спромігся промимрити я.

Зненацька він потягнув мене трохи далі до вікна й так сильно вщипнув за плече, що я зойкнув.

«Її в дзеркалі не видно», – дмухнув він мені у вухо.

Я несамохіть відштовхнув його, щось у ньому крекнуло, мені здалося, ніби я щось у ньому зламав.

«Та йди, – тепер вже і я не міг стриматися від сміху, – не видно в дзеркалі. Як то – не видно?»

«Ти дурний, – злісно відказав він і вже не шепотів. Його голос перемінився, так ніби збирався

почати новий, ще не граний уривок. – Або хтось є в дзеркалі, – карбував він по-старечому розважливо й суворо, – і тоді його немає тут; або коли хтось є тут, він не може бути там.

«Звісно», – відповів я швидко, не розмірковуючи. Я боявся, що інакше він піде й залишить мене самого. Навіть ухопився за нього.

«Будемо друзями?» – запропонував я. Він змушував себе впрошувати.

«Мені однаково», – примхливо відповів він.

Я спробував започаткувати нашу дружбу, але не наважувався його обняти.

«Любий Ерику», – видушив я із себе й ледь діткнувся його в якомусь місці. Нараз мене огорнула несамовита втома. Я роззирнувся; я вже не розумів, як сюди потрапив і як не боявся. Я вже не знав до пуття, де вікна, а де картини. І коли ми пішли, йому довелося мене вести.

«Нічого вони тобі не заповідють», – запевнив він великодушно і знову захихотів.

ЛЮБИЙ, любий Ерику; можливо, ти справді був єдиним моїм приятелем. Бо приятелів у мене ніколи не було. Шкода, що тобі не залежало на дружбі. Мені так багато хотілося тобі розповісти. Можливо, ми би здружилися. Хтозна? Пригадую, як тоді малювали твій портрет. Дід запросив когось малювати тебе. По годині щоранку. Вже не пригадую,

який із себе був той маляр, забув і його ім'я, хоча Матильда Браге без кінця його повторювала.

Чи бачив він тебе так, як бачу тебе я? Ти в оксамитовому костюмі кольору геліотропів. Матильда Браге марила цим костюмом. Та тепер це вже не має жодного значення. Ось тільки чи бачив він тебе, хотів би я знати. Припустімо, то був правдивий маляр. Припустімо, він не думав про те, що ти можеш померти, перш ніж він закінчить портрет; що він не розглядав цю справу сентиментально, він просто працював. Що його чарувала неоднаковість твоїх карих очей; що він жодної миті не соромився нерухомого ока; що в нього вистачило такту нічого не докладати на стіл до твоєї руки, можливо, легко на нього спертої. Припустімо решту всього необхідного і визнаймо: так, є портрет у галереї Урнекльостера. Твій портрет, останній.

(І коли вже йдеш звідти, оглянувши їх усіх, залишається ще один хлопчик. Хвильку: хто це? Один із Браге. Бачиш срібну колону на чорному полі й павичеві пера? Ось і ім'я підписане: Ерик Браге. Чи не той це Ерик Браге, якого стратили? Звісно, це досить відомий факт. Але то не може бути він. Цей хлопчик помер хлопчиком, однаково коли. Хіба ти не бачиш?)

КОЛИ бували гості й кликали Ерика, панна Матильда Браге щоразу запевняла, що він

просто-таки неймовірно подібний до старої графині Браге, моєї бабусі*. Кажуть, вона була надзвичайно поважна дама. Я її вже не застав. Натомість дуже добре пригадую батькову матір, справжню пані Ульсгора. Нею вона завжди й залишалася, хоч як не злостилася на татап, що увійшла в дім егермайстеровою дружиною. Відтоді вона постійно вдавала, ніби тримається осторонь усіх справ і відсилала службу з кожною дрібничкою до татап, проте у справді важливих питаннях незворушно приймала рішення й віддавала накази, ні перед ким не звітуючись. Матап, здається, це цілком улаштовувало. Вона так мало надавалася для того, щоби пильнувати великий дім, їй геть бракувало здатності розрізняти речі важливі й другорядні. Усе, про що б їй не говорилося, завжди займало її цілковито, і через це вона забувала про решту, яка від того нікуди не дівалася. Вона ніколи не нарікала на свекруху. Та й кому би їй скаржитися? Батько був надзвичайно шанобливий син, а дід мав мало до сказання.

Пані Маргарета Брігге завжди, відколи себе пам'ятаю, була високою неприступною старою. Не маю інших припущень поза тим, що вона була набагато старшою за камергера. Вона жила посеред

* Текстовою основою цього фрагмента є лист Рільке до Лу Андреас-Саломе від 4 грудня 1904 р. (Прим. перекладача).

нас своїм власним життям, ні на кого не зважаючи. Не залежала ні від кого з нас і завжди мала при собі в ролі компаньйонки підстаркувату графиню Оксе, яка внаслідок якогось благодійства була їй безмежно зобов'язана. Мабуть, то був один-єдиний виняток, бо поза тим благочинства не належали до її вдачі. Вона не любила дітей, звірі теж не сміли до неї наближатися. Не знаю, чи вона взагалі щось любила. Подейкували, молоденькою дівчиною вона була заручена з красенем Феліксом Ліхновським*, який пізніше так жорстоко загинув у Франкфурті. Справді, після її смерті знайшли князів портрет, який, якщо не помиляюся, повернули родині. Можливо, міркую собі тепер, за усамітненим сільським життям, яке з року в рік усе більше поглинало її в Ульсґорі, вона пропустила інше життя, блискуче: своє властиве. Важко сказати, чи тужила вона за ним. Можливо, вона й зневажала його за те, що воно так і не прийшло, що прогавило нагоду бути прожитим уміло й талановито. Усе це вона сховала в собі так глибоко, вкривши, до того ж, панцирами, численними крихкими, з металевим полиском панцирами, серед яких верхній щоразу вирізнявся новизною та холодом. Утім, іноді вона зраджувала себе, з наївною нетерпеливістю

* Князь Фелікс Ліхновський (1814–1848) – депутат франкфуртського національного зібрання, вбитий під час вересневого повстання 1848 р.

вимагаючи уваги; при мені вона, бувало, могла похлинутися за столом якось так виразно та складно, що це викликало загальне співчуття, а вона, принаймні на мить, ставала такою сенсаційною й цікавою, якою їй завжди хотілося бути. Тим часом припускаю, що батько був єдиною особою, хто по-важно сприймав ці надто часті випадки. Він уважно дивився на неї, поштиво схилившись уперед, і видно було, як він подумки ніби пропонує їй надає в її цілковите розпорядження свої власні, справні дихальні шляхи. Камергер, ясна річ, також переставав їсти, відпивав малесенький ковточок вина і утримувався від будь-яких висловлювань.

При столі він один-єдиний раз висловив власну думку супроти дружини. То було давно; проте цю історію ще довго, злосливо й потайки переповідали; майже скрізь траплявся хтось, хто її ще не чув. Розказували, ніби якийсь час камергерова дуже дратувалася з плям від вина, які через незграбність з'являлися на обрусі; кожна така плямка, за яких би обставин не спричинена, була нею помічена і з найгострішими доганами, так би мовити, викрита. І ніби так сталося й тоді, коли в них було декілька вельми іменитих гостей. Кілька невинних, незмірно перебільшених плямок стали предметом її дошкульних звинувачень, і як не намагався дід застерегти її невеличкими знаками та жартівливими вигуками, вона й далі вперто тримала-

ся своїх закидів, які їй, однак, довелося перервати простісінько на півслові. Бо сталося щось небувале й цілковито незбагненне. Камергер звелів подати йому червоне вино, яке саме наливали, і з надзвичайною зосередженістю взявся сам наповнювати свій келих. Але дивовижним чином не зупинився навіть тоді, коли келих давно вже наповнився, і в тиші, що все наростала й наростала, і далі повільно й обережно наливав, аж поки татап, яка ніколи не вміла стримуватися, не порснула сміхом, від чого засміялися всі, і справу було залагоджено. Під загальний сміх полегшення камергер підвів погляд і віддав служникові пляшку.

Згодом у моїй бабусі проявилось інше дивацтво. Вона не терпіла, коли хтось удома хворів. Якось, коли кухарка порізалася і випадково потрапила їй на очі із забинтованою рукою, вона запевняла, що в цілому домі відгонить йодоформом, і її ледве вдалося вмовити, що це не підстава звільняти цю особу. Вона не бажала, щоби їй нагадували про хвороби. Якщо комусь траплялася необережність виказати при ній бодай найменшу неміч, вона сприймала це як особисту образу, якої не могла забути.

Тієї осені, коли померла татап, камергерова замкнулася з Софі Оксе у своїх покоях і припинила з нами будь-яке спілкування. Навіть сина не приймала. Та й то правда: ця смерть припала

дуже недоречно. Покої були холодні, печі курилися, а миші проникли в дім; ніде не було від них спасу. Але й це ще не все, пані Маргарета Бригге була обурена, що татап померла; що на порядку денному раптом опинилася подія, говорити про яку вона відмовлялася; що молода жінка мала нахабство випередити її, яка збиралася померти колись, в іще зовсім не встановлений термін. Бо про те, що їй доведеться померти, вона думала часто. Однак не хотіла, аби її підганяли. Вона помре, звісно, коли їй самій захочеться, а тоді вже нехай вмيراють усі решта, раз їм вже так нетерпеливиться.

Смерть татап вона так і не змогла до кінця нам пробачити. До речі, вона стрімко постаріла впродовж наступної зими. У ході все ще була висока, але в кріслі коцюрбилася, ослаб і слух. Можна було сидіти й розглядати її годинами, вона нічогісінько не відчувала. Вона була десь глибоко в собі; лише зрідка і тільки на мить поверталася до своїх чуттів, які були порожні, у яких вона вже не жила. Тоді казала щось графіні, яка поправляла їй мантилю, і великими, свіжо вмитими руками підбирала спідниці, так ніби хтось розлив воду або ми були не зовсім чисті.

Вона померла ближче до весни, у місті, вночі, й Софі Оксе, чиї двері стояли відчинені, нічого не чула. Коли її вранці знайшли, вона була холодна, як скло.

Відразу після цього почалася велика й жахлива камергерова недуга. Здавалося, ніби він тільки й чекав на її кончину, щоби померти так беззастережно, як йому було призначено.

ТО було в рік після смерті татап, коли я вперше завважив Абельону. Абельона завжди була поряд. Це неабияк їй шкодило. А ще Абельона була несимпатична, це я виявив набагато раніше при якійсь нагоді й відтоді ніколи по-справжньому не переглянув цього враження. Питання, що взагалі являє собою Абельона, видалося б мені в той час просто сміховинним. Абельона просто була, і кожен користав з неї, як тільки заманеться. Та якось я запитав себе: а чому Абельона тут? Кожен із нас мав певну підставу бути тут, навіть якщо це й не завжди було так очевидно, як, приміром, призначення панни Оксе. Але чому була Абельона? Якийсь час була мова про те, що їй слід розвіятися. Але це якось забулося. Ніхто нічого не робив для її розвіяння. Та й узагалі не було враження, що вона розвіюється.

До речі, в Абельони було і щось добре: вона співала. Себто, бували хвилини, коли вона співала. Якась сильна непомильна музика жила в ній. Якщо правда, що ангели чоловічого роду, то сміливо можна сказати, що в її голосі було щось чоловіче: якась осяйна, небесна мужність. Я, котрий з самісінького дитинства так недовірливо

ставився до музики (не тому, що вона сильніше за все інше виносила мене з мене самого, а тому що завважив, що вона не повертає мене ніколи на те саме місце, де застала, а кудись глибше, десь у зовсім ще не викінчені ділянки), я зносив цю музику, на якій можна було ширяти вгору, все вище й вище, аж поки не здавалося: ось це вже, мабуть, небо. Тоді я ще не підозрював, що Абелььоні суджено відкрити мені ще й інші небеса.

Спочатку наш стосунок полягав у тому, що вона розповідала мені про дівочі літа татам. Їй дуже хотілося переконати мене, якою сміливою і юною була татам. Не було нікого, запевняла Абелььона, хто міг би позмагатися з нею в танцях чи їзді верхи. «Вона була найвідважніша й невтомна, а тоді раптом вийшла заміж, – говорила Абелььона, все ще подивована, по стількох роках. – Це сталося так несподівано, ніхто й схаменутися не встиг».

Я поцікавився, чому Абелььона не вийшла заміж. Вона здавалася мені досить старою, а що це могло би ще статися – про це я не думав.

«Ніхто не нагодився», – просто відповіла вона, по-справжньому погарнівши при цьому. Чи гарна Абелььона? – спитав я себе, сам заскочений. Потім я поїхав з дому, до Шляхетської академії, і почалися огидні й прикрі часи. Та коли там, у Сорє, я самотньо стояв при вікні, пообіч інших вихованців, а вони ненадовго залишали мене в спокої, я

вдивлявся у дерева, і в такі-от миті, а також ночами в мені зростала певність, що Абельона гарна. І я почав писати їй ті листи, довгі й короткі, багато потаємних листів, у яких, як мені здавалося, мовилося про Ульсгор і про те, який я нещасний. Та, либонь, як я бачу сьогодні, то були радше любовні листи. Бо врешті-решт настали вакації, які так довго навіть не збиралися наставати, і тоді ми, наче змовившись заздальгідь, уникали бачитися при інших.

Ми ні про що не змовлялися, та коли карета завершила до парку, я не зміг стриматися й вискочив, можливо, тільки тому, що не хотів в'їжджати додому гостем. Літо вже стояло в розпалі. Я забіг у якусь алейку, налетів на кущ золотого дощу. І там була Абельона. Прекрасна, прекрасна Абельона.

Ніколи не забуду, як ти поглянула тоді на мене. Як ти несла свій погляд, ніби намагалася не розхлюпати на відхиленому назад обличчі.

Ах, невже клімат анітрохи не змінився? Невже не полагіднішало навколо все в Ульсгорі від повні нашого тепла? Хіба не квітнуть тепер ружі в парку довше, аж до грудня?

Нічого не розповім про тебе, Абельоно. Не тому, що ми вводили в оману одне одного: бо ти кохала єдиного, і тоді теж, якого ти ніколи не забула, любляча, а я – усіх жінок; але тому, що словами можна лише все зіпсувати.

ТУТ є килими, Абельоно, гобелени*. Я надумав собі, ніби ти тут; їх шість, цих килимів, нумо, пройдімося повз них поволі. Та спершу відступи та поглянь на них усіх разом. Які вони спокійні, чи не так? У них мало видозміни. Незмінний цей овальний синій острів, що витає на стриманому червоному тлі, завітчаному й замешканому маленькими заклопотаними собою звірятами. Лише там, на останньому килимі, острів ледь здіймається, так наче полегшав. А на острові одна постать, жінка в різних шатах, але завжди та сама. Іноді при ній маленька фігурка, служниця, чи що, і неодмінно на цьому острові звірята-гербоносці, великі, завжди задіяні. Зліва лев, а справа – ясний єдиноріг; вони тримають однакові стяги, що тріпотять високо понад ними: три срібні місяці виростають із синьої стрічки на червоному полі. Побачила, почнеш із першого?

Вона годує сокола. Яке розкішне її вбрання. Птах моститься на руці, зодягненій в рукавицю. Не зводячи з нього погляду, вона сягає до чаші, яку підносить їй служниця, щось йому подає. Праворуч, знизу, на шлейфі господині – маленький песик із шовковистою шерстю, він зиркає догори, сподіваючись, що і йому щось перепаде. І, ти помітила, низенький трояндовий живопліт замикає острів позаду. Гербові звірі здиблені по-

* Шість гобеленів поч. XVI ст. на мотив «Дами з єдинорогом», від 1882 р. зберігаються в паризькому музеї Клюні.

геральдичному зверхньо. Герб повторно огортає їх мантиєю. Тримається вона на прегарній аграфці. І майорить.

Хіба ж не переходиш мимоволі притишеним кроком до наступного килима, тільки-но помітивши, яка вона заглиблена: вона плете вінок – маленьку круглу завітчану корону. Вплітаючи попередню, уже подумки добирає барву наступної гвоздики в пласкій мисці, яку тримає перед нею служниця. Позаду на лаві незапотребований кошук, повен троянд, яким вже зайнялася мавпочка. Але цього разу будуть гвоздики.

Лев непричетний; зате єдиноріг справа чуває.

Чи ж не мала увійти в цю тишу музика, хіба не таїлася вже там? Ваговито й тихо обряджена, діва (як неквапно, правда?) приступає до переносного органу й грає стоячи, відділена рядком сопілок від служниці, що потойбіч урухомлює міхи. Такою прекрасною вона ще не була ніколи. Її волосся, чудовно заплетене допереду двома кісками, зв'язаними понад наміткою, кінчиками ледь вистає із зачіски, наче оперення шолома. Скрушно зносить лев ці звуки, неохоче, ледь тамуючи завивання. Затє єдиноріг прекрасний, ніби хвилями розколисаний.

Острів розширюється. Там розбите шатро. Зі синього адамашку із золотими спалахами. Звірі підігнули знизу намет, і майже скромно у своїх княжих

шатах виступає діва. Бо що таке її перли проти неї самої. Служниця відкрила невеличку скриньку, і ось виймає звідти ланцюг, важкий, препошний клейнод, що завжди зберігається під замком. Біля неї на приготованому підвищенні сидить маленький песик, і дивиться. А ти помітила вислів на облямівці шатра зверху? Там написано: «*A mon seul désir*»*.

Що сталося, чому втікає маленький кролик там унизу, чому відразу видно, що він утікає? Звідки таке сум'яття? Левові нічого робити. Вона сама тримає стяг. Чи тримається за нього? Другою рукою схопилася за ріг єдинорога. Може, це жалоба? Чи може жалоба бути такою відвертою, а жалобні шати такими потаємними, як цей зелено-чорний єдваб із прив'ялими складками?

Але вже готується якесь свято, ніхто на нього не прошений. Марно й сподіватися. Усі вже тут. Усі й назавжди. Лев грізно зиркає: ніхто не посміє прийти. Ніколи ще ми не бачили її втомленою; невже вона втомилася? Чи тільки похилилася від важкої ноші? Можна було би подумати, дароносиці. Та другу руку вона прихляє до єдинорога, звір улещено підводиться, припадає до її лона. Те, що вона тримає – люстро. Бачиш: вона показує єдинорогу його відображення. Абельоно, я надумав, що ти тут. Розумієш, Абельоно? Гадаю, ти мусиш зрозуміти.

* * *

* Єдино бажаному (*фр.*).

ОТ і килими з Dame 6 la Licorne¹ уже не в старому замку Буссаків. Настали часи, коли все покидає доми, а ті вже нічого не годні втримати. Небезпека стала певнішою від певності. Ніхто з роду Delle Viste², що має все це в крові, вже не опиниться поряд із тобою. Усі вони проминули. Ніхто вже не промовляє твого імені, П'єре д'Обюссон³, найвеличніший серед великих магістрів з прадавнього дому, за чийм велінням, мабуть, і зіткали ці килими, що все славлять, нічого не марнославлячи. (Ах, навіщо поетам було інакше писати про жінок, докладніше, як їм здавалося. Зрозуміло тільки, що більше нам знати й не дано). І ось тепер випадково опиняєшся перед килимами, серед таких самих випадкових, і майже лякаєшся, що з'явився непроханий. Але трапляються тут й інші, навіть якщо їх ніколи не буває багато; проходять повз гобелени. Юнаки майже не затримуються, хіба з якихось навчальних потреб – раз побачити на власні очі ті чи ті стильові прикмети.

¹ Дама з Єдиногомом (фр.).

² Ліонська шляхетська родина, який належав замок Буссак поблизу Обюссона. Тут до 1882 р. перебували згадані гобелени.

³ П'єр д'Обюссон (1423–1503) – великий магістр ордену йоанітів. У часи Рільке вважали що саме він був замовником цих килимів.

Молодих дівчат, щоправда, тут іноді можна надібати. Бо в музеях чимало молодих дівчат, що повтікали з домів, які нічого вже не втримують. Опиняться перед цими килимами й забудуться трішки. Вони завжди відчували, що воно було – таке-от тихе життя неквапливих, ніколи до кінця не з'ясованих жестів, і навіть невиразно пригадують, що й самі якийсь час гадали, ніби і їм випаде таке життя. Але тоді хутенько витягають зошит і беруться рисувати, байдуже, що: квіточку чи маленьку вдоволену тваринку.

Залежить не на тому, втовкмачували їм, що саме малюєш. І на цьому справді не залежить. Малювати – ось що найголовніше; бо саме задля цього вони й утекли одного дня, доволі гвалтовно. Вони з добрих родин. Та коли, малюючи, підіймають руки, іноді суконка ззаду виявиться не зацепнута, чи принаймні не до кінця. Є там кілька гудзичків, до яких самій не досягти. Бо коли шили цю суконку, ще не йшлося про те, що раптом вони самі підуть з дому. У родині завжди є хтось для таких-от гудзичків. Але тут, Господи Боже милосердний, хто ж би тут цим морочився, у такому великому місті. Треба би мати приятельку, проте приятельки й самі в такому ж становищі, усе сходиться на тому, щоби заціпати суконку одна одній. Це сміховинно й нагадує родину, про яку згадувати не хочеться.

І, рисуючи, хоч-не-хоч замислишся іноді, а чи не варто було все-таки залишитися. Якби тільки зуміти бути побожною, щиросердно побожною одночасно з усіма. Але ж який воно має безглуздий вигляд – прагнути увірувати спільно. Шлях якось повужчав: цілою родиною вже не дістанешся до Господа. Тож залишалися різні інші речі, які від біди можна було розділити. Та коли ділити по-справедливому, на кожного припадає так мало, що аж ганьба. А якщо шахрувати – зчиняються суперечки. Ні, справді, ліпше вже малювати, байдуже, що. З часом подібність прийде сама. А мистецтво, коли отак поступово його осягаєш – це вже щось, чому по-справжньому можна позаздрити.

І за цим зосередженим заняттям, яке вони самі собі поклали, їм уже не вдається підвести погляд, цим юнкам. Вони не помічають, як своїм малюванням лише пригнічують у собі незмінне життя, так осяйно розкрите перед ними на цих килимах у своїй нескінченній несказанності. Вони не ймуть йому віри. Тепер, коли все так міняється, їм і самим кортить змінитися. Вони вже надто наблизилися до межі, за якою – відмова від себе, і вже ладні думати про себе *так*, як, мабуть, говорять про них чоловіки за їх відсутності. Це здається їм поступом. Вони вже майже переконані, що в житті належить шукати задоволення, і знову задоволення, і ще сильнішого задоволення: що саме в цьому й полягає життя,

якщо тільки не хочеш бездарно його розтринькати. І вже почали роззиратися, шукати; вони, чия сила завжди полягала в тому, щоби бути знайденими.

Так діється, гадаю, тому що вони втомилися. Століттями вони виконували всю любов, завжди вели цілий діалог, обидві партії. Бо чоловік лише повторював, до того ж зле. Утруднював їм вивчення своєю розпорошеністю, своїм недбальством, своїми ревнощами, які теж були певним видом недбальства. Та вони стійко трималися, вдень і вночі, й прибували в любові й нещастях. І з них, під тиском безконечних бід, виходили могутні люблячі, ті, що, прикликаючи чоловіка, перетривали його; переростали його, коли він не повертався, як Гаспара Стампа^{*} чи та португалка^{**}, які ніяк не відступалися, аж доки їх муки не обернулися суворою, залізною величчю, вже нестримною. Ми знаємо про ту чи ту, бо є листи, наче дивом уцілілі, або книжки з віршами-скаргами чи віршами-оскарженнями, сповненими гніву й печалі, або портрети, що дивляться на нас в галереї, ніби крізь плач, який вдався маляреві, бо він не знав, що то було. Та їх не-

^{*} Венеційська поетка (1523–1554).

^{**} Ідеться про португальську черницю Маріанну Алькофорато (1640–1723). У 1669 році в Парижі були опубліковані «Португальські листи», основна тематика яких – нещасливе кохання. Зараз відомо, що їх автор – віконт Гієрагно. Рільке вважав, що листи належать перу Маріанні й переклав їх німецькою в 1913 р.

зліченно більше; тих, хто спалив свої листи, і тих, що вже не мали сили їх писати. Старезні, затверділі, із зерням чару, схованим глибоко. Безформні, сильні жінки, що стали сильними з виснаження й поступово уподібнилися до своїх чоловіків, але всередині, там де працювала їхня любов – у потемках, – були зовсім іншими. Породіллі, що ніколи не хотіли родити і, помираючи нарешті при восьми пологах, мали жести та легкість дівчат, котрі радіють у передчутті любові. І ті, що залишилися при самодурах і пияках, бо знайшли спосіб бути в собі так далеко від них, як ніде інде; а виходячи на люди, вже не могли стримуватись і сяяли, так ніби жили зі святими. Хто може сказати, скільки їх було і яких. Здається, ніби вони загодя знищили всі слова, якими б можна було охопити.

АЛЕ тепер, коли так багато всього міняється, хіба ж не час змінитися і нам? Хіба ж не могли би ми спробувати трішечки розвинутися й поволі, поступово перебирати на себе нашу частку праці в любові? Нам заощадили всі її труднощі, вона і так прослизнула до нас поміж розваг, як іноді в коробку з дитячими забавками падає клаптик справжнього мережива й тішить, і вже не тішить, і врешті-решт лежить там серед потрощеного і порозбираного мотлоху, паскудніший від усього. Ми зіпсуті легкими втіхами, як усі дилетанти, і

втішаємося славою майстерності... А що, якби ми зневажили наші успіхи, що, якби з самого початку взялися вивчати працю любові, яку завжди робили за нас? Що, якби ми пішли і стали початківцями, тепер, коли так багато всього міняється.

ТЕПЕР я також знаю, як то було, коли татап розгортала маленькі сувої мережива. Бо однуєдину шухляду в Інгеборжиному секретері вона зайняла для своїх потреб.

«Нумо, погляньмо на них, Мальте», – казала вона, тішачись так, ніби їй зараз мають подарувати все, що було в маленькій полакованій нажовто шухлядці. А тоді від суцільного передчуття ніяк не могла розгорнути шовковий папір. Це щоразу доводилося робити мені. Та й мене поймало хвилювання, коли з'являлися мережива. Вони були намотані на дерев'яний валок так щільно, що його зовсім не було видно за ними. Тож ми поволі розмотували їх і дивилися, як розгортаються візерунки, і щоразу трохи лякалися, коли котрийсь закінчувався. А закінчувалися вони завжди так раптово.

Спочатку йшли облямівки італійської роботи, цупкі смужки з повисмикуваними нитками, у яких усе раз по раз повторювалося, виразно, як на селянському городі. А тоді раптом наші погляди загра-товувались цілим рядом венеційського гачкового плетива, так ніби ми монастирі якісь чи в'язниці.

Та ось зір вивільнявся й заглядав ген далеко в сади, щораз вигадливіші, аж поки в очах не робилося гаряче й парко, як у теплиці: пишні незнані рослини розкривали своє велетенське листя, пагони чіплялися один за одного, ніби в запамороченні, а великі відкриті квіти points d'Alençon* затьмарювали все своїм пилком. Раптом, геть утомлені й спантеличені, ми виходили на довгу дорогу валансьєнів**, і наставала зима, ранок, іній. І продиралися крізь засніжені хащі біншів***, і опинялися в місцях, де ще не ступала жодна нога; галуззя звисало так химерно донизу, під ним цілком могла би бути могила, але це ми приховували одне від одного. Холоднеча насувалася впритул, і нарешті, коли надходила черга малесеньких, дуже дрібнесеньких коронок, татап казала: «О, тепер нам відкрили очі морозяні квіти», – і так воно й було, бо всередині нас було дуже тепло. Змотуючи мережива назад, ми обидвоє зітхали, то була довга робота, але ми не хотіли її нікому довіряти. «Уяви-но лишень, якби нам довелося все це виплести», – казала татап, і в очах у неї стояв справжній переляк. Такого я собі просто не міг уя-

* Шиті мережива, названі за однойменним містом на півдні Нормандії.

** Тип мережива, за однойменним французьким містом Valenciennes.

*** Вишукане дрібне і густе мереживо, за однойменним містом Vinche на півдні Бельгії.

вити. Я впіймав себе на думці про маленьких звіряток, які невпинно прядуть, а за це їх лишають у спокої. Ні, це були, звісно, жінки.

«Ті, хто це зробив, вони напевно потрапили на небо», – казав я зачудовано. Пригадую, мені спало на думку, що я давно вже не питав про Небеса. Матан відітхнула, мережива були змотані.

За хвилю, коли я вже встиг забути, вона раптом дуже повільно проказала: «На небо? Думаю, всі вони без винятку там. Якщо подивитися на це так: то цілком може бути й вічне блаженство. Ми так мало про це знаємо».

ЧАСТО, коли бували гості, говорилося про те, що Шуліни обмежують себе в усьому. Великий старий замок згорів кілька років тому, і тепер вони жили в обидвох вузьких прибудовах і обмежували себе. Та звичка приймати гостей увійшла в їхню кров. Від цього вони ніяк не могли відмовитися. Коли хтось несподівано приїздив до нас, то майже напевне він їхав від Шуліних; а коли хтось раптом зиркав на годинник і перелякано підхоплювався, це означало, що його вже чекають у Лістагері.

Матан, властиво, уже нікуди не виїжджала, та Шуліним годі було таке зрозуміти; нічого не залишалося, як одного разу вибратися до них. То було в грудні, по кількох ранніх снігопадах; сани наказали подати на третю, я теж мав їхати. Проте ми ніколи

не виїздили вчасно. Маман, яка не любила, коли оголошували про подання упряжі, переважно сходила вниз завчасу, і коли нікого там не заставала, їй завжди спадало на думку щось, що давно вже слід було зробити, і тоді вона заходилася щось шукати чи впорядковувати нагорі, так що їй неможливо було докликатися. Тож усі стояли й чекали. А коли вона вже нарешті сиділа, закутана, виявлялося, що щось таки забула, доводилося кликати Сіверсен; бо тільки Сіверсен знала, де воно. Але тоді ми раптом рушали, не дочекавшись Сіверсен.

Того дня так і не розвиднілося по-справжньому. Деревя стояли, ніби заблукані в тумані, й було певним зухвальством отак в'їздити в нього. Попадавав легкий сніжок, ніби затираючи останні сліди, ніби залишаючи перед нами білий аркуш. Не було нічого, крім дзеленчання, та й то годі сказати, звідки воно долинали. Настала така мить, коли й воно припинилося, так ніби дали останній дзвоник; та потім дзвіночок знову схаменувся, натужився й залунав уповні. Ось церковна вежа ліворуч, чи то просто примарилося? Та враз виринули обриси парку, високо, майже над головою, і ми опинилися в довгій алеї. Тепер дзеленчання вже не скрапувало на землю; здавалося, воно ґронами повисає зліва і справа на деревах. А тоді ми звернули вбік, зробили коло, об'їхали щось справа й спинилися посередині.

Георг зовсім забув, що дому вже немає, і для нас усіх цієї миті він існував. Ми рушили догори парадними сходами, що вели на стару терасу, і дивувалися, чому тут так темно. Зненацька зліва позаду нас, десь унизу, відчинилися якісь двері, хтось гукнув: «Сюди!», – і високо замахав тьмяним ліхтарем. Батько засміявся: «Блукаємо тут, як ті примари», – і допоміг нам знову зійти сходами вниз.

«Але ж тут щойно був дім», – говорила тата, і ніяк не могла так відразу звикнути до Вери Шулін, яка вибігла назустріч, тепла й розсміяна. Тепер треба було швидко заходити, а не думати про дім. Ми роздяглися в тісному передпокої, а потім відразу опинилися серед ламп і тепла.

Ці Шуліни були могутнім родом самостійних жінок. Не знаю, чи були там сини. Пам'ятаю тільки трьох сестер; найстарша була заміжня за якимось маркізом у Неаполі, з яким тепер поволі, у численних процесах розлучалася. Далі була Зоя, про яку казали, що вона знає все на світі. Але передусім Вера, ця тепла Вера; Бог знає, як склалася її доля. Графиня, з дому Нарішкіна, була, по суті, четвертою і в певному сенсі наймолодшою сестрою. Вона нічого не тямила, і все їй мусили розтлумачувати діти. А добрий граф Шулін чувся так, ніби одружений з усіма цими жінками, і походжав собі, й розцілював їх при кожній нагоді.

Тепер же він голосно сміявся і з усіма нами дуже докладно вітався. Мене передали жінкам, і там мене вимацували й випитували. Та я твердо постановив, тільки-но це мине, якось вислизнути й пошукати за тим домом. Я був переконаний, що сьогодні він на місці. Вибратися з кімнати було не так уже й складно; поміж усіх спідниць можна було пролізти низом, як пес, а двері до передпокою досі стояли прочинені. Зате зовнішні ніяк не хотіли піддаватися. Там були різні пристосування, ланцюжки та засувки, з якими я не годен був упоратися в поспіху. Раптом двері таки відчинилися, але зі страшним скрипом, і перш ніж я опинився надворі, мене впіймали й затягли досередини.

«Чкурнути зібрався? А зась!», – сказала Вера Шулін весело. Вона схилилася до мене, а я сповнився рішучості нічого не виказати цій теплій особі. Вона ж, оскільки я нічого не казав, припустила, що то потреба моєї природи погнала мене надвір; вона схопила мене за руку й уже збиралася кудись піти, напівдовірливо й напівзверхньо тягнувши мене за собою. Це інтимне непорозуміння образило мене понад усяку міру. Я вирвався і злісно зиркнув на неї. «Я хочу подивитися на дім», – проказав я гордо. Вона не зрозуміла.

«Великий дім там, при сходах».

«Дурнику, – сказала вона, кинувшись навздогін, – немає там уже ніякого дому». Та я наполягав.

«Підемо туди колись удень, – запропонувала вона примирливо, – тепер там немає чого вештатися. Там діри, а позаду відразу татові рибні ставки, які не замерзають. Ось упадеш туди і станеш рибою».

На цих словах вона штовхнула мене перед себе, назад в освітлені покої. Там усі сиділи й розмовляли, а я розглядав їх по черзі. Звичайно ж, вони ходять туди тільки тоді, коли його немає, думав я презирливо; от якби тут мешкали ми з татом, він би завжди був на місці. Матап мала розгублений вигляд, у той час, як усі нараз говорили. Вона певно думала про дім.

Зоя підсіла до мене й розпитувала. У неї було ладне обличчя, що час від часу наново освітлювалося спалахом розуміння, так ніби вона постійно розуміла щось нове. Батько сидів, схилившись трохи вправо, і слухав маркізу, а та сміялася. Граф Шулін стояв між татом та своєю дружиною й щось розповідав. Проте графиня перебила його, як я побачив, наперед речення.

«Ні, дитинко, це ти просто собі уроїла», – сказав граф добросердно, але нараз і в нього з'явився той самий занепокоєний вираз обличчя, яке він витягнув понад головами обидвох дам. Та графиню не так легко було переконати, що то так зване уроєння. Вона здавалася дуже напруженою, як хтось, хто не хоче, щоб йому перешкождали. Зро-

била кілька дрібних заперечних помахів своїми м'якенькими ручками в перстнях, хтось промовив «чшшш!», – і раптом запала цілковита тиша.

За спинами людей напірали великі предмети зі старого дому, аж надто близько. Тяжке родинне срібло ряхтіло й склепилося, так ніби дивитися крізь збільшуване скло. Батько подивовано роззирнувся.

«Матан нюшить, – сказала Вера Шулін у нього за спиною, – тоді нам усім треба бути тихо, вона нюшить вухами», – та при цьому вона й сама зазмерла з високо піднятими бровами, уважно приношуючись.

У цьому сенсі Шуліни після пожежі трохи здивачіли. У вузьких перепалених покоях щохвилі з'являвся якийсь новий запах, і тоді його досліджували, і кожен висловлював свою думку. Зоя заходила коло печі сумлінно й діловито, граф обходив pokій, зупинявся ненадовго в кожному кутку й вичікував; «тут ні», – казав він потім. Графиня підвелася і не знала, де шукати. Батько поволі обернувся на підборах, так ніби запах був у нього за спиною. Маркіза, яка відразу припустила, що то якийсь огидний запах, затисла ніс хустинкою й переводила погляд з одного на іншого, вгадуючи, чи той сморід уже минув. «Тут, тут!» – час до часу вигукувала Вера, так ніби впіймавши його. І довкола кожного слова було якось химерно тихо.

Що стосується мене, то я також старанно нюшив. Та нараз (чи то від гарячі в кімнатах, чи від надміру близького світла) мене вперше в житті охопило щось на кшталт страху перед примарами. Я раптом усвідомив, що всі ці явні, дорослі люди, які щойно розмовляли й сміялися, тепер блукають схильцем, перейняті чимось невидним; що вони визнали: існує щось, чого вони не бачать. І жахливим було те, що воно виявилось сильнішим за них усіх.

Мій страх наростав. Мені здавалося, що те, що вони шукають, раптом може вирватися з мене, наче висипка; і тоді вони побачать і показуватимуть на мене пальцем. Геть у відчаї я роззирнувся за татан. Вона сиділа якось дивно випростано, мені здалося, вона чекає на мене. І тільки-но я опинився біля неї й відчув, що вона всередині вся тремтить, як тут-таки зрозумів, що той дім саме знову зникає.

«Мальте, боягузе», – почувся десь сміх. То був Верин голос. Та ми не відпускали одне одного й зносили це разом; так ми й залишалися, татан і я, аж поки дім остаточно не щез.

ОДНАК найщедрішими на майже незбагненні досвіди були все ж уродини. Ти вже знав, що життя полюбляє затирати різниці; та в цей день ти вставав із правом на радість, яке не підлягало жодному сумніву. Правдоподібно, почуття цього права виробляється в людині змалечку, в час, коли дитина все

хапає і геть усе дістає, і коли речі, які саме тримає в руці, несхибною силою уяви вивищує до підставової інтенсивності панівного в цю мить пожадання. Але потім нараз приходять ті дивні уродини, коли ти, цілковито впевнений у свідомості цього права, бачиш, як знепевнюються інші. Мабуть, хотілося би, щоб тебе, як і раніше, зодягли, а потім уже приймати все решта. Та не встигаєш іще прокинутися, а вже хтось за дверима кричить, що торта ще немає; або чутно, як щось розбивається, поки поряд облаштовують стіл на подарунки; або ж хтось заходить, залишивши відчиненими двері, й ти бачиш усе раніше, ніж тобі можна. Це та мить, коли з тобою щось коїться, наче якась операція. Коротке, шалено болісне втручання. Але рука, яка його здійснює, вишколена та тверда. Зараз усе буде позаду. І щойно це пережив, уже не думаєш про себе; слід рятувати уродини, пильнувати інших, запобігати їхнім помилкам, зміцнювати їх у переконанні, що вони чудово з усім собі радять. Вони не полегшують тобі завдання. Виявляється, що насправді вони неможливо незграбні, майже тупі. Вони потрафлять увійти з якимись пакунками, призначеними для інших людей; вибігаєш їм назустріч – і мусиш удавати, ніби просто ганяєш кімнатою, щоби розрухатися, без окресленої мети. Вони хочуть влаштувати тобі несподіванку і з поперхово вдаваним нетерпінням піднімають найнижчу верству в коробках із

забавками, під якою немає нічого, крім дерев'яної стружки; і тобі доводиться пом'якшувати їхню зніченість. Або коли дарують якусь механічну забавку й ламають її при першому ж накручуванні. Тому добре вправлятися заздалегідь, аби уміти таку-от перекручену мишу чи щось подібне непомітно підштовхнути ногою: у такий спосіб їх часто вдається ввести в оману і вберегти від ганьби.

Усе це ти врешті проробляв, як того й вимагалось, навіть без особливого обдарування. Талант, власне кажучи, потрібен був лише тоді, коли хтось завдавав собі труда й приносив тобі, з урочистою великодушністю, радість, а тобі вже здалека було видно, що то радість для когось зовсім іншого, цілковито чужа радість; і ти навіть приблизно не знаєш когось, кому б вона пасувала: такою була чужою.

ЩОБИ розповідали, по-справжньому розповідали – таке було, мабуть, ще до моїх часів. Я ніколи не чув, щоби хтось розповідав. Тоді, коли Абельона говорила мені про молодість тата, виявилось, що вона не вміє розповідати. Старий граф Браге, подібно, ще вмів. Зараз я запишу те, що вона про це знала.

Якийсь час, коли вона була ще зовсім молодесеньким дівчам, Абельона вирізнялася особливою, сильною вразливістю. Браге мешкали тоді в місті,

на Бреґдаде*, вели доволі-таки товариське життя. Коли пізно ввечері вона піднімалася до своєї кімнати, їй здавалося, що вона така ж, як інші. Але потім раптом відчула вікно і, якщо я правильно зрозумів, могла годинами стояти проти ночі й думати: це мене стосується. «Я стояла там, як ув'язнена, – говорила вона, – а зорі були свободою». Тоді вона вміла безтурботно засинати. Вислів «западати в сон» не надається для цього року дівочтва. Сон – то було щось, що зринало разом із тобою, а сам ти лежав, іноді з розплющеними очима, на якійсь новій поверхні, далеко ще не найверхнішій. А тоді прокидався вдосвіта, навіть узимку, коли інші, заспані, запізнявались до пізнього сніданку. Адже ввечері, коли смеркалося, були світла лише для всіх, спільні світла. А ці дві свічки в нових сутінках раннього ранку, з яких усе починалося заново – вони були тільки для тебе. Вони стояли в низькому роздвоєному свічнику й сумирно світили крізь маленькі овальні, розмальовані ружами серпанкові абажури, які час від часу треба було поправляти. Це анітрохи не заважало; бо, по-перше, не було жодного поспіху, тим паче, коли писалося листа чи щоденника, початого колись зовсім іншим письмом, боязким і красивим.

Граф Браге жив цілком осторонь своїх доньок. Він вважав облудою, коли хтось стверджував, був у вулиця в Копенгагені.

цімто ділить життя з іншими. («Так-так, ділить», – казав він). Та йому було приємно, коли люди розповідали йому про його доньок, він уважно слухав, так ніби ті мешкали десь в іншому місті.

Тому це було просто щось надзвичайне, коли якось після сніданку він прикликав до себе Абельону: «У нас, як видається, однакові звички, я теж люблю писати рано-вранці. Ти можеш мені допомогти». Абельона це пам'ятала, ніби то було вчора.

Уже наступного ранку її завели до батькового кабінету, який мав славу неприступного. Вона не мала часу розглянутися в ньому, бо її тут-таки всадили навпроти графа за письмовий стіл, що видався їй широкою рівниною, на якій замість сіл лежали книжки та стоси списаних паперів.

Граф диктував. Ті, хто стверджував, нібито граф Браге пише мемуари, не так уже й помилялися. Ось тільки йшлося в них зовсім не про політичні чи військові спогади, як того всі з нетерпінням сподівалися. «Їх я забуваю», – коротко відказував старий пан, коли хтось заговорював з ним про подібні речі. Натомість те, чого він забувати не збирався, було його дитинство. За нього він тримався. І цілком закономірно, на його думку, було те, що ті дуже віддалені часи тепер заповнили його, і коли він зазирає углиб себе, лежали перед ним, наче в ясну нордичну літню ніч – яскраві й безсонні.

Іноді він підхоплювався і прорікав у свічки, що ті аж блимали. Або ж вимагав закреслити цілі речення, а тоді пускався стрімко ходити туди-сюди, тріпочучи полами свого зеленого, кольору нільських вод, шовкового халата. При всьому цьому була присутня ще одна особа, Стен, старий графів камердинер, ютландець, чиє завдання полягало в тому, аби, коли граф підхоплювався з місця, притьмом накладати руки на окремі нескріплені аркуші, що, змережені нотатками, лежали всюди на столі. Його милість мали переконання, що нині папір нікудишній, надто легкий і летить при першій-ліпшій нагоді. А Стен, від якого було видно лише довготелесу верхню половину, поділяв цю підозру й сидів, ніби на руках, засліплений світлом і поважний, мов нічний птах.

Цей Стен проводив недільні пополудні за читанням Сведенборга*, і ніхто зі служби не смів заходити до його кімнати, бо казали, що він викликає духів. Стенова родина з давніх давен зналася з духами, а сам він був наче створений для такого спілкування. Його матері щось з'явилося тієї ночі, коли вона його народила. У нього були великі круглі очі, а погляд його закінчувався десь за спиною кожного, на кого він дивився. Батько Абельони часто розпитував його про духів, як

* Емануїл Сведенборг (1688-1772) – шведський теософ і містик.

то звичайно питають когось про родичів: «Вони прийдуть, Стене? – казав він доброзичливо. – Це добре, якщо вони прийдуть».

Кілька днів поспіль диктування йшло своїм трибом. Але тут Абельона не змогла написати «Екернафьорде*». То було власне ім'я, і вона його ніколи не чула. Граф, що, по суті, давно вже шукав приводу закинути писання, надто повільне для його спогадів, виказав своє невдоволення. «Вона не може цього написати, – сказав він гостро, – а інші не зможуть прочитати. Та й чи побачать вони взагалі те, що я тут кажу?» – сердито правив він своє, не спускаючи з Абельони очей.

«Чи побачать вони його, цього Сен-Жермена? – кричав він на неї. – Ми сказали «Сен-Жермен»? Викресли. Напиши: «маркіз де Бельмар**».

Абельона викреслила й написала. Але граф говорив так швидко, що за ним неможливо було поспіти.

«Він не терпів дітей, цей досконалий Бельмар, та мене посадовив собі на коліна, я був ще зовсім малий, і мені спало на думку вкусити його за діамантовий гудзик. Це його потішило. Він засміявся і підніс мою голову, аж поки ми не зустрілися поглядами: «У тебе чудові зуби, – сказав він, – діяльні

* Місто в Шлезвіг-Гольштайні, де провів останні роки життя знаний авантюрист граф Сен-Жермен (1710–1784).

** Одне з імен Сен-Жермена.

зуби...» – А мені запам'яталися його очі. Пізніше я трохи поїздив світом. І бачив багато різних очей, можеш мені повірити: але таких – більше ніколи. Цим очам не потрібна була ява – вони все мали в собі. Ти чула про Венецію? Добре. Кажу тобі: ці очі вдивили би Венецію сюди, у цю кімнату, так що вона постала би тут, як оцей стіл. Раз я сидів у кутку та слухав, як він розповідає моєму батькові про Персію, іноді мені здається, що мої руки й досі нею пахнуть. Мій батько цінував його, його високість ляндграф був чимось на взірець його учня. Та, звісно, не бракувало й таких, які закидали йому, що він вірить у минуле тільки тоді, коли воно в ньому. Їм годі було зрозуміти, що весь цей мотлох має сенс лише тоді, коли ти з ним народився».

«Книжки порожні, – кричав граф, люто вимахуючи руками в бік стін, – кров, ось на чому залежить, по ній треба уміти читати. Чудесні історії та дивовидні відбитки були в цього Бельмара в крові. Йому варто було лише розгорнути – скрізь і завжди було списано; жодної пропущеної сторінки в його крові. А коли він час від часу замикався й наодинці гортав їх, то натрапляв на місця про виготовлення золота, про самоцвіти й барвники. Чом би й це не мало бути там записаним? Воно точно десь там є».

«Він цілком прожив би з однією істиною, цей чоловік, якби був сам. Але то не абищиця –

залишатися наодинці з істиною. І в нього вистачало смаку не запрошувати людей до себе в її присутності; про неї не смів піти поголос – для цього він був надто орієнтальний чоловік. «Adieu, Madame», – сказав він їй правдиво, – іншим разом. Можливо, за тисячу років ми трохи зміцніємо й матимемо більше спокою. Адже Ваша врода лише починає розквітати, Madame», – казав він, і то була не просто ґалантність. І на цих словах відійшов, і заклав для людей звіринець, щось на кшталт Jardin d'Acclimatation** для великих порід брехні, доти в нас небачених, і пальмову оранжерею перебільшень, і невеличку, виплекану Figuerie*** гада-них таємниць. А вони ринули туди звідусіль, а він походжав собі зі своїми діамантовими пряжками на черевиках і був увесь до послуг своїх гостей».

«Поверхове існування, чи не так?» Однак то було по-лицарськи супроти його дами, і при цьому він досить добре зберігся».

Уже за якусь часину старий перестав говорити до Абельони, про яку геть забув. Він, як шаленець, метався кімнатою, кидаючи викличні погляди на Стена, тақ ніби той певної миті мав перемінитися на того, про кого він думав. Та Стен наразі не перемінювався.

* До побачення, мадам (фр.).

** Ботанічний і зоологічний сад (фр.).

*** Оранжерея, у якій вирощують інжир (фр.).

«Його треба було бачити, – продовжував граф Браге одержимо. – Якийсь час він був видний дуже добре, хоча в деяких містах листи, які він отримував, не мали адресата: на них була написана лише назва міста, більш нічого. Але я його бачив».

«Він не був гарний, – у графа вирвався дивний поквалпний смішок. – Ані таким, кого люди називають «значущим» або «шляхетним»: поряд із ним завжди були шляхетніші. Він був багатий: але в нього то було ніби принагідно, на що не можна покладатися. Зростом він був показний, хоча інші трималися краще. Тоді я, природно, не міг оцінити, чи він дотепний, і чи мав те, і се, до чого прив'язують вагу, але він був».

Граф зупинився, трясучись, і зробив такий рух, ніби встановлював у просторі щось, що залишалося.

У цю мить він усвідомив присутність Абельони.

«Бачиш його?» – крикнув він владно. І раптом схопив один зі срібних свічників і підніс їй, засліпивши, до обличчя.

Абельона згадувала, що побачила.

Наступні дні Абельону регулярно прикликали, і диктування після цього випадку йшло набагато спокійніше. Граф укладав на підставі найрізноманітніших паперів свої ранні спогади про Бернсторфівське коло*, у якому його батько відігра*

* Середовище шляхетної данської родини Бернсторфів.

вав певну роль. Тепер Абельона так звиклася з особливостями своєї праці, що хтось, побачивши їх разом, міг би легко сприйняти це вимушене об'єднання за правдиву довірливість.

Одного разу, коли Абельона зібралася була вже йти, старий пан приступив до неї, склавши руки за спиною, так ніби ховав там якусь несподіванку: «Завтра писатимемо про Юлію Ревентло*, – мовив він, смакуючи власні слова, – то була свята».

Мабуть, Абельона подивилася на нього з недовірою.

«Так-так, таке ще буває, – наполягав він беззаперечним тоном, – буває все, комтесо Абель».

Він узяв Абельонині руки й розгорнув їх, як книжку.

«У неї були стигмати, – сказав він, – ось тут і тут. – І коротко й сильно тицьнув своїм холодним пальцем у її долоні».

Слова «стигмати» Абельона не знала. Що ж, з'ясується, подумала вона; їй дуже кортіло почути про святу, яку ще на власні очі бачив її батько. Проте її більше не закликали, ні наступного ранку, ні пізніше.

«Адже у вас часто говорили про графиню Ревентло», – тільки й сказала Абельона, коли я попросив її розказати більше. Вона мала втомле-

* Графиня Юлія Ревентло (1762–1816) znana своєю красою, добротою та набожністю.

ний вигляд; запевняла, що майже все вже забула. «Зате ті місця я й досі іноді відчуваю», – усміхнулася вона й мало не з нетерпінням поглянула в свої порожні долоні.

ЩЕ перед батьковою смертю все змінилося. Ульстор уже не належав нам. Батько помер у місті*, у помешканні на поверсі, яке здалося мені ворожим і дивним. Тоді я жив уже за кордоном і приїхав запізно.

Він лежав у труні в кімнаті з вікнами на подвір'я, між двома рядами високих свічок. Запах квітів був нерозбірливий, як одночасне звучання багатьох голосів. Його гарне обличчя із закритими очима мало вираз увічливого пригадування. Він був зодягнений у єгермайстерівський однострій, але чомусь на шию наклали білу стрічку, а не блакитну. Руки не були згорнені, вони лежали схрещені й на вигляд були мов несправжні й недоречні. Мені швидко доповіли, що він дуже страждав, але цього зовсім не було помітно. Його риси були впорядковані, як меблі в готельній кімнаті, з якої виїхали гості. На душі у мене було так, ніби я вже не раз бачив його мертвим: так добре все це було мені відоме.

Новим було тільки оточення, у неприємний спосіб. Новою була ця гнітка кімната, вікно навпроти виходило, найімовірніше, на вікна інших

* Ідеться про Копенгаген.

людей. Новим було й те, що Сіверсен час до часу входила й нічого не робила. Сіверсен постаріла. Потім я мав снідати. Мені кілька разів сповіщали про сніданок. Мені зовсім не хотілося снідати в цей день. Я не розумів, що мене просто хочуть спровадити з кімнати; врешті, оскільки я ніяк не виходив, Сіверсен наважилася сказати, що прийшли лікарі. Я ніяк не годен був збагнути, навіщо. Тут іще треба щось залагодити, сказала Сіверсен і з притиском поглянула на мене своїми червоними очима. А тоді увійшли, трохи поквапливо, двоє панів: то були лікарі. Той, що увійшов перший, рвучко нахилив голову, так наче мав роги й збирався буцнути, щоби роздивитися нас поверх окулярів: спершу Сіверсен, потім мене.

Він вклонився зі студентською поштивістю. «Пан єгермайстер мав ще одне побажання», – сказав він достеменно так, як і увійшов; знову було враження, що він кудись квапиться. Якимось чином я таки змусив його скерувати погляд крізь скельця. Його колега був повний, тонкошкірий, білявий чоловік; мені спало на думку, що він легко шаріється. На ці слова запала пауза. Було дивно, що єгермайстер ще має якісь побажання.

Мимоволі я знову перевів погляд на це гарне, правильне лице. І тоді зрозумів, що йому хотілося певності. Її він бажав завжди. І ось тепер мав її дістати.

«Ви прийшли проштрикнути серце – прошу».

Я вклонився й відступив. Обидва лікарі одночасно вклонилися і відразу взялися обговорювати завдання. Хтось уже відсунув свічку. Та тут старший знову ступив кілька кроків у мій бік. Із певної відстані він витягнувся допереду, щоби заощадити собі останній відрізок шляху, і злісно зиркнув на мене.

«Немає жодної потреби, – сказав він, – тобто, я маю на увазі, мабуть ліпше, якби Ви...»

Він здався мені недбалим і непоштивим у своїй ощадливій і квапливій поставі. Я знову вклонився; так якось сталося, що я знову вклонився.

«Дякую, – сказав я коротко, – я не перешкоджатиму».

Я знав, що витримаю й що немає жодної причини уникати. Так мало статися. Можливо, у цьому і був сенс усього. До того ж, я ніколи не бачив, як комусь проштрикують груди. Мені здавалося доцільним не відхиляти такий незвичний досвід, коли він так уже невимушено й неминуче прийшов. У розчарування я тоді вже, власне кажучи, не вірив; отож не було чого боятися.

Ні-ні, нічого у світі неможливо собі уявити наперед, нічогісінько. Усе складається зі стількох окремих подробиць, що їх годі передбачити. В уяві ми нехтуємо ними, не завважаючи в поспіху їх нестачі. Дійсність, натомість, повільна та невимовно докладна.

Хто би, наприклад, міг подумати про цей спротив. Тільки-но відслонили широкі, випнуті груди, як маленький квапливий чоловічок уже знайшов потрібне місце. Але стрімко прикладений інструмент не входив. Я мав таке відчуття, ніби весь час раптом зник із цієї кімнати. Ми перебували наче в картині. Та тут час знову увірвався з тихеньким, ковзьким звуком, і його виявилось більше ніж було витрачено. Нараз десь стукнуло. Я ще ніколи не чув, щоби так стукали: теплий, закритий, подвійний стук. Мій слух передав його далі, й водночас я побачив, що лікар дістався до дна. Та потривала якась часина, перш ніж обидва ці враження зійшлися в мені. Так-так, подумалося мені, отож, тепер його пробили. Розмір того стукоту був майже зловтішний.

Я поглянув на чоловіка, якого так давно тепер уже знав. Ні, він був цілком незворушний: пан, що працює швидко й зосереджено, який відразу мусить бігти далі. Ані сліду втіхи чи вдоволення. Тільки на лівій скроні відстовбурчилося кілька волосинок, корячись якомусь прадавньому інстинкту. Він обережно витягнув інструмент, залишилося щось схоже на уста, з яких двічі поспіль виступила кров, так ніби вони проказали щось двоскладове. Молодий білявий лікар елегантним рухом спритно зібрав кров своєю ваткою. І тоді рана впокоїлася, мов заплющене око.

Можна припустити, я ще раз вклонився, цього разу не зовсім тямлячи, що роблю. Принаймні, я був здивований, виявивши, що залишився в кімнаті сам. Хтось знову впорядкував однострій, і поверх нього, як і раніше, лежала біла стрічка. Але тепер єгермайстер був мертвий, і не лише він. Тепер серце було пробите, наше серце, серце нашого роду. Тепер усе скінчилося. Тож то було розбиття шолома: «Бригге сьогодні й більше ніколи*», – промовило щось у мені.

Про моє серце я не думав. А коли пізніше воно спало мені на думку, я вперше з певністю зрозумів, що воно тут у рахунок не йде. То було окреме серце. І воно вже почало все спочатку.

ЗНАЮ, я сам собі надумав, ніби не можу від'їхати отак відразу. Спершу слід усе владнати, повторював я собі. Що саме треба було владнати, мені було незрозуміло. До роботи майже нічого не було. Я лише сновигав містом і виявив, що воно змінилося. Приємно було вийти з готелю, у якому я спинився й побачити, що тепер це місто для дорослих, яке виструнчилося для тебе, майже як для чужинця. Усе стало ледь меншим, і я пройшовся довгою ву-

* За давнім звичаєм, коли помирав останній з вельможного роду, нищили і вкладали до гробівця всі його інсигнії (лицарський шолом пробивали), проказуючи: «Сьогодні N. N. більше ніколи».

лицею аж до маяка й назад. Однак, наближаючись до Амалієнґаде*, я відчував, як звідкись проступає щось, що роками мало значення, а тепер знову випробовує свою владу. Тут були наріжні вікна, чи склепіння брам, чи ліхтарні, які багато знали про тебе і тим знанням погрожували. Я дивився їм в очі й давав відчутти, що мешкаю в готелі «Фенікс» і будь-якої миті можу поїхати собі знову. Але моє сумління не було спокійне. У мені зринула підозра, що жоден із цих упливів і взаємозв'язків посправжньому не подоланий. Одного дня я просто таємно покинув їх, так і не завершивши. Тобто, слід було б дати раду ще й з дитинством, якщо не хочу назавжди його втратити. І поки усвідомлював, як його втратив, я водночас відчув, що ніколи не матиму нічого іншого, на що зможу покликатися.

Кілька годин щодня я проводив на Дронінґенс Тверґаде**, у тісних кімнатах, що мали скривджений вигляд усіх помешкань на винайм, де хтось помер. Я сновигав між письмовим столом і білою кахляною піччю й палив еґермайстрові папери. Спочатку я вкидав у вогонь стоси листів, так як вони й були позв'язувані, але маленькі, надто міцно зашнуровані паки звуглювалися лише по краях. Я мусив пересилити себе, щоби їх попустити. Більшість мали міцний, переконливий запах,

* Вулиця в Копенгагені.

** Вулиця в Копенгагені.

що напосідав на мене, ніби намагаючись і в мені збудити спогади. Та їх у мене не було. Іноді звідти вислизали фотографії, важчі за решту паперів; ці фотографії горіли неймовірно повільно. Не знаю, чому я раптом собі уявив, що серед них може бути і зображення Інґеборґ. Та скільки я не дивився – там були лише зрілі, величні, яскраво красиві жінки, які навели мене на інші думки. Тож виявилось, що я не цілком позбавлений спогадів. То були саме ті очі, у яких я часом віднаходив себе, коли, ще підлітком, йшов із батьком вулицею. Тоді, траплялося, з глибини карети вони огортали мене поглядом, з якого ледве вдавалося виборсатися. Тепер я зрозумів: вони порівнювали мене з ним, і порівняння було не на мою користь. Чого-чого, а порівнянь єгермайстер боятися не мусив.

Можливо, тепер я трохи знаю про те, чого він боявся. Хочу розказати, як у мене з'явилося таке припущення. У глибині його гаманця лежав листок, складений вкількоро дуже давно, потертий і покришений на згинах. Я прочитав його перед тим, як спалити. Він був написаний його найдобірнішим письмом, упевнено й рівномірно, однак я відразу помітив, що це звідкись переписано.

«За три години до смерті», так починався він, і йшлося про Кристіяна Четвертого. Зрозуміло, я не можу відтворити зміст дослівно. За три години перед смертю він зажадав підвестися. Лікар

і камердинер Ворміюс допомогли йому стати на ноги. Він стояв трохи непевно, але стояв, і вони одягли на нього теплу нічну сорочку. Тоді він раптом сів на край ліжка й щось промовив. Не можна було розчути, що. Лікар постійно тримав його за ліву руку, щоби король не впав на ліжко навznak. Так вони сиділи, і король час від часу силкувався промовити щось незрозуміле. Врешті-решт лікар почав йому підказувати, сподіваючись поступово вгадати, що має на увазі його величність. За хвилю король перебив його і сказав раптом дуже виразно: «О, докторе, докторе, як називається?» Лікареві ледве вдалося зберегти самовладання.

«Шперлінг*, наймилостивіший королю».

Та королеві зовсім не про це йшлося. Тількино почувши, що його розуміють, він широко розплющив праве око, яке в нього залишилося, і всім обличчям проказав те одне слово, яке його язик намагався виліпити вже годинами, єдине, яке ще залишалося:

«Döden**», – сказав він, – Döden».

Більше на тому аркуші нічого не було. Я перчитав його кілька разів, перш ніж спалити. І згадав, що під кінець батько дуже страждав. Так мені розповідали.

* Отто Шперлінг (1602–1681) – лейб-медик при дворі короля Христиана Четвертого.

** Смерть (данськ.).

ВІДТОДІ я багато розмірковував про страх смерті, зважаючи й на деякий власний досвід. Думаю, можу про себе сказати, що відчував цей страх. Він охоплював мене в гаморі міста, просто серед людей, часто без найменшої підстави. Щоправда, причини нерідко нагромаджувалися. Коли, скажімо, хтось конав на лавці, й усі обступали і дивилися, а конаючий був уже поза межами страху – тоді боявся я. Або ж одного разу в Неаполі: в електричному трамваї навпроти мене сиділа молода особа й помирала. Спочатку здавалося, ніби вона знепритомніла, ми навіть якусь часину ще проїхали далі. Але тоді вже не залишалося сумніву, що треба зупинитися. За нами стояли екіпажі, виникав затор, так ніби в цей бік уже ніколи нічого не рушить. Та бліда, товста дівчина так і померла би спокійно, прихилившись до своєї сусідки. Але її мати не хотіла цього допустити. Вона чинила їй усілякі перепони. Вона розхристувала її одяг і вливала щось в уста, які вже нічого не утримували. Вона втирала їй у чоло кимось подану рідину, і коли її очі по тому ледь закотилися, стала її трусити, щоби погляд знову вирівнявся. Вона репетувала в ці очі, які вже не чули, смикала й шарпала її, як ляльку, а потім врешті-решт замахнулася і з усієї сили вдарила по цьому товстому лиці, щоби воно не вмирало. Тоді я боявся.

Але я боявся й раніше. Наприклад, коли помирав мій пес. Той, котрий звинуватив мене раз і назавжди. Він був дуже хворий. Я стояв навколішки при ньому вже цілий день, і тут він раптом гавкнув, надривно й коротко, як завжди, коли хтось чужий заходив до кімнати. То був гавкіт, усталений між нами саме для таких випадків, і я мимоволі поглянув на двері. Але воно було вже в ньому. Я занепокоєно шукав його погляду, він теж шукав мого; але не для того, щоби попроситися. Він подивися на мене жорстко та неприязно. Він закидав мені, що я впустив це. Пес був переконаний, що я міг цьому завадити. А тепер-от виявилось, що він завжди мене переоцінював. І вже не було часу йому розтлумачити. Він дивився на мене відчужено й самотньо, аж поки все не скінчилося.

Або боявся, коли восени, після перших нічних приморозків, до кімнат залітали мухи і ще раз у теплі оклигували. Вони були якісь дивовижно висхлі й лякалися власного дзижчання; видно було, що вони вже геть безтямні. Годинами вони сиділи непорушно, аж поки не спохоплялися, що вони ще живі; тоді кидалися кудись наосліп, не розуміючи навіщо, і було чутно як вони падають тут і там. І врешті повзали скрізь і поволі обумирали цілу кімнату.

Та навіть коли я був сам, усе одно часом боявся. Навіщо мені вдавати, ніби не було тих ночей, коли

я зривався від страху смерті, чіпляючись за те, що сидіти – це принаймні бути ще хоч трохи живим: бо мертві не сидять. То було завжди в одній із тих випадкових кімнат, які відразу залишали мене напризволяще, коли мені велося зле, так ніби боялися, що їх допитуватимуть і втягнуть у мої кепські справи. Тож я сидів і, правдоподібно, мав такий жакхливий вигляд, що все попросту цуралося мене. Навіть свічка, якій я щойно зробив послугу, запаливши її, не хотіла нічого про мене знати. Так і світила собі, наче в порожній кімнаті. Останньою моєю надією тоді завжди було вікно. Я уроїв собі, ніби там, назовні, ще може бути щось належне мені, навіть тепер, навіть у цій раптовій убогості вмирання. Та тільки-но визирнувши, я вже волів, щоби вікно було наглухо забите, як стіна. Бо тепер розумів, що там, назовні, все й далі триває так байдуже, що й назовні немає нічого, крім моєї самотності. Самотності, на яку я сам себе прирік, такої велетенської, що моє серце вже не могло її вмістити. У пам'яті зринали люди, від яких я колись пішов, і я не розумів, як можна було покидати людей.

Господи, Господи Боже мій, якщо мені ще належить колись пережити такі ночі, залиш мені принаймні одну з тих думок, які я колись міг думати. То не таке вже й нерозсудливе, що я тут вимагаю; я ж бо знаю, що вони взялися простісінько зі страху, бо мій страх був такий великий. Коли я був хлоп-

чиком, вони били мене в лице, примовляючи, що я боягуз. Усе тому, що я ще погано боявся. Але відтоді навчився боятися справжнім страхом, який тільки прибуває, коли прибуває сила, що його породжує. Ми не маємо поняття про цю силу, відчуваємо її лише через страх. Бо вона така незбагненна, така ворожа до нас, що наш мозок розкладається в тому місці, де ми силкуємося її помислити. І все ж від якогось часу я вважаю, що то *наша* сила, вся наша сила, ще надто сильна для нас. То правда – ми не знаємо її. Та чи ж не найсокровенніше ми знаємо якраз найменше? Іноді я думаю собі, як постало небо та смерть: унаслідок того, що ми відкинули від себе найкоштовніше в нас, бо наперед треба було зробити так багато всього іншого, і в нас, таких зайнятих, воно не було б у безпеці. І ось понад ним проминули часи, і ми призвичаїлися до меншого. Ми вже не впізнаємо нашої власності й жахаємося її незмірної величі. Хіба не так?

ТЕПЕР, до речі, я добре розумію, як можна роками носити при собі, у самій глибині гаманця, опис кончини. І він навіть не мусить бути якийсь особливий; кожна-бо має в собі щось виняткове. Чи ж не можна уявити собі когось, хто, приміром, переписує для себе, як помирав Фелікс Арвер*.

* Алексіс Фелікс Арвер (1806–1850) – французький поет. Його смерть стала темою анекдотів.

в шпиталі. Він помирав лагідно й незворушно, і черниця, мабуть, вирішила, що він уже далі, ніж був насправді. Дуже голосно вона вигукнула якесь розпорядження, де знайти те й те. То була доволі неосвічена черниця; вона ніколи не бачила написаним слово «коридор», якого тієї миті неможливо було уникнути, отож сказала «калідор», будучи переконана, що так і має бути. І тут Арвер відклав умирання. Йому здалося, що потрібно спершу з'ясувати цю справу. Він цілком опритомнів і розтлумачив їй, що треба говорити «коридор». А тоді помер. Він був поет і ненавидів приблизність; а, може, йому лише залежало на істині; або не хотілося відходити з останнім враженням, що світ житиме далі так недбало. Цього вже ніколи не вдасться встановити. Ось тільки не треба вважати, що це педантичність. Бо інакше цей самий закид стосуватиметься і Жана де Дьє*, що підхопився зі свого вмирання й саме встиг іще перерізати мотузку, на якій щойно повісився в саду чоловік, і звістка про це дивовижним чином проникла в замкнену напругу його агонії. І йому йшлося лише про істину.

Є ТАКА істота, аніскілечки не шкідлива; коли вона потрапить тобі на очі, ти ледве її помічаєш і відразу забуваєш. Та тільки-но вона в якийсь

* Juan de Dio (1495–1550) – португальський проповідник і візіонер. Патрон усіх лікарень і хворих.

невидний спосіб потрапить тобі в слух, то вгніздиться там, вилупиться, а бували випадки, коли вона проникала в сам мозок і нищівно поширювалася у цьому органі, подібно до собачих пневмококів, що проникають через ніс.

Цією істотою є сусід.

Отож: відколи я так самотньо поневіряюся, я перемав безліч сусідів; горішніх і долішніх, правих і лівих, іноді всі чотири види одночасно. Я міг би просто написати історію моїх сусідів; то був би витвір мого життя. Щоправда, то була б радше історія хворобливих виявів, до яких вони в мені призвели; але спільна риса усіх подібних істот: їх можна виявити лише в розладах, які вони спричиняють у певних тканинах.

Я мав непередбачуваних сусідів, а мав і дуже розмірених. Я сидів і намагався збагнути закон отих перших; бо було зрозуміло, що й вони підлягають якомусь закону. І коли пунктуальні одного вечора раптом не приходили, я вимальовував у страшній уяві, що з ними могло статися, і не гасив у себе світла, і боявся, як молода дружина. Я мав сусідів, що ненавиділи, а мав і занурених з головою в шалене кохання; або був свідком, як одне в них переходило в одне, просто посеред ночі, і тоді, зрозуміло, про сон годі було й думати. Та й узагалі то була добра нагода достерегти, що сон не таке вже й поширене явище, як назагал ува-

жають. Обидва мої петербурзькі сусіди, скажімо, не надто зважали на сон. Один стояв і грав на скрипці; і я певен, при цьому дивився на сполохані будинки, а вікна навпроти так і не переставали світитися в ті неймовірні серпневі ночі. Про іншого сусіда, того що праворуч, я знаю принаймні, що він лежав; при мені він узагалі вже ніколи не вставав. У нього навіть очі були заплющені, проте не можна було сказати, що він спить. Він лежав і декламував довгі вірші, вірші Пушкіна та Некрасова, з такою інтонацією, з якою це роблять діти, коли від них вимагають дорослі. І, попри музику сусіди зліва, саме він зі своїми віршами вгніздився мені в голову, і бозна, що б із того вилупилося, якби одного дня студент, який до нього вряди-годи навідувався, не помилився дверима. Він розповів мені історію свого знайомця, і вона виявилася доволі заспокійливою. В кожному разі, то була дослівно однозначна історія, від якої згнуло чимало хробаків моїх припущень.

Цьому дрібному урядникові якось у неділю стрельнула в голову ідея вирішити одне вельми химерне завдання. Він зробив припущення, що проживе ще доволі довго, років так зо п'ятдесят. Великодушність, яку він сам собі цим виявив, привела його в блискучий настрій. Але тут йому закортіло перевершити самого себе. Він зміркував, що всі ці роки можна поміняти на дні, години, хви-

лини, ба якщо витримати, то навіть на секунди – і рахував, рахував, і вирахував суму, якої ще ніколи в житті не бачив. Йому запаморочилося в голові. Захотілося трохи перепочити. Час коштовний, чув він завжди, і його здивувало, чому це до людини, у якої така купа часу, ніхто не приставить охорони. Як легко його можуть пограбувати! Однак потім його хороший, мало не грайливий настрій повернувся, він одягнув свою шубу, щоби мати трохи ширший, статечніший вигляд, і вирішив подарувати собі увесь цей казковий капітал, звертаючись до себе навіть ледь-ледь поблажливо:

«Ніколаю Кузьмичу, – сказав він благодушно й уявив собі, як він-таки, але вже без шуби, худий і нужденний, сидить на набитому кінським волосом тапчані, – я сподіваюся, Ніколаю Кузьмичу, – сказав він, – ви не загордитесь від свого багатства. Пам'ятайте завжди, що це не головне, є чимало бідних людей, дуже навіть достойних; бувають навіть зубожілі дворяни та генеральські доньки, які ходять по вулиці й щось продають». І благодійник навів іще чимало всіляких, відомих цілому місту прикладів.

Інший Ніколай Кузьмич, на тапчані з кінським волосом, обдарований, зовсім ще не видавався зарозумілим, можна було припустити, що він поводитиметься розважливо. І справді, він нічого не змінив у своєму скромному, розміреному спо-

собі життя, а неділі відтепер проводив за наведенням ладу у своєму рахунку. Втім, уже за кілька тижнів йому впало у вічі, що в нього неймовірно багато видатків. Буду обмежуватися, подумав він. І почав раніше вставати, мився не так ретельно, чай пив стоячи, біг у контору і повертався значно раніше. Скрізь заощаджував трішечки часу. Але в неділю усе одно не виявлялося жодних заощаджень. І тут він збагнув, що його ошукано. Не треба було мені розмінювати, сказав він собі. Як довго можна прожити з одного такого року. А тут ці прокляті дрібняки розходяться невідомо куди. І ось настав жахливий вечір, коли він сидів у кутику тапчана й чекав на пана в шубі, від якого намірився завимагати свій час назад. Він вирішив зачинити двері й не випускати його з кімнати, доки той не поверне все до решти. «Банкнотами, – скаже він йому, – я волів би десятками». Чотири банкноти по десять років і одна по п'ять, а решту нехай лишає собі, до дідькової матері. Так, він був ладен подарувати йому решту, аби лише обійшлося без ускладнень. Роз'юшений сидів він на своєму тапчані з кінського волосу й чекав, але пан так і не прийшов. А він, Ніколай Кузьмич, який ще кілька тижнів тому так завиграшки побачив себе на тапчані, тепер, коли справді там сидів, ніяк не міг уявити собі того іншого Ніколая Кузьмича, благодійника в шубі. Бог його знає, що

з ним сталося, можливо, його шахрайства вистежили, і він уже сидить десь у цюпі. Звісно, він не його одного допровадив до біди. Такі пройдисвіти завжди працюють із розмахом.

Йому спало на думку, що має бути якась державна установа, щось на кшталт часового банку, де він міг би обміняти бодай дещицю своїх нещасних секунд. Урешті-решт, вони не підроблені, справжні. Він ніколи не чув про такий заклад, але в адресній книзі з певністю щось подібне знайдеться, на літеру «Ч», а може, воно зветься «Банк часу»; тоді можна запросто пошукати й на «Б». Ймовірно, потрібно взяти до уваги й літеру «І», бо можна припустити, що то імператорська установа; це відповідало б її значущості.

Згодом Ніколай Кузьмич незмінно запевняв, що того недільного вечора він, хоч із зрозумілих причин і перебував у пригніченому настрої, навіть краплі до рота не взяв. Тобто був цілковито тверезий, коли трапилося ось що – якщо тут узагалі можна сказати, що воно трапилося. Можливо, він трішечки закуняв у своєму кутку – це цілком ймовірно. Цей коротенький сон спершу приніс йому неабияку полегшу. «Я вліз у числа, – вмовляв він собі. – Гаразд, я нічого не тямлю в числах. Але, річ ясна, їм узагалі не вільно надавати надто великого значення; вони ж, так би мовити, лише запровадження з боку держави задля дотриман-

ня ладу. Бо ж ніхто їх ніколи і в очі не бачив, окрім як на папері. Такого ж не може бути, щоби комусь у товаристві зустрілася «сімка» чи «двадцять п'ятка». Їх просто не існує. Ось тут і сталася ця невеличка плутанина, з чистої розсіяності: час і гроші, так ніби їх неможливо розділити. Ніколай Кузьмич мало не розреготався. Як то добре – розкусити шахрайство, до того ж своєчасно, це найголовніше, своєчасно! Тепер усе буде інакше. З тим часом, так, то вийшла прикра справа. Та хіба це стосується лише його, хіба ж для інших час не минає так само, як він оце щойно відкрив, у секундах, навіть якщо про це ніхто й не підозрює?

Ніколай Кузьмич навіть відчув якусь зловтіху. «Хай їм», – тільки хотів він подумати, як тут сталося щось незвичайне. Раптом у лице йому щось подуло, дмухнуло по вухах, війнуло по руках. Він розплющив очі. Вікно було щільно зачинене. І сидючи так з відкритими очима в темній кімнаті, він почав здогадуватися, що те, що він оце щойно відчув – було справжнім часом, який проминає. Він справді впізнав його, усі ці секундочки, однаково байдужі, всі як одна, але швидкі, але ж швидкі! Один Бог знає, що вони ще задумали. І щоб таке сталося саме з ним, з ним, який найменший вітерець сприймає як особисту образу. І тепер він отак і надалі сидітиме на протязі, – усе життя. Він наперед уявив собі всі невралгії, не-

минучі від цього, і його охопила лютя. Він підхопився на рівні ноги, але несподіванки на цьому не закінчилися. Бо й під ногами в нього було щось ніби як рух, і то не один, ні, декілька химерно переплетених рухів. Він заляк від жаху: що це, невже земля? Точно, це була земля. Адже вона крутиться. У школі про це згадували дуже побіжно, а пізніше всіляко замовчували; говорити про таке не випадало. Але тепер, ставши таким вразливим, він і сам це відчув. Чи інші теж відчують? Можливо, але просто цього не виказують. Може, їм усе одно, цим морякам. Та саме в цьому пункті Ніколай Кузьмич був особливо перечулений, він унікав навіть трамваїв. Він хитався в кімнаті, як на палубі, й мусив, то справа, то зліва, триматися за стіни. На лихо йому пригадалося ще щось про похилість земної осі. Ні, йому не витримати всіх цих рухів. Чувся він препаскудно. Лежати та зберігати спокій – десь він таке колись вчитав. І відтоді Ніколай Кузьмич лежав.

Він лежав із заплющеними очима. Часом бували, так би мовити, не такі буремні дні, коли робилося цілком стерпно. І тоді він вигадав оте з віршами. Неймовірно, яке воно помічне. Коли отак поволі виголошувати вірш, із рівномірними наголосами на кінцевих римах, то від цього з'являється певною мірою щось стабільне, на що можна дивитися – внутрішнім зором, зрозуміло.

Щастя, що він знає усі ті вірші! Але ж він завжди особливо цікавився літературою. Він не нарікає на свій стан, запевняв мене студент, який знав його вже давно. Ось лише з часом у ньому виробилося надмірне зачудування тими, хто, як оцей студент, може ходити й зносити рух землі.

Я тому так докладно пам'ятаю цю історію, що вона неймовірно мене заспокоїла. Можу навіть сказати, що в мене ніколи не було такого приємного сусіда, як Ніколай Кузьмич, який, із певністю, подивляв також і мене.

ПІСЛЯ цього досвіду я поклав собі в подібних випадках відразу звертатися до фактів*. Я помітив, наскільки вони простіші та яку приносять полегшу, порівняно з припущеннями. Так ніби не знав, що всі наші усвідомлення ми робимо заднім числом, вони – завершення, нічого більше. Відразу за ними починається нова сторінка, з чимось зовсім іншим, без перенесення. Що дали мені тепер, у цьому випадку, ті кілька фактів, що їх завиграшки вдалося встановити. Хочу відразу їх перелічити, як тільки скажу, що мене переймає цієї миті: те, що вони радше посприяли тому, аби моє становище, і без того (як я тепер розумію) доволі важке, стало ще прикріше.

* Текстовою основою цього фрагмента є лист Рільке до дружини Клари від 19 червя 1907 р. (Прим. перекладача).

На мою честь слід сказати, що в ті дні я багато писав; судомно писав. Щоправда, коли я виходив, то неохоче думав про повернення додому. Навіть робив невеличкі зайві гаки, втрачаючи в такий спосіб півгодини, які міг би використати на писання. Визнаю, це була слабкість. Та опинившись нарешті у своїй кімнаті, я вже не мав що собі закинути. Я писав, і в мене було моє життя, а поряд, у сусідній кімнаті, було цілком інше життя, з яким моє не мало нічого спільного: життя студента медицини, що готується до іспиту. У мене попереду не було нічого подібного, вже це одне було вирішальною відмінністю. Та й поза тим наші обставини різнилися цілковито. Усе це було для мене очевидним. Аж до тієї миті, коли зрозумів, що це станеться; тоді я враз забув, що між нами немає нічого спільного. Я так наслухав, що було чути, як гупає моє серце. Я покинув усе й наслухав. І тоді воно сталося: я ніколи не помилявся.

Чи не кожному знайомий цей звук, що його спричиняє якийсь бляшаний, круглий предмет, скажімо, накривка від бляшанки, коли випадає комусь із рук. Зазвичай вона падає й не надто голосно, коротко вдаряється, котиться ребром і прикрою стає щойно тоді, коли розмах вичерпується, і накривка гарячково брязкає вусібіч, перш ніж остаточно вгамується. Отож-бо: у кімнаті поряд упав такий-от бляшаний предмет, покотився, пова-

лився, а поміж тим, з певними проміжками, чулося калатання. Як і всі звуки, що повторюються знову і знову, цей теж внутрішньо зорганізувався; він видозмінювався, ніколи не залишаючись достеменно таким, як попередній. Та власне в цьому й полягала його закономірність. Він міг бути різкий, або лагідний, або меланхолійний; він міг стрімголов проминати, або ж тягтися безконечно довго, аж поки не завмирав. Останні подриги завжди були несподіваними. Натомість бряжчання, яке додавалося, мало щось механічне. Але воно розподіяло грюкіт щоразу по-іншому, здавалося, саме в цьому й полягало його завдання. Тепер я можу набагато краще розгледіти всі ці подробиці: кімната поряд зі мною порожня. Студент виїхав додому, до провінції. Йому треба перепочити. Я мешкаю на горішньому поверсі. Праворуч інший будинок, піді мною ще ніхто не вселився: я без сусідів.

У такому становищі мене майже дивує, що я не сприйняв цієї справи з легшим серцем. Адже моє чуття щоразу мене попереджало. Варто було цим скористатися. «Не лякайся, – мав би я сказати собі, – зараз знову почнеться»; я ж бо знав, що ніколи не помиляюся. Та, можливо, справа була якраз у фактах, які я дозволив собі розказати; відколи я їх знав, я став іще лякливіший. Мене проймав майже потойбічний жах на думку, що причиною цього гамору був дрібний, повільний,

безгучний рух, яким його повіка свавільно опускалася на праве око, замикаючи його під час читання. Ось що було суттєве в його історії – суцця дрібниця. Він уже кілька разів був змушений пропустити іспит, його честолюбство страждало, а домашні, напевно, підганяли його в кожному листі. Що ж залишалося, як не взяти себе в руки. Але тут, за кілька місяців до вирішального іспиту, з'явилася ця слабкість; ця невеличка, неможлива втома, така сміховинна, так ніби фіранка не хотіла затриматися вгорі. Я певен: він цілими тижнями вважав, що мусить її здолати. Інакше мені не прийшло б у голову запропонувати йому мою волю. Бо одного дня я зрозумів, що його воля вичерпується. Відтоді, коли я відчував, що це зараз почнеться, я підходив по моєму боці до стіни й запрошував його призволятися. І з часом мені стало зрозуміло, що він прийняв запрошення. Можливо, йому й не варто було цього робити, особливо якщо зважити, що це, по суті, ніяк не допомагало. Навіть якщо припустити, що ми трішки стримували цю справу, все одно залишається питання, чи він і справді був у стані скористатися виграними в такий спосіб миттєвостями. Стосовно ж моїх видатків, то я почав їх відчувати. Пам'ятаю, питав себе, – чи може то так далі тривати, – саме того пополудня, коли хтось піднявся на наш поверх. Зважаючи на вузькість сходів, це завжди зчиняло

неспокій у нашому готелику. Трохи пізніше мені здалося, що до мого сусіда хтось увійшов. Наші двері були останніми в коридорі, його – навскіс і впритул до моїх. На той час я вже знав, що іноді до нього заходять приятелі, хоча мене, як я вже казав, анітрохи не цікавили його стосунки. Можливо, його двері відчинялися багато разів, що хтось приходив і відходив. За це я справді не ручуся.

Ось лише того самого вечора все було набагато гірше, ніж завжди. Було ще не дуже пізно, але через утому я рано ліг; я сподівався заснути. Аж раптом підхопився, так ніби до мене хтось доторкнувся. І відразу це почалося. Застрибало, покотилося, забігало, забрязкало, затарахтіло. Гармидер був жахливий. Між тим хтось уже стукав ізнизу, поверхом нижче, у стелю, промовисто та злісно. Збурений був, звичайно, і новий винаймач. Ось: це, напевне, його двері. Я лежав так чуйно, що, здавалось, почув як рипнули його двері, хоча він обходився з ними навдивовижу обережно. Мені здалося, він наближається. Зрозуміло, він хотів довідатися, у котрій це кімнаті таке діється. Що мене здивувало, то це його справді перебільшене намагання нікого не потурбувати. Адже він мав би щойно завважити, що спокоем у цьому домі особливо не переймаються. Чому, на милість Божу, він так скрадається? Якусь мить мені здавалося, що він застиг перед моїми дверима; а тоді я

розчув, сумнівів тут бути не могло, як він увійшов у двері поряд. Просто взяв і зайшов у сусідні двері.

І тут (гм, як же це описати?), зробилося тихо. Тихо, як коли відступає біль. Якась дивовижно дітклива, лоскітлива тиша, так наче рана заживає. Тепер уже можна було спати; глибоко вдихнути і спати. І тільки мій подив не давав мені заснути. Хтось говорив за стіною, але навіть це належало до тиші. Її треба було пережити, ту тишу, передати її неможливо. Надворі теж усе наче втихомирилось. Я сів на ліжку, прислухався, було, як на селі. Господи милостивий, подумав я, та це ж його мати приїхала. Вона сиділа при свічці, щось говорила йому, можливо, він прихилив голову до її плеча. Зараз вона вкладе його до ліжка. Тепер я збагнув оту тиху ходу в коридорі. Ах, буває ж таке. Така істота, перед якою двері відчиняються цілком інакше, ніж перед нами. Так, тепер можна спати.

Я МАЙЖЕ вже забув свого сусіда. Прекрасно бачу: те, що я до нього відчував, не було справжнім співчуттям. Внизу, щоправда, я іноді питаю мимохідь, чи є від нього звістки, і які. І тішуся, коли добрі. Однак я перебільшую. Мені, власливо, нема потреби про це знати. І вже зовсім з ним не пов'язано те, що іноді я відчуваю раптово спокусу зайти до кімнати поряд. Лише один крок відділяє мої двері від сусідніх, а сама кімна-

та не замкнена на ключ. Мене би дуже цікавило, як, власне, вона облаштована. З легкістю можна собі уявити будь-яку кімнату, і часто цей образ навіть більш-менш збігається. І тільки кімната поруч – вона завжди цілком інакша, ніж ти гадав.

Я кажу собі, що саме ця обставина так мене вабить. Але прекрасно знаю, що там на мене чекає якийсь бляшаний предмет. Я припустив, що тут і справді йдеться про накривку до бляшанки, хоча, звичайно, можу й помилятися. Мене це не бентежить. Це просто відповідає моїй схильності зіпхати все на накривку до бляшанки. Можна припустити, він не забрав її зі собою. Правдоподібно, тут прибирали, і накривкою таки накрили бляшанку, як і годиться. І ось тепер вони спільно витворюють поняття «бляшанка», кругла бляшанка, щоб сказати точніше – просте, дуже відоме поняття. Маю таке відчуття, ніби пригадую, що вони стоять на каміні, обидві частини, які спільно витворюють бляшанку. Так, вони стоять, навіть перед дзеркалом, так що позаду постає ще одна бляшанка, оманливо подібна, уявна. Бляшанка, якій ми не надаємо жодного значення, але яку спробувала би вхопити, ну, скажімо, мавпа. Правильно, її спробували би вхопити навіть дві мавпи, бо й мавпа би подвоїлась, тільки-но опинившись на полиці каміна. Отож, це накривка так мене діймала.

Погодьмося: накривка бляшанки, здорової бляшанки, чиї краї вигнуті точнісінько так, як власні, така накривка не мала би знати жодного іншого прагнення, як опинитися на своїй бляшанці; мабуть, це найвище, що вона спроможна собі уявити; ні з чим не зрівнянне задоволення, сповнення всіх її пождань. Це просто-таки ідеал: спочивати рівномірно на невеличкій різьбі, куди тебе лагідно й терпляче приладнали, відчувати в собі проникнення ребра, еластичного й достеменно такого ж заго-строга, як і твоє, коли лежиш окремо. Ах, як же мало накривок, здатних іще таке оцінити! Тут-то власне й виявляється, як згубно впливає на речі спілкування з людьми. Бо ж люди – якщо, припустимо, цілком принагідно порівняти їх з такими-от накривками – вкрай неохоче та недоладно сидять на своїх заняттях. Почасти, бо не знайшли в поспіху відповідного, почасти, бо їх наклали криво та гнівно, почасти тому, що краї, які мають прилягати один до одного, викривлені, кожен в інший спосіб. То ж будьмо цілком відверті: вони думають лише про те, аби при найменшій нагоді лише зіскочити, покотитися й забряжчати. Бо ж ізвідки б іще бралися всі ці так звані розваги, і галас, ними спричинений?

Речі дивляться на це вже багато віків. Не диво, коли вони псуються, втрачають смак свого природного, тихого призначення і хочуть покористати зі свого буття так, як бачать це повсюдно. Вони

норовлять ухилитися від свого властивого застосування, стають безрадісні й недбалі, а люди вже навіть і не дивуються, спіймавши їх на якомусь вибрику. Людям-бо так добре відоме це в собі. Вони злостяться, бо сильніші, бо гадають, ніби мають більше права на зміни, бо відчують, як їх мавпують; але вони попускають їм, так само як і собі попускають. Однак там, де знайдеться один такий, що збереться в собі, якийсь самітник, що посправжньому забажає покоїтися в собі так кругло – денно й нічно, – там він одразу накликає на себе спротив, глум, зненависть звироднілого приладдя, що у своєму нечистому сумлінні не годне стерпіти, коли щось тримається в цілості й прагне власного сенсу. І тоді вони об'єднуються, щоби зашкодити йому, залякати, звести на манівці, і знають, що добре це вміють. І вже затівають, переморгуючись, своє спокушання, що розростається до безмежності, втягаючи всіх істот і самого Господа проти одного, який, можливо, і встоїть: проти святого.

ЯК ДОБРЕ розумію тепер ті чудернацькі образки*, на яких речі окресленого й повсякденного вжитку пускаються берега, хтиво й жадібно навзаєм себе спокушають, аж здригаючись у

* Далі алюзії на картини Ієроніма Боша (1460-1516) і Пєтера Бройгєля Молодшого (1564-1638), а також на твір Густава Флєбера «Спокуси святого Антонія» (1874).

неявному блуді розваги. Ці киплячі казани, що ходять ходором, ці валки, яким раптом кортить щось встругнути, і дозвільні лійки, що для власної втіхи норовлять встромитися в першу-ліпшу дірку. І ось вже, також породжені ревним ніщо, проміж них проступають кінцівки і члени, і лица, що поливають їх теплим блювотинням, і зади, що сурмлять і їм догоджають.

А святий корчиться і бгається; та в його очах промайнув ще якийсь погляд, який вважав це можливим: він дивився. І ось вже його змисли осіли на дно чистого розчину його душі. Уже обсипається листям його молитва і стримить з рота змарнілим кущем. Серце його перекинулось і витекло в каламуть. Власний бич разить нього кво-ло, наче хвіст, що відганяє мух. Його плоть знову лише на одному місці, і коли жінка йде випростано крізь цю вовтузню, з розкритою сорочкою, що повниться грудьми, вона тицяє на неї, мов палець.

Були часи, коли я вважав ці образи застарілими. Не те щоб сумнівався в них, ні. Я цілком міг собі уявити, що таке траплялося зі святими колись давно, з тими ревними, тими квапливцями, яким хотілося відразу дістатися до Бога, за будь-яку ціну. Ми ж на таке вже не зважуємося. Здогадуємось, що Він надто тяжкий для нас, що мусимо Його відкладати, щоби поволі робити ту довгу роботу, яка відділяє нас від Нього. Але тепер я

знаю, що цей труд дається так само важко, як і святість; що боротьба виникає навколо кожного, хто задля цього труду самотній, так як творилася і навколо самітників Господніх у їхніх яскинях і порожніх вертепах, колись давно.

КОЛИ говорять про самітників, завжди виходять з перебільшених засновків. Вважають, начебто люди знають, про що йдеться. Ні, не знають. Вони ще ніколи не бачили самітника, вони лише його ненавиділи, не знаючи. Вони були його сусідами, що зуживали його, і голосами в сусідній кімнаті, які його спокушали. Вони нацьковували на нього речі, так що ті зчиняли галас і глушили його. Діти гуртувалися проти нього, бо він був тендітний і сам дитина, і з кожним зростанням він зростав супроти дорослих. Вони вистежували його в його криївці, як мисливці звірину, а його довга юність була без заборони на полювання. А коли він не падав загнаний і вислизав, вони кричали про те, що від нього виходило, називаючи це огидним і підозрюючи в усіх смертних. А коли він не дослухався, вони кричали голосніше, і поїдали його харч, і поглинали його повітря, і плювали в його убогість, щоби й він збридився нею. Вони зводили на нього наклепи, як на заразного, і жбурляли йому вслід каміння, щоби він хутчіш забирався. І їхній прадавній інстинкт не схибив: бо він і справді був їм ворогом.

Та потім, коли він не підводив погляду, вони схаменулися. Вони відчули, що всім цим лише чинять його волю; що зміцнюють його в цій самотності й лише допомагають йому назавжди від них відокремитися. І тут вони змінилися і вдалися до останнього, до крайнього, застосувавши інший спротив: славу. А вже на цей галас очі підвів майже кожен – і розсіявся.

ЦІЄЇ ночі знову пригадалася та маленька зелена книжечка, яка належала мені колись в дитинстві; не знаю, чому я вирішив, що вона була від Матильди Браге. Коли я отримав її, вона мене не зацікавила, і читав я її щойно багато літ пізніше, здається, під час вакацій в Ульсгорі. Проте важливою вона стала для мене таки з найпершої ж миті. Вона вся аж повнилася причетністю, навіть на вигляд. Зелень палітурки струменіла якимось особливим значенням, і відразу приходила згода, що й усередині вона має бути саме такою, як є. Так ніби узгоджено заздалегідь, першим проявлявся цей гладенький білий по білому муаровий форзац, за ним титульна сторінка, що здавалася тобі таємничою. Всередині, мабуть, могли бути й образки, принаймні скидалося на те; однак їх не виявилось, довелось, мало не проти волі, погодитися, що й так добре. Хоч якоюсь розрадою слугувала тоненька закладка в певному місці, яка, бозна відколи ледь навскісно пролежала

між тими самими сторінками, зворушлива у своєму переконанні, що ще досі рожева. Можливо, нею так ніколи й не скористалися, і палітурник швидко й старанно вклав її, навіть не глянувши, куди. А може, вона лежала там і не випадково. Цілком могло статися, що в цьому місці хтось перестав читати, той, кому більше вже читати не судилося; що доля в ту мить постукала у його двері, аби взятися за нього, так що він опинився далеко від усіх книжок, які, зрештою, і не є життям. Неможливо було вгадати, чи читали ту книжку далі. Ще можна було подумати, що йшлося просто про те, аби відкривати її саме на цьому місці, знову й знову, і що так воно й діялося, часами навіть допіру пізньої ночі. Так чи інак, але я чомусь побоювався цих двох сторінок, ніби дзеркала, перед яким хтось стоїть. Ніколи їх не читав. Узагалі не пам'ятаю, чи прочитав я всю книжку. Вона була не дуже груба, але містила чимало історій; особливо якщо я брався до неї пополудні, то серед них неодмінно виявлялася така, якої ще не знав. Пригадую лише дві: про кінець Гришки Отреп'єва* та про загибель Карла Сміливого**.

* Гришка Отреп'єв – московський монах родом із Галичини, котрий, як вважають, видавав себе за сина Івана Грозного і в 1605–1606 роках правив Росією; в історію ввійшов як Лжедмитрій I.

** Карл Сміливий (1433–1477) – бургундський герцог, противник централізації королівської влади, мав репутацію «першого рицаря Європи».

Бог знає, чи справили вони тоді на мене враження. Та ще й дотепер, по стількох роках, пригадую собі той опис, як труп лжецаря кинули на поталу юрбі, і він пролежав три дні, пошматований і поштриканий, із маскою на лиці. Зрозуміло, немає жодної надії, що ця маленька книжечка ще колись потрапить мені до рук. Але це місце, мабуть, таки вразило мене. Я мав би також охоту перечитати, як відбувалася зустріч із матір'ю. Либонь, він чувся дуже певно, раз велів їй приїхати до Москви; я навіть переконаний, що в той час він так увірував у себе, що йому й справді здавалося, ніби прикликає власну матір. Зрештою, і ця Марія Нага, що швидкими денними переїздами прибула зі свого жалюгідного кляшторика: погодившись, вона ж діставала все. Та от чи не зароїлися в ньому сумніви саме від того, що вона його визнала? Я вельми схильний вважати: сила його перетворення саме в тому й полягала, що він не був уже нічийм сином.

(У цьому, врешті-решт, сила всіх молодих людей, що пішли з дому)*.

Люд, який, не маючи якихось певних уявлень, запраг його, давав йому ще більше волі й простору для можливостей. Натомість материне визнання, навіть як свідомо омана, мало ще й силу применшити його; воно висмикнуло його з по-

* В рукописі занотовано на полях.

вноти його вигадки; воно вганяло його в рамки кволого наслідування; звело до одиниці, а нею він не був – воно зробило з нього облудника. А тут ще й ця Марина Мнішек* доклалася; вона підірвала його певність у свій спосіб, вірячи, як потім з'ясувалося, не в нього, а в кожного. Звичайно, я не можу ручитися, якою мірою все це було взяте до уваги в тому оповіданні. Але саме про це, як мені видається, і треба було б розповідати.

Та справа в іншому – суть того, що відбулося, аж ніяк не застаріла. Тут можна було би сподіватися оповідача, який всю увагу зосередив би на останніх митях – і не помилився. Бо вони надзвичайно насичені: як він з найглибшого сну кидається до вікна, а з вікна – на подвір'я, просто поміж сторожі. Самому йому не підвестися, вони йому допомагають. Напевно, зламана нога. Спершись на двох чоловіків, він відчуває, що вони в нього вірять. Озирається: інші теж вірять у нього. Йому майже шкода їх, цих велетнів-стрільців, але ж далеко зайшло: вони ж бо знали самого Івана Грозного, з плоті й крові, а вірять у *нього*. Йому б хотілося їм звіритися, але відкрити рота – означає просто заволати. Біль у стопі такий нестерпний, а сам він у своїх очах цієї миті так мало важить, що вже нічого не знає, крім болю. Та й часу вже нема. Вони

* Марина Мнішек – донька сандомирського воєводи, була нареченою Лжедмитрія I, а згодом Лжедмитрія II.

насуваються, він бачить Шуйського*, а за ним усіх. Зараз усе скінчиться. Але тут стражники змикаються. Не видають його. І стається диво. Віра цих старих чоловіків шириться, раптом нікому вже не хочеться підходити. Шуйський, впритул до нього, відчайдушно кричить щось до вікна нагорі. Він не озирається. Він знає, хто там стоїть; він відчуває, як западає тиша, миттєво, без жодного переходу. Зараз пролунає голос, відомий йому ще відтоді: високий, фальшивий, надсадний голос. І ось уже чує царицю-матір, яка зрікається його.

Досі оповідь рухалася сама по собі, але тепер, благаю, оповідача, негайно дайте оповідача: бо з отих кількох рядків, які ще залишаються, має струменіти потуга, вища понад усі заперечення. Чи буде це сказано, чи ні, але можна заприсягтися, що між тим голосом і пострілом з пістоля в ньому ще раз прокинулася неймовірно злютована воля та влада бути всім. Інакше незрозумілою залишиться та блискуча закономірність, з якою вони дірявили його нічну сорочку й копирсалися в його плоті, так ніби дошукуючись тверді особи. І що й по смерті він ще цілих три дні носив маску, маску, яку вже ладен був скинути.

ТЕПЕР, коли я про це розмірковую, мені видається дивним, що в тій самій книжці була й

* Князь Василь Іванович Шуйський, правив із 1606-го по 1610 рік після повалення Лжедмитрія I.

розповідь про кінець того, хто все своє життя залишався одним, тим самим, твердим і незмінним, як граніт, і дедалі важчим для всіх, кому його доводилось зносити. У Діжоні висить його портрет. Але й без нього відомо, що він був присадкуватий, кремезний, впертий і відчайдушний. Тільки про руки, мабуть, ніхто б і не подумав. Ті несамовито гарячі руки, які постійно прагнуть прохолоди і тому мимохіть лягають на все холодне, розчепірені, з повітрям поміж пальців. У ці руки могла шугонути кров, як іншим вона вдаряє в голову, і тоді вони стискалися в п'ястуки, подібні на голови шаленців, лютуючи в нестямі.

Треба було неймовірної обережності, щоб жити з такою кров'ю. Герцог був замкнений з нею в самому собі, й іноді боявся її, коли вона отак кружляла в ньому, скулена й темна. Навіть йому самому вона могла бути страхітливо чужою, ця спритна, напівпортугальська кров, яку він ледве знав. Часто він боявся, що вона накинеться на нього уві сні й розшматує. Він вдавав, що гамує її, та насправді постійно перебував під її страхом. Він так ніколи й не наважився покохати жодної жінки, аби та кров його не приревнувала, а була вона така рвучка, що його уста ніколи не торкнулися вина; замість пити, він умиряв її ружеvim мусом. Хоча ні, одного

разу таки пив, у таборі під Лозанною*, втративши Грансон**; хворий і усамітнений він випив багато нерозбавленого вина. Але тоді його кров спала. У його останні, безтямні роки вона іноді западала в тяжку, тваринну сплячку. Тоді й виявилось, якою мірою він перебував під її владою, бо коли спала вона, він був – ніщо. Тоді нікому з його оточення не вільно було заходити; він не міг збагнути, що вони балакають. Спустошений, він не міг показатися перед очі чужинським послам. Тоді він сидів і чекав, поки кров прокинеться. І вона переважно підхоплювалася одним стрибком, вириваючись із серця, і клетотіла.

Задля цієї крові він тягав за собою всі ті речі, на яких йому анітрохи не залежало. Три великі діаманти та всі ці самоцвіти; фламандські мережива й arrasькі килими, цілі стоси. Своє шовкове шатро із плетеними золотом шнурами та чотириста наметів для пошту. Парсуни, мальовані на дереві, і дванадцять апостолів зі щирого срібла. І принца Тарентського, і герцога Клевського, і Філіпа Баденського, і вельможу Шато-Гійонського. Бо ж хотів утовкмачити своїй крові, що то він – цісар, і нікого понад ним: аби вона його боялася.

* Швейцарське місто, яке Карл Сміливий тримав у облозі, але безуспішно.

** Під Грансоном військо Карла Сміливого зазнало поразки 2 березня 1476 р.

Та кров не йняла віри, попри всі докази, то була недовірлива кров. Можливо, якийсь іще час йому вдавалося утримувати її в непевності. Та роги Урі* зрадили його. Відтоді кров знала, що заточена в пропащому – і прагнула вирватися назовні.

Так я бачу це тепер, але тоді мене найбільше вразила сцена, коли його шукали на Трьох Царів.

Юний лотаринзький князь, що примчав верхи напередодні, відразу після підозріло скороспішної битви у своєму нужденному містечку Нансі, рано-вранці побудив усе своє оточення, розпитуючи про герцога. Виряджали гінця за гінцем, а сам він час од часу з'являвся у вікні, стривожений і занепокоєний. Він не завжди впізнавав, кого там везуть на підводах чи несуть на ношах, він бачив лишень, що то не герцог. Не виявилось його і серед поранених, та й з-поміж бранців, яких усе підводили та підводили, його ніхто не бачив. Натомість утікачі розносили навсібіч прерізні чутки й були розгублені та налякані, так ніби боялися на нього наскочити. Сутеніло, а про нього й досі нічого не було чути. Звістка про його зникнення встигла далеко поширитися того довгого зимового вечора. І куди б вона не дійшла, в усіх викликала нагальну й перебільшену певність, що він живий. Напевне, ще

* Урі – один із кантонів Швейцарії. Роги нагадували Карлу Сміливому про поразку під Грансоном.

ніколи герцог не був такий живий в уяві кожного, як тієї ночі. Не було такого дому, де б не чували й не чекали, що він ось-ось застукає у двері. І якщо він не приходив, то тільки тому, що вже проминув їх оселю й пішов далі.

Тієї ночі добряче приморозило, і здавалося, ніби й думка про те, що він є, теж замерзає; так вона ствердла. І минуть роки й роки, перш ніж розтане. Усі ці люди, навіть до кінця не усвідомлюючи, наполягали тепер на його існуванні. Доля, яку він на них накликав, була стерпна лише через його постать. Їм так тяжко було навчитися, що він є; зате тепер, коли вони його вивчили, збагнули, що його слід добре собі затишити і вже не забувати.

Проте наступного ранку, сьомого січня, то був вівторок, пошуки таки поновили. І цього разу вже з'явився поводитир. Ним був один із герцогових пажів; казали, буцімто він здалека бачив, як його пан падає з коня; отож тепер мав показати те місце. Сам він нічого не розповідав, його привів і за нього говорив граф Кампобассо*. І от він рушив попереду, інші трималися відразу за ним. Хто бачив його таким, закутаним і дивовижно непевним, тому важко було повірити, що це справді Джанбаттиста Кольонна, прекрасний, як дівча, і тендітний в суглобах. Його трусило від студені; повітря задубі-

* Граф Ніколо де Кампобассо – італійський кондотьер, служив Карлу Сміливому.

ло від нічного морозу, сніг рипів під ногами, наче скрегіт зубів. Зрештою, мерзли всі. Лиш герцогів блазень, прозваний Louis-Onze*, був вельми по-жвавлений. Він удавав пса, забігав уперед, повертався і якусь хвилю дріботів на всіх чотирьох коло хлопця; та завидівши звіддала якийсь труп, мчав до нього, бив поклони, вмовляючи, щоби той зібрався з духом і виявився тим, кого шукають. Він давав йому трохи часу на роздуми, а тоді повертався похмуро до інших, і грозив, і кляв, і нарікав на затятість та неповороткість мерців. Так вони йшли і йшли, і не було цього кінця. Міста вже майже не було видно; бо погода, попри холоднечу, поволі спохмурніла, стала сірою та непроглядною. Край лежав плаский і байдужий, а маленька, щільна групка виглядала тим загубленішою, що далі просувалася. Ніхто не говорив, тільки якась стара баба, що прибилася до них, щось патякала, скрушно похитуючи головою; мабуть, молилася.

Нараз передній зупинився й роззирнувся. Тоді коротко звернувся до Люпі, герцогового лікаря-португальця, і показав уперед. За кілька кроків була якась крижана поверхня, щось схоже на озерце чи ставок, і там, лежало з десять чи дванадцять трупів, напівпровалених. Майже голих

* Тобто Людовік XI (фр.). Карл називав так свого блазня, насміхаючись над кузеном і головним суперником – французьким королем Людовіком XI (1461–1502).

і пограбованих. Люпі, схилившись, уважно переходив від одного до іншого. І тут вже розпізнали Олівера де ля Марша* і священника, коли отак розійшлися поодиноці. Та стара вже гепнулася навколішки в сніг і скавчала, припавши до великої руки, яка застиглими, розчепіреними пальцями витріщилися їй назустріч. Усі підбігли. Люпі разом із кількома служниками спробував перевернути тіло, бо воно лежало долілиць. Але обличчя вмерзло, і коли його виривали з льоду, одна щока тонко й ламко відшарувалася, а другу, виявилось, вижерли пси чи там вовки; і все було суцільною розпанаханою ранною, що йшла від самого вуха, тож про обличчя вже не могло бути мови.

Один за одним вони озиралися; кожен сподівався виявити позаду римлянина**. Але побачили тільки блазня, що підбігав до них, злий і закривавлений. Він простягав плащ і трусив ним, так ніби звідти мало щось випасти; але плащ був порожній. Тож взялися шукати прикмет, і деякі таки знайшли. Розпалили багаття та обмили тіло теплою водою й вином. Проступила близна на шії і сліди двох великих наривів. Лікар уже не сумнівався. Але зіставили ще й інше. Louis-Onze знайшов кілька

* Олівер де ля Марш (1425–1502) – французький поет, історик при дворі Карла Сміливого.

** Італійські найманці, підкуплені Людовіком XI, зрадили Карла Сміливого в битві при Нансі 5 січня 1477 р.

кроків далі труп великого вороного коня Moreau*, на якому герцог гарцював у день битви під Нансі. Він сів на нього, звисивши куці ноги. Кров усе ще цебеніла йому з носа в рот, і було видно, що вона йому смакує. Один зі слуг нагадав собі, що на лівій нозі в герцога був врослий ніготь; тож усі заходилися того нігтя шукати. А блазень звивався, ніби його лоскотали, і горланив: «О, монсеньйоре, пробач їм, що вони дошукуються твоїх грубих вад, ці недоумки, і не впізнають тебе по моєму витягнутому лиці, на якому написані твої чесноти».

(Герцогів блазень був також першим, хто увійшов, коли тіло поклали в труну. То було в домі якогось Жоржа Маркі, ніхто не міг сказати, чому. Саван ще не накинули, тож блазень мав цілісне враження. Білість камзолу й кармазин плаща різко та непривітно контрастували поміж собою на тлі двох чорнот – балдахіна й ложа. Спереду назустріч йому стриміли багряні чоботи з халявами та великими позолоченими шпорами. А те, що там зверху була голова, ні в кого не викликало жодного сумніву, тільки-но він бачив корону. То була велика герцогська корона з якимись каменями. Louis-Onze обійшов довкруги й прискіпливо все оглянув. Навіть атлас обмацав, хоча й мало що в цьому тямив. Мабуть, то був добротний атлас, може, ледь задешевий як на Бургунд-Вороний (фр.).

ський дім. Він знову відійшов, аби з відстані ще раз охопити цілість. Барви були якісь дивовижно недоладні у сніжному світлі. Він вкарбовував собі в пам'яті кожну зокрема. «Гоже прибраний, – мовив він урешті з визнанням, – хіба що дрібку закрикливо». Смерть уявлялась йому таким-от лялькарем, якому мерщій знадобився герцог)*.

ВАРТО просто визнати певні речі, які вже не змінити, не жалкуючи за ними, ба навіть не судячи про них. Отож, я усвідомив, що ніколи не був справжнім читачем. У дитинстві читання здавалося мені таким собі фахом, яким колись доведеться зайнятися, колись згодом, коли прийде час професій, усіх по черзі. Щиро кажучи, я не мав виразного уявлення, коли б це мало статися. Я покладався на те, що це стане помітно, коли життя ніби перевернеться і надходитиме лише ззовні, так як раніше плинуло зосередини. Чомусь я вирішив, що тоді воно стане ясным і однозначним, без хибних тлумачень. Зовсім не простим, навпаки, дуже вимогливим, заплутаним і, про мене, хай навіть важким, але все ж проглядним. Ота дивовижна неокресленість дитинства, ця неспівмірність, неможливість передбачання – все це буде подолано. Щоправда, незрозуміло, як і чому це раптом. По суті, його все прибувало та

* В рукописі занотовано на полях.

прибувало, воно змикалося зусібіч, і що більше визирав ти назовні, то дужче збурював у собі ну-тро: бозна, звідкіля воно бралось. Та ймовірно, воно наростало до краю, а тоді одним махом переривалося. Неважко було помітити, що дорослих це дуже мало бентежило; вони ходили собі білим світом, і виносили присуди, і діяли, а коли потрапляли в халепу, винними неодмінно виявлялися лише зовнішні обставини.

До початку таких змін я і відкладав читання. Бо тоді обходився би з книжками, як зі знайомими, на них був би час, якийсь окреслений час, проведений рівно й мило, саме стільки, скільки собі зичиш. Звісно, якісь будуть ближчі, ніде-бо не сказано, що можна вберегтися від того, аби час від часу не змарнувати над ними півгодинки: коштом прогулянки, зустрічі, початку вистави в театрі чи термінового листа. Але щоби волосся куйовдилося й вихрилося, ніби на ньому виспався, щоби вуха палали, а руки холонули, як метал, щоби поряд догоряла довга свічка, вигоряла дощенту у свічнику – це вже, дякувати Богу, було б цілковито виключено.

Я наводжу ці об'яви, бо зазнав їх досить навально на собі, тоді, під час канікул в Ульсгорі, коли так раптово поринув у читання. Відразу ж виявилось, що читати я не вмію. Щоправда, почав я ще перед тим терміном, який сам для себе визначив. Але той рік у Сорє, проведений серед

самих однолітків, посіяв у мені недовіру до таких розрахунків. Бо там мене допали стрімкі, несподівані пережиття, виразно обходячись зі мною, як із дорослим. То були досвіди на повен зріст, вони одразу ж ставали такими тяжкими, якими й справді були. Однак що більше я усвідомлював їхню справдешність, то більше мені відкривалися очі й на нескінченну неодмінність мого дитячого буття. Я розумів, що воно не закінчиться, щойно почнеться новий життєвий відрізок. Я казав собі, звичайно, кожному вільно визначати періоди, але вони були умовні. І з'ясувалося, що я надто недотепний, щоби вигадувати собі якісь періоди. Скільки я не намагався, життя щоразу давало мені зрозуміти, що навіть близько про них не хоче знати. А коли я наполягав, що моє дитинство минуло, – тієї ж миті зникало й усе грядуще, і мені залишалося саме стільки, скільки має під собою олов'яний солдатик, аби встояти.

Це відкриття зрозумілим чином відособило мене ще більше. Внутрішньо я цілковито ним перейнявся, і воно наповнювало мене чимось на кшталт остаточної радісності, яку я мав за журу, адже вона далеко перевершувала спроможності мого віку. Мене теж бентежило, наскільки пригадую, що тепер, коли вже нічого не передбачено на якийсь певний термін, я взагалі щось можу прогавити. І от, повернувшись у такому стані в Ульс-

гор і зуздрівши там усі ті книжки, я накинувся на них – гарячково і майже з нечистим сумлінням. Я тоді вже неясно передчував те, що так часто досвідчував пізніше: ми не маємо права відкривати книжку, не зобов'язавшись попередньо прочитати всі. Кожним рядком ми надпочинаємо світ. До книжок він був неторканий і, можливо, знову зцілювався опісля них. Та як мені, який не вміє читати, впоратися з ними всіма? Ось вони стоять, навіть у цій скромній читаленці, таким безнадійним огромом, так щільно зімкнувши свої лави. Я кидався затято та відчайдушно від книжки до книжки, я продирався крізь сторінки як хтось, кому належить звершити непосильне. Тоді я читав Шиллера та Баґґезена*, Еленшлегера** і Шак-Стаффельда***, все що знайшлося, Вальтера Скотта і Кальдерона. З того, що потрапляло мені до рук, дещо ніби мало давно вже бути прочитане, інше мені було ще відверто зарано читати; не було майже нічого, з чим слід було розквитатися в моїй тодішній теперішності. І все одно я читав.

У пізніші роки я іноді, бувало, прокидався ночами, а зорі стояли в небі такі справжні й рухали-

* Йєне Баґґезен (1764–1820) – данський письменник.

** Адам Готліб Еленшлегер (1779–1850) – данський письменник.

*** Адольф Шак фон Стаффельд (1769–1826) – данський письменник.

ся так значуще, і я ніяк не міг збагнути, як можна умудритися прогавити стільки світу. Подібно, здається, було в мене на душі щоразу, коли я підводив погляд від книжок і дивився туди, де було літо, де кликала Абельона. Для нас стало несподіванкою, що то вона мусить кликати, а я навіть не відповідаю. А припало це саме на найбагодатнішу нашу пору. Та позаяк воно вже на мене найшло, я судомно чіплявся за читання, ховаючись, зарозуміло та вперто, від наших щоденних свят. Надто незграбний, аби скористатися багатьма, часто непоказними нагодами природного щастя, я не без задоволення тішив себе думкою про майбутні примирення після розладу, який виразно між нами наростав, тим солодші, чим далі я їх відсував.

Зрештою, одного дня моє розміряне читання-сон скінчилося так само раптово, як і почалося; і тут ми не на жарт одне на одного загнувалися. Бо Абельона тепер нещадно обсипала мене кпинами та зверхніми заввагами, а коли я заставав її в альтанці, вона запевняла, ніби читає. Того недільного ранку закрита книжка, щоправда, лежала біля неї, зате сама вона, здавалося, аж надто зайнята порічками, які виделкою обережно оббирала з малесеньких грон.

Либонь, то була одна з тих вранішніх годин, які бувають у липні: нові, випочилі години, в які скрізь діється щось радісно нерозважливе.

З мільйонів малесеньких нестримуваних рухів укладається мозаїка найпереконливішого буття; речі перетікають одна в одну й вихлюпуються в повітря, їх прохолода прояснює тінь, а сонце перетворює на легке, духове сяйво. Тоді в саду вже немає чогось головного; усе є скрізь, і варто би бути в усьому, щоби нічого не пропустити.

Однак у дрібному Абельониному чині все повторювалося ще раз. Яка щаслива вигадка – робити саме те і саме так, як вона це робила. Її світлі в затінку руки діяли так невимушено й злагоджено, а круглі ягідки так радо зістрибували від виделки у викладений тьмяним від роси виноградним листям полумисок, де вже громадилися інші, червоні й білі, мерехтливі й блискучі, зі здоровими зернятками в терпкій м'якоті. За таких обставин я бажав лише одного – дивитися й дивитися, та позаяк, найімовірніше, мені би не було дозволено, і щоб мати невимушений вигляд, я вхопив книжку, пересів на інший кінець столу і, довго не гортаючи, пустився читати з розгорнутого навмання місця.

«Ти хоч би вголос читав, читайле!» – мовила Абельона за якусь часину. Це прозвучало вже далеко не так войовничо, а оскільки, на мою думку, і так прийшов найвищий час помиритися, я відразу ж почав читати вголос, уривок за уривком, і далі, до наступного заголовку – до «Беттині».

«Ні, відповідей не треба», – перебила мене Абельона й нараз, немовби виснажена, відклала маленьку виделочку. А відразу по тому засміялася з виразу лица, з яким я на неї подивився. – «Боже мій, але ж ти зле читав, Мальте».

Тут я мусив визнати, що жодної миті не був зосереджений на словах. «Я читав лише для того, аби ти мене перебила», – зізнався я, почервонівши, і перегорнув книжку назад, до заголовка. І щойно тепер побачив, що це*. «А чому відповідей не треба?» – запитав я зацікавлено.

Абельона ніби мене не чула. Вона сиділа отак, у світлій суконці, й ніби вся потемніла всередині, як її очі.

«Дай-но сюди», – сказала вона раптом, наче в гніві, й узяла в мене з рук книжку, розгорнувши саме там, де хотіла. А тоді прочитала один із листів Беттини.

Не знаю, що з того до мене дійшло, але це було так, наче мені врочисто пообіцяли, що колись я все збагну. І поки голос її наростав, нарешті майже сягнувши рівня, знаного мені з її співу, я відчув сором, що так вбого уявляв собі наше примирення. Адже я добре зрозумів, що то було примирення. Але тепер воно відбулося десь дуже високо наді мною, у величавих високостях, куди мені не було доступу.

* Йдеться про книжку «Листування Гете з дитиною» (1835), автор якої – Беттина фон Арнім (1785–1859).

ЦЯ ОБІТНИЦЯ сповнюється досі, якось ця книжка таки потрапила поміж моїх книжок, поміж тих кількох книжок, з якими я не розлучаюся. Тепер уже й мені вона розкривається на якраз потрібних місцях, і коли читаю її, сам не знаю, про кого я думаю – про Беттину чи Абельону. Ні, Беттина стала справжніша в мені. Абельона, яку я знав, була наче приготуванням до неї, – і ось тепер вона зійшла мені в Беттині, немов у власній, пито- мій істоті. Бо ця чудовна Беттина витворила всіма своїми листами простір, наймісткіше вмістили- ще. Від самого початку вона так розлилася в усьо- му, ніби по власній смерті. Скрізь вона проника- ла в буття надзвичай глибоко, причетна до нього, а те, що діялося з нею, відбувається вічно в при- роді; там вона впізнавала себе й болісно вилоню- валася; натужно відгадувала себе, ніби з перека- зів, заклинала себе, мов духа, й витримувала себе.

Щойно ти ще була, Беттино; відчуваю тебе. Хіба ще не тепла від тебе земля, хіба не змовкає пта- ство перед твоїм голосом. Роси вже інші; але зорі – усе ще зорі твоїх ночей. І чи взагалі не від тебе цей світ? Бо стільки разів ти підпалювала його своєю любов'ю, бачила, як він спалахує та згоряє, а тоді потай заміняла його іншим, коли всі спали. Ти чу- лася у повнім суголоссі з Богом, коли щоранку ви- магала в Нього нової землі, щоби відбулися по черзі всі світи, Ним сотворенні. Оберігати їх і ви-

правляти здавалося тобі заняттям нікчемним, ти зуживала їх і простягала руки за все новими й новими. Бо любов твоя була всьому рівновелика.

Як таке можливо, що всі ще досі не розказують про твою любов? Що ж такого сталося відтоді, що було гідне більшої уваги? Чим же вони переймаються? Сама ти знала вартість твоєї любові; ти голосно підказувала її своєму найбільшому поетові, щоби він її олюднив; адже вона була ще стихією. Та він відраджував людей від неї, пишути тобі. Всі читали ці відповіді й вірять їм більше, бо ж поет для них промовистіший, ніж природа. Та, можливо, колись виявиться, що тут і пролягла межа його величі. Ця любляча була послана йому як випробування, а він його не витримав. Що значить – він не міг відповісти на неї? Така любов не потребує відповіді, вона сама є і заклик, і відповідь; вона вчувається сама в себе. Він же мав упокоритись перед нею в усій своїй величі й писати, що вона диктує, двома руками, як Іван на Патмосі*, упавши на коліна. Не було вибору перед лицем цього голосу, що «вершив чин ангельський»; що прийшов огорнути його та вознести за собою у вічність. Ось де була колісниця його вогненного вознесіння. Тут був вготований темний міт для його смерті, а він залишив його порожнім.

* Апостол Іван Богослов був висланий імператором Доміціаном на острів Патмос, де написав «Апокаліпсис».

ДОЛЯ любить виплітати взірці й візерунки. Її важкість у її складності. Натомість саме життя тяжке з простоти. Воно складається з кількох лише речей, але речей неспівмірної нам величі. Святий, зрікаючись долі, обирає саме їх перед лицем Бога. Але що жінка за своєю природою змушена робити той самий вибір стосовно чоловіка – ось це накликає фатум, зачаєний в усіх любовних стосунках: рішуча й позбавлена долі, наче з вічності, стоїть вона коло нього, який перемінюється. Завжди любляча перевершує любленого, адже життя більше за долю. Її відданість прагне бути безмірною: у цьому її щастя. А безіменне страждання її любові завжди було в одному: що від неї вимагають цю відданість обмежити.

Жодних інших нарікань не висловлювали жінки: два перші Елоїзині* листи містять лише їх, а п'ятьмастами роками пізніше вони долинують із листів португалки; їх упізнаєш, наче пташиний клич. І раптом крізь світлий простір цього осяяння проходить найвіддаленіша постать Сапфо**, яку не знайшли віки, бо шукали її в долі.

* Елоїза – дружина французького філософа, богослова та поета П'єра Абеляра (1079–1142). Трагічна історія їхнього кохання znана з листування (1132–1135).

** Сапфо – древньогрецька поетеса (перша половина VI ст. до Р.Х.).

ТАК і не наважився купити в нього газету. Не певен, чи й справді в нього завжди є при собі декілька чисел, коли він отак весь вечір поволі нипає туди-сюди вздовж зовнішньої огорожі Люксембурзького саду. Спиною він обернений до ґрат, а рука його ковзає краєм кам'яного підмурівка, з якого стримлять чавунні прутути. Він так сплящується, що чимало людей, проходячи повз нього щодня, ніколи його не помічають. Щоправда, він має в собі ще якісь рештки голосу й дає про себе чути; але це не більше, ніж сичання в лампі чи в грубці, або нерівномірний плюскіт крапель у гроті. А світ улаштований так, що є люди, які все своє життя проминають його саме в проміжках між краплями, коли він, безгучніший за все, що рухається, просувається далі, мов стрілка годинника, мов тінь стрілки, мов сам час.

Як же я помилявся, уникаючи дивитися на нього. Соромно навіть писати, але часто поблизу нього я волів прибрати кроку інших, так ніби навіть не підозрював про його існування. А тоді чув, як щось у ньому промовляє «La Presse»*, і відразу потім ще раз, і втретє, у швидких проміжках. І люди коло мене озиралися, шукаючи той голос. Лише я поспішав більше за всіх, так ніби нічого й не завважив, цілковито заглиблений у себе.

* Преса (фр.).

І я справді був таким. Я був поглинутий тим, що уявляв його, я вершив роботу зі створення його в уяві, і від напруги в мене аж піт виступав на чолі. Бо я мусив творити його так, як витворюють мерця, від якого не залишилося вже жодних доказів, жодних складників; якого цілком і повністю треба витворити в уяві. Тепер я розумію, що мені трохи допомагали спогади про численних знятих з хреста Ісусів зі слонового бивня з прожилками, що лежать по всіх антикваріатах. Думка про якусь Піету* майнула та зникла: імовірно, лише для того, щоб пригадати собі нахил його подовгастого лиця, і скорботний заріст на запалих щоках, і ту сповнену кінцевої муки сліпоту на його замкненому, закинутому навскіс і догори обличчі. Але й попри це було так багато всього, йому притаманного; бо вже тоді я збагнув, що в ньому ніщо не є другорядне: ні те, як сурдучи то плащ, відстаючи ззаду, виставляв напоказ комірець, цей низький комірець, що широкою дугою оточував витягнуту худющу шию, не торкаючись її; ні широко пов'язана довкола всього цього зеленово-чорна краватка; ані тим паче капелюх, цей старий, високий, штивний повстяний капелюх, якого він носив, як усі сліпці носять свої капелюхи – без зв'язку з рисами обличчя, без змоги створити з цього привнесеного та себе самого якусь нову

* Піета – «милосердя» (*итал.*), в образотворчому мистецтві сцена зняття з хреста й оплакування Ісуса Христа.

зовнішню єдність; вони носять його просто як якийсь умовний чужий предмет. У своєму боягузтві, з яким я не міг поглянути на цього чоловіка, я зайшов так далеко, що врешті його образ, часто без приводу, стискався в мені, болісно й сильно, до такої тяжкої злиденності, що під його напором я вирішив залякати і знищити все більшу вправність моєї уяви, зіштовхнувши її із зовнішнім фактом. То було надвечір. Я негайно постановив уважно пройти повз нього.

Тут треба знати: повертало на весну. Денний вітер ущух, завулки лежали випростані й утихомирені; там, де вони впадали в проспекти, мерехтіли будинки, новісінькі, мов свіжі надрізи по білому металу. Але той метал вражав дивовижною легкістю. На широких, пологих вулицях сновигали маси людей, майже не остерігаючись нечисленних екіпажів. Мабуть, була неділя. Шпилі веж Сен Сюльпіс окреслилися радісно та несподівано високо в цьому безвітряному затишші, а крізь вузьенькі, мало не римські завулки мимохіть можна було прозирнути в пору року. В саду й перед ним так кишіло людьми, що я не відразу його розгледів. А може, спершу не впізнав у юрмі?

Я відразу зрозумів, що моє уявлення нічого не варте. Відвертість його нужденності, беззастережна й непідробна, перевершила спроможності моєї уяви. Я не вловив ані кута нахилу в його поставі,

ані жаху, яким, здавалося, його безперервно сповнювала внутрішня сторона повік. Не думав я ніколи і про цей рот, втягнений, наче отвір зливу. Можливо, у нього й були спогади; та тепер до його душі нічого вже не прибувало, крім оцього щоденного аморфного відчуття кам'яного краю позаду, об який стиралася його рука. Я зупинився і, охопивши все це поглядом, відчув, що сьогодні в нього якийсь інший капелюх і, безсумнівно, недільна краватка; вона була вся помережана навскісними жовто-фіалковими прямокутниками, а що стосується капелюха – то це був дешевенький новий солом'яний брилик із зеленою стрічкою. Зрозуміло, річ не в цих барвах, і взагалі, зайвою прискіпливістю з мого боку було їх запам'ятовувати. Хочу лишень сказати, що на ньому вони були з вигляду як найніжніший пушечок на пташиному черевці. Сам він не мав від них ані найменшої втіхи, тоді хто ж з-посеред натовпу (я розгледівся) посміє вважати, що весь цей вистрій – заради нього?

І раптом мене наче осяяло. Господи, та ж Ти існуєш. Ось докази Твого існування. Я всіх їх позабував, та й ніколи не вимагав жодного, бо ж яким неймовірним зобов'язанням була би певність Тебе. І все ж – тепер мені показано. Оце Твій смак, ось Твоє вподобання. Щоби ми таки вчилися, передусім терпіти й не судити. Що тяжке? А що милостиве? Один Ти відаєш.

Коли знову настане зима і мені доведеться купити нове пальто – сподоби мене носити його *так*, заки воно нове.

НЕ ТЕ, щоб я хотів від них різнитися, ходячи в кращому, питомо моєму одязі та дбаючи про дах над головою, ні. Просто я ще не визрів. Моему серцю бракує відваги до їхнього життя. Якби мені всохла рука, гадаю, я б ховав її. А от вона (хто вона була, так і не знаю), вона щоднини з'являлася перед терасами кав'ярень, і хоча їй дуже важко давалося скинути пальто й вивільнитися з усіх тих незрозумілих шмат і ще якогось лахміття, вона не лякалася зусиль і знімала, й роздягалася так довго, що годі було дочекатися. А тоді стояла перед вами, скромна, зі своєю висхлою, зачахлою культею, і було видно, що то велика рідкість.

Ні, зовсім я не хочу від них різнитися; було б зухвальством з мого боку хотіти з ними зрівнятися. Я їм не рівня. У мене немає ні їхньої сили, ні їхньої міри. Я живлюся, отож існую від їжі до їжі, цілком прозаїчно; вони ж тривають майже як безсмертні. Стоять кожен на своєму насущному розі, навіть у листопаді, й не скигять від зими. Наповзає туман, затираючи їхні обриси: та вони все одно є. Я виїжджав, я слабував, багато чого мені минулося: але вони не вмерли.

(Навіть не знаю, як ці школярі спромагають-ся вставати в кімнатах, повних сірої смердючої холоднечі; хто дає їм силу, цим поквапливим кіст-тячкам, пірнати в доросле місто, в каламутний схилок ночі, у безконечний шкільний день – та-ким ще маленьким, завжди сповненим перед-чуття, завжди запізненим. Уявлення не маю про кількість підмоги, яка постійно на це йде)*.

Це місто аж кишить такими, що поволі до них сповзають. Більшість спершу пручається; але тоді з'являються ці збляклі, зостарілі діви, що незмінно здаються без спротиву, сильні, в глиби-ні нерозтрачені, яких ніхто ніколи не любив.

Може, Ти вважаєш, Господи, що я повинен усе облишити й любити їх. Бо чому ж тоді мені так важко стриматись не йти за ними, коли вони ви-переджають мене на вулиці? Чому в мене нараз знаходяться найсолодші, найнічніші слова, а го-лос мій ніжно стоїть між горлянкою та серцем. Чому уявляю собі, як невимовно обережно при-кладаю їх до мого дихання, цих ляльок, якими побавилося життя, весна за весною розкриваючи обійми їхніх рук назустріч нічому і знову нічому, аж поки ті не розхилиталися в плечах. Вони ні-коли не падали з висот надії, тож не розтрощені; але потовчені вони і вже непридатні до життя. Лиш заблукалі кицьки забрідають вечорами до

* В рукописі занотовано на полях.

їхніх покоїв, і роздряпують їх потайки, і сплять на них. Іноді я йду вслід за котроюсь зо два завулки. Вони сунуть повз будинки, їх затуляють, постійно надходячи, люди, і вони пропадають за ними, аж поки зовсім не зникнуть.

Та все ж я знаю: якби тільки хтось спробував тепер їх полюбити, вони повисли би на ньому важким тягарем, як той, хто зайшов задалеко й не годен уже далі. Гадаю, лише Ісус би їх виніс, ще сповнений у цілому тілі снаги Воскресіння; але Йому анітрохи на них не залежить. Тільки люблячі ваблять його, не ті, що чекають із маленьким таланом бути коханою, мов зі згаслим ліхтарем*.

ЗНАЮ, якщо мені призначено дійти до краю, тоді вже не сховаюся за жодним моїм найкращим убранням. Хіба ж не сповз він посеред свого королювання до найпослідущіших? Він, який замість вивершуватися, опустився на самісіньке дно. То правда, часами я вірив у інших королів, хоч їхні парки ні про що вже не свідчать. Але тепер ніч, зима, я мерзну, я вірю в нього. Бо ж велич – лише мить, а ми ніколи не бачили нічого тривкішого за злидні. Та король має тривати**.

* Пор.: Мт, 25:2–13.

** Йдеться про французького короля Карла VI Безумного (1368–1422), який був божевільним.

Чи ж він був не єдиний, хто зацілів під своїм божевіллям, як воскові квіти під скляним ковпаком? Для інших у церквах вимолювали многая літа, від нього ж канцлер Жан Шарльє Герсон* вимагав буття вічного, і то тоді, коли він уже геть занидів, занепав і загруз у злиднях, попри свою корону.

То було тоді, коли час від часу мужі з почужинськи зачорненими лицами накидалися на нього в його ложі, щоби поздирати вгнилі у виразки сорочки, які він уже давно вважав частиною себе. У покої було затемнено, і вони здирали з-під його заляклих рамен зотліле дрантя, шматуючи як доведеться. Потім один присвітив, і тут допіру вони уздріли на його грудях набубнявілу загноєну рану, в якій вгруз залізний амулет, бо він щоночі притискав його до себе з усією силою рвіння; і ось той глибоко засів у ньому, жахливо коштовний, оправлений перлами гною, мов чудотворні моці на дні релікварію. Підбрали загартованих пахолків, та навіть ті не здолали огиди, коли пополошене хробацтво поздиблювалося їм назустріч із фландрського оксамиту й, повипадавши зі складок, поповзло їм у рукави. Без сумніву, справи його дуже погіршали відтоді, як при ньому ще була *parva*

* Жан Шарльє Герсон (1363–1429) – церковний проповідник, учений-теолог.

regina^{*}; бо їй, молодій та осяйній, ще хотілося лежати при ньому. Але вона взяла й померла. І відтоді вже ніхто не наважувався підкладати цьому стерву наложницю. Вона не залишила по собі слів і ніжностей, якими втихомирювала короля. Тож ніхто вже не проникав у здичавіння цього духа; ніхто не помагав вибратися із западин його душі; ніхто не розумів його, коли він сам зненацька виходив з округлим поглядом бидляти, що йде на пашу. Коли ж потім упізнавав заклопотане обличчя Жювеналья^{**}, йому пригадувалося колишнє царство. І він поривався надолужити занедбане.

Однак це події тих часів завинили в тому, що їх годі було подати ощадливо. Де б що не діялося, то діялося вже з усією ваготою, і було мов із суцільної брили, коли про нього говорити. Хіба можна було відняти щось від того, що його брата вбили^{***}, що вчора Валентина Вісконті^{****}, яку він завжди звав любою сестрою, клякала перед ним, відкидаючи вдовину жалобу зі спотвореного жалем і оскарженням лиця? А вже сьогодні тут стояв затятий, витіюватий адвокат і годинами просто-

* Маленька королева (*лат.*). Йдеться про Одетту де Шандивер, конкубіну Карла Безумного.

** Жан Жювеналь Дезюрсен (1369–1431) – впливовий політик при дворі Карла VI.

*** Людовік Орлеанський – брат Карла VI і регент, загинув 1407 року від рук найманих убивць.

**** Дружина Людовіка Орлеанського, померла 1408 року.

рікував про право княжого смертезамовника, аж доки злочин не попозорішав наскрізь і ледве не вознісся в сяйві на небеса. А бути справедливим означало визнати правоту всіх; бо Валентина Орлеанська померла з туги, хоч їй і було обіцяно відомсту. А що дозволяло без кінця пробачати й пробачати герцогу Бургундському; його охопила темна й палюча хіть відчаю, так що він уже тижнями жив у глибинах Аргільської пуці у своєму шатрі, запевняючи, що лише нічний оленячий крик приносить хоч якусь розраду його душі.

Коли потім усе це було обмірковане знову і знову, аж до кінця, в усій його стислості, люд зажадав бачити одного, і він побачив одного: безпорадного. Та люд возрадувався цьому видовищу; він збагнув, що це і є король: цей сумирний, цей покірний, хто був тут лише для того, аби допустити, щоб через нього Господь діяв у своєму пізньому нетерпінні. У ці просвітлені миті на балконі своєї палати Сен-Поль король, може, й здогадувався про свій таємний поступ; йому пригадався день під Роозбеке*, коли його стрий дю Беррі** взяв його за руку, щоби підвести до першої здобутої перемоги. Тоді, у надзвичайно пізньому світлі ясного листопадового дня, його погляду відкрилися маси ґентян, розчавлених

* Бургундці отримали перемогу під Роозбеке в 1282 р.

** Намісник Карла VI у провінціях Овернь і Лангедок.

власним з'юрмленням, коли на них зусібіч напирала ворожа кіннота. Вони поспліталися, мов звивини якогось потворно велетенського мозку, громадилися купами, у які самі ж і позбивалися, аби стояти щільніше. Дух забивало тому, хто бачив то тут, то там їхні задушені лиця; годі було не уявити, як високо понад тиснявою цих усе ще стоячих трупів шугонуло повітря від одночасного випускання стількох охоплених розпачем душ.

Ось що вбили йому в голову як початок його слави. І він запам'ятав це. Та якщо тоді то був триумф смерті, то тепер, коли він стояв отут на своїх німецьких ногах, випростуваний в усіх цих очах, це було містерією любові. В лицях інших він доглядав, що те ратне поле можна збагнути, нехай яким страхотливим воно було. Зате оце ось вислизало від розуміння; воно було таке саме чудовне, як той давній олень із золотим нашійником у лісі під Сенлісом*. Тільки тепер він сам був з'явою, а інші занурені в споглядання. І він не сумнівався, що вони припишкли, затамувавши подих, у тому ж далекому очікуванні, яке колись найшло на нього того юначого дня на ловах, коли тихий лик, зорячи очима, проступив крізь галуззя. Диво його об'явлення розтікалося всією його тендітною по-статтю; він ані не поворухнувся зі страху, що зараз

* Такий сон приснився Карлові VI у ніч перед битвою під Роозбеке.

проміне; ріденький усміх на його широкому простацькому обличчі набув природного тривання, як у кам'яних святих, і не коштував йому зусиль. Так він застиг, і то була одна з тих миттєвостей, у яких стиснуто проглядала вічність. Натовп ледве то витримав. Підкріплений, підживлений невечерпно помноженим втішенням, він пробив тишу ревищем радості. Та нагорі, на балконі, був уже лише Жювеналь де Урсін, і він вигукнув у найперше ж затишшя, що король вирушив на rue Saint-Denis*, до братства Страстей, подивитися на містерії**.

У такі дні король повнився лагідною притомністю. Якби якийсь маляр тих часів шукав образу райського буття, він не знайшов би взірця, досконалішого за втихомирену постать короля, який, опустивши плечі, стояв ув одному з високих вікон Лувру. Він гортав маленьку книжечку Кристини Пізанської***. Книжка називалася «Шлях довгого навчання» і була присвячена йому. Він не читав учені диспути алегоричного парламенту, що заповзвся відшукати князя, гідного правити всім світом. Книжка розгорталася йому завжди на

* Вулиця Сен-Дені в Парижі.

** Братство Страстей – світське об'єднання, засноване 1402 р., що ставило містерії на біблійні теми. Карл VI усіляко підтримував його. Вистави відбувалися в госпіталі Св. Трійці на вул. Сен-Дені.

*** Кристина Пізанська (1364–1431) – французька письменниця, родом із Італії.

найпростіших місцях: там, де йшлося про серце, яке тринадцять довгих років, мов та реторта над вогнем болю, слугувало лише для того, щоби дистилювати для очей воду гіркоти; він збагнув, що справжня розрада починається лише тоді, коли щастя вже достатньо віддалилось і проминуло назавжди. І не було для нього нічого ближчого за цю потіху. І в той час, як погляд його, здавалося, блукає мостом навпроти, він любив крізь це серце, підхоплене в тори широких шляхів могутніми чарами Кумської Сивілли*, розглядати світ, тодішній світ: зухвалі моря, чужовежні гради, стримувані натиском далей; екстатичну самотність скупчених гір і в лякливих сумнівах досліджувані небеса, які допіру заростали, мов тім'ячко немовляти.

Та варто було комусь увійти, як він лякався, а дух його знову повільно брався імлюю. Він дозволяв відвести себе від вікна й чимось відволікти. Вони прищепили йому звичку годинами розглядати образки в книжках, і це його влаштовувало, ось тільки прикро було, що, гортаючи сторінки, ніколи не можна втримати перед очима кілька рисунків одразу, і що вони так міцно засіли у фоліантах, що їх годі перетасувати. Ось тоді хтось і пригадав собі про талію карт, цілковито забуту, й король обдарував того великою милістю, хто її приніс; так вельми вполював він ці картонні картки, строкаті, ворухкі,

* Грецька жриця, яка жила в м. Куми (Італія).

кожна собі зокрема, і всі такі виразні. І поки гра в карти входила в моду серед придворних, король сидів у своїй бібліотеці й грав сам із собою. Достеменно так само, як виклав він поряд двох королів, Господь звів його недавно з цісарем Вацлавом* ; іноді помирала королева, тоді він прикривав її, ніби могильною плитою, червовим тузом. Його не бентежило, що в талії було декілька пап; він розташував Рим на протилежному краю столу, а тут, під його правицею, був Авіньйон**. До Риму йому було байдуже, чомусь він уявляв його собі круглим і далі ним не переймався. Зате Авіньйон він знав. І тільки-но про нього подумав, як його пам'ять відтворила високий герметичний палац і тут-таки перенапружилася. Він заплющив очі й затамував подих. Боявся, щоб не наснилося найближчої ночі щось лихе.

Та загалом то й справді було втихомирливе заняття, і вони мали рацію, знову й знову захоплюючи до нього. Такі години зміцнювали його в переконанні, що він король, король Карл Шостий. Не те щоб він перебільшував свою вагу; навіть близько не думав, буцімто він щось більше, ніж отакий-от блаженський листочок, та в ньому міцніла певність, що він також – певна карта,

* Король Богемії та цісар Священної Римської імперії німецького народу. 1397 р. Карл зустрічався з ним у Реймсі, марно намагаючись подолати церковну схизму і погодити єдиного папу.

** У 1398 р. Карл VI їздив у Авіньйон до папи Климента VII.

можливо, й кепська, гнівно пожбурена, неодмінно програшна – зате завжди та сама, ніколи не інша. Та все ж, коли минав тиждень у такому рівномірному самоствердженні, йому ставало тісно в собі. Шкіра напиналася йому на чолі й потилиці, так ніби він нараз відчував свої надто виразні контури. Ніхто не знав, якій спокусі він тоді улягав, питаючи про містерії й не в змозі дочекатися, коли вони нарешті почнуться. І коли все ж надходив їх час, він більше мешкав на вулиці Сен-Дені, ніж у своєму палаці Сен-Поль.

Фатальним у цих границях поемах було те, що вони постійно доповнювались і більшали, розростаючись до десятків тисяч рядків, так що час у них урешті-решт ставав справжнім часом; приблизно так, якби зробили глобус у масштабі Землі. Порожниста всередині сцена, під якою розташувалося пекло, а над нею, надбудоване на стовпці, риштування балкону без поруччя означало рівень раю, тільки сприяючи тому, щоби применшити оману. Бо те століття справді заземлило Небо й пекло: воно жило силами їх обидвох, аби тільки перетривати самого себе.

То були дні авіньйонського християнства, що одним людським віком раніше згуртувалося докола Йоанна Двадцять Другого^{*}, зі стількома не-

^{*} Йоанн XXII (1245–1334) – другий папа в Авіньйоні, з 1316 р.

жданими прихистками, що на площі його понтифікату, відразу за нею, постала брила цього палацу, закрита й тяжка, наче зовнішнє рятівне тіло для всіх безпритульних душ. Зате сам він, цей маленький, блаженський, духовий старець, жив іще у відкритості. І поки він, не встигнувши прибути, без зволікань заходився швидко й цупко діяти навсібіч, полумиски, приправлені трутизною, вже стояли на його столі; перший келих завжди доводилося виливати, бо шматочок єдиногорогового рогу міняв забарвлення, коли підчасий виймав його з келиха. Безпорадний, не знаючи, де їх подіти, цей сімдесятилітній старець носився з восковими фігурками, виліпленими на його подобу і його згубу; він дряпався об довгі голки, якими вони були простромлені. Фігурки можна було б розтопити. Та він уже й сам так жахався цих таємничих подобищ, що йому, проти власної сильної волі, уже кілька разів майнула думка, а чи не заподіє він цим сам собі смерть, зійшовши, як віск від вогню. Його змаліле тіло дедалі всихалося від жаху, стаючи від цього витривалішим. Але тут посягнули на саме тіло його цісарства; від самої Гранади нацьковували євреїв, щоби ті нищили всіх християн, і цього разу вони підкупили страхітливіших виконавців. Ніхто навіть не сумнівався, по найперших же чутках, у змові прокажених; вже окремі люди бачили, як вони

викидали до криниць клунки своєї потворної гнилизни. І те, що це відразу вважали за можливе, не було марновірством; віра, навпаки, так обважніла, що вислизала з тремких долонь і падала на дно колодязів. І знову довелося зятятому старцеві стерігти свою кров від трутизни. У часи своїх забобонних нападів він прописував собі й своєму оточенню «Ангела Господнього»^{*} проти демонів пільми; і ось уже на цілий зворохоблений світ щовечора дзвонили цю вмиротворливу молитву. Та поза тим усі булли й енцикліки, що від нього виходили, більше нагадували пряне вино, ніж ячмінний киселик. Цісарство не пішло до нього зцілятися, але він невтомно засипав цісарство доказами його недуги; і ось уже з найдальшого сходу зверталися до цього владоможного лікаря.

Але тут сталося неймовірне. У день Всіх Святих він проповідував довше й гарячіше, ніж звичайно; так ніби в раптовій потребі самому в ній пересвідчитися, він показав свою віру; він натужно видобув її з вісімдесятип'ятилітньої дарохранительниці й виставив на амвоні: й тут вони на нього заверещали. Ціла Європа волала: ця віра погана.

І тоді папа зник. Багато днів він був бездіяльний, він лежав ниць у своїй спальні, вивчаючи таємницю діяльних, що наражають свої душі на

^{*} Ранкова та вечірня католицькі молитви на честь Богородиці.

згубу. Нарешті він з'явився, виснажений важким самозаглибленням, і зрікся. Зрікався раз по раз. Зрікання зробилося старечою пристрасстю його духа. Бувало, ночами він наказував будити кардиналів, щоби поговорити з ними про своє каяття. І, можливо, тим, що так понад усяку міру довго тримало його при житті, було, врешті-решт, лише сподівання упокоритися ще й перед Наполеоном Орсіні*, який ненавидів його та не бажав прийти.

Яків Кагорський** зрікся. І можна було подумати, що сам Господь зажадав указати на його помилку, позаяк так скоро по тому прикликав до себе сина графа де Ліньї***, який, здається, тільки й чекав свого земного повноліття, щоби вже мужем увійти до душевного блаженства на Небі. Жило ще багато людей, які пам'ятали цього ясного отрока в часи його кардинальства, і як він на порозі свого юнацтва став єпископом, і як помер у несповна вісімнадцять років в екстазі своєї довершеності. Були й ті, хто вже побував серед мертвих і встав, бо повітря коло його могили, у якому розлилося вивільнене щире життя, ще довго впливало на трупи. Та чи не було чогось розпачливого навіть

* Наполеон Орсіні (1263 – бл. 1342) – кардинал, племінник папи Миколая III.

** Яків Кагорський – ім'я папи Йоанна XXII в миру.

*** П'єр де Люксембург-Ліньї (1369–1387) у 17 років уже був кардиналом у Авіньйоні.

у цій передчасно дозрілій святості? Чи не було кривдою для всіх те, що чиста тканина цієї душі була ледве змочена, так наче йшлося лише про те, аби сяйливо забарвити її в багрянцевій діжці того часу? Хіба не відчутно було щось, ніби поштовх у відповідь, коли цей юний князь відштовхнувся від землі, вирушаючи у своє пристрасне вознесіння? Чому ж осяйні не залишилися серед тих, кому так тяжко нести світло? І чи не ця темрява змусила Йоанна Двадцять Другого стверджувати, що перед Страшним Судом немає остаточної благодаті – ніде, навіть поміж спасених? І справді, скільки би знадобилося затятої впертості, щоб уявити собі, що в той час, коли тут, на землі, кояться такі несусвітні неподобства, десь уже купаються в Божому сяйві лики, прихилені до ангелів і втішені неустанним Його спогляданням.

Ось я сиджу холодної ночі й пишу, і знаю це все. Знаю, мабуть, тому що мені стрівуся той чоловік, давно, коли я був маленький. Він був дуже високий, гадаю навіть, надзвичайного зросту.

Це може видатися неймовірним, але якось надвечір мені вдалося самому вишмигнути з дому; я пустився бігти, завернув за ріг, і тут же налетів на нього. Не доберу, як те, що трапилося тоді, могло вміститися в якісь п'ять секунд. Як стисло не розповідай, це все одно потриває набагато довше. Я

боляче вдарився, зіштовхнувшись із ним; я був маленький, і для мене вже було досягненням не заплакати, тож мимоволі чекав, що мене втішать. Оскільки він цього не робив, я вирішив, що він знітився; йому, припустив я, ніяк не спаде на думку якийсь доречний жарт, яким можна було б усе залагодити. І я вже лаштувався допомогти йому, та для цього потрібно було подивитися йому в лице. Я вже казав, що він був високий. І тепер він не нахилився до мене, як було би природно, а залишався на висоті, до якої я не був готовий. Переді мною все ще не було нічого, крім запаху й незвичної цупкості його вбрання, я відчував її. Раптом з'явилося його лице. Яке воно було? Не знаю, не хочу знати. То було лице ворога. А поряд із цим лицем, на рівні страшних очей, щільно притиснутий, забовванів, наче друга голова, його кулак. Ледве встигнувши відвернути лице, я вже біг; проскочив повз нього зліва й побіг навпростець униз порожнім, жахливим завулком, завулком чужого міста, міста, у якому нічого не вибачають.

Тоді я пережив те, що тепер розумію: той тяжкий, навальний, розпачливий час. Час, коли поцілунок примирення двох був лише знаком для вбивць, що стояли довкола. Вони пили з одного кубка, в усіх на очах застрибували на одного румак, і ходили чутки, що вночі вони ділили спільне ложе. Та понад усі ці доторки відразу один до од-

ного наростала так навально, що варто було одному зовідіти пульсування жил іншого, як його аж вивертало від хворобливої огиди, наче на вигляд ропухи. Час, коли брат нападав на брата й полонив його, бо тому припала більша частка спадку; що-правда, король вступався за покривдженого й домагався для нього волі та маєтку. Заклопотаний іншими далекими долями, старший брат залишав у спокої молодшого й каювся в листах у вчиненій несправедливості. Однак звільнений після всього так і не міг оговтатися. Те століття подає його в прочанській одежі, він мандрує від церкви до церкви, вигадуючи все дивачніші обітници. Обвішаний амулетами, він нашіптує ченцям із Сен-Дені свої страхи, а в їхніх реєстрах надовго зберігся запис про стофунтову воскову свічку, яку він вважав достойним присвятити Святому Людовіку*. До власного життя він так і не добрався; аж до самої кончини відчував над своїм серцем роздерті форми братових заздрощів і гніву. А той граф де Фуа, Гастон-Феб**, якого всі подивляли, хіба не вбив привселюдно свого двоюрідного брата Ерно, капітана англійського короля в Люрді? Утім, чим було це відверте вбивство супроти тієї жахливої

* Людовік Святий (1214–1270) – Людовік IX, король Франції.

** Гастон-Феб, граф де Фуа (1331–1391) – французький вельможа.

випадковості, коли він, не відклавши маленький гострий ніжик для нігтів, черкнув у судомному докорі рукою, званою зі своєї краси, по голій шиї свого сина, що лежав у ліжку? Покій був темний, треба було присвітити, аби побачити цю кров, що прибула так здалека і вже назавжди покидала цей вельможний рід, непомітно витікаючи з крихітної ранки виснаженого отрока.

Хто був таким сильним, аби втриматися від убивства? Хто в ті часи не знав, що найгірше неминуче? Тут і там навідувало якесь дивне передчуття того, хто за дня зустрівся очима з прицінювальним поглядом свого вбивці. Він ховався від людей, замикався, списував свою останню волю, а насамкінець давав розпорядження про носі, плетені з вербової лози, целестинську сутану й попіл для посипання голови. Чужинські менестрелі з'являлися перед його замком, і він обдаровував їх по-княжому за їхній спів, такий суголосний його неясним передчуттям. У стрімко підведених поглядах псів застиг сумнів, і в їхній запопадливості вже не було певності. У родовому гаслі, яке справджувалося все життя, тишком-нишком проступало нове, досі приховане, а тепер уже явне значення. Декотрі давні звички здавалися раптом застарілими, але складалося враження, що їх немає чим замінити. Якщо й виникали наміри, їх обставляли з розмахом, не вірячи в них

по-справжньому; натомість певні спогади набували несподіваної довершеності. Вечорами, біля каміна, хотілося їм віддатися. Але ніч за вікном, яку раптом чомусь перестав пізнавати, нараз різала слух. Досвідчене в стількох сумирних чи небезпечних ночах вухо розрізняло окремі шматки тиші. Та цього разу то було щось інше. Не ніч між учора й сьогодні: ніч. Ніч, *Beau Sire Dieu*^{*}, – а тоді Воскресіння. Ледве чи до таких годин проникали восхваляння коханої: всі коханки були переінакшені в альбах і канцонах; застигли невпізнавані під довгими, подібними на шлейф найменнями. Вони могли дати про себе знати хіба в темряві, як повний жіночий погляд байстрюка.

А потім, перед пізньою вечерею, ця задума над руками в срібній мийниці. Над власними руками. Чи дано зрозуміти, чому вони такі, як є? Які наслідки, яке продовження цього хапання й відпускання? Ні. Всі перепробували і те, і се; і вагу й противагу. І все нанівець, дії не було жодної.

Дії не було, хіба в братів-місіонарів. Король, побачивши, як вони поведуться, сам видав їм охоронну грамоту. Він називав їх своїми любими братами; ніким ніколи він так близько не переймався. Їм дослівно дозволили, в їхньому значенні, ходити поміж смертних; бо король нічого так не прагнув, як аби вони запалювали всіх і втягу-

^{*} Добрий Господи Боже (*фр.*).

вали у своє потужне дійство, у якому панував лад. Що ж до нього самого, то він намагався вчитися в них. Хіба ж не носив він, достоту як і вони, знаків та одягу, сповнених того ж значення? Дивлячись на них, він міг повірити, що цього можна навчитися: як прийти і знову піти, як висловитися й відкланятися так, аби не залишалось ні найменшого сумніву. Незмірні надії заповнили його серце. У цій тривожно освітленій, химерно непевній залі обителі Святої Трійці він день у день сидів на найпрказнішому місці, аж підхоплюючись від збудження і знов опановуючи себе, мов той школяр. Інші плакали; його ж душа повнилася блискучими слізьми, й він лише втискав одна в одну крижані долоні, щоби витримати це. Іноді, останньої миті, коли актор, відігравши роль, раптом зникав з овиду його широко розкритого зору, він підводив обличчя й здригався: відколи Він вже тут, Monseigneur архангел Михаїл, нагорі, на самому краю риштування, у сьайві свого дзеркально-срібного обладунку.

У такі миті він розпрямлявся. Роззирався, ніби перед прийняттям якогось рішення. Майже впригол наближався він до розуміння протилежного зіграному дійства: тих великих, боязких profane Passion*, у яких грав він. Та нараз усе закінчувалося. Всі починали рухатися безладно й безглуздо. Відкриті смолоскипи насувалися на нього, а в скле-

* «Мирські страсті» (фр.).

піннях нагорі метушилися безформні тіні. Його шарпали якісь незнайомці. Він хотів грати: але з його уст не долинало ні звуку, рухи не вкладалися в жоден жест. Вони так дивно тлумилися довкола нього, йому спало на думку, що повинен нести хрест. І вже зібрався чекати, коли його принесуть. Але вони були сильніші й поволі відтіснили його.

НАЗОВНІ багато чого змінилося. Не знаю як. Але всередині й перед Тобою, мій Боже, всередині перед Тобою, Всевидячий: хіба ж ми не без дії? Так, ми виявили, що не знаємо ролі, ми шукаємо дзеркала, ми хотіли би стерти грим, і скинути машкару, і бути справжніми. Але десь іще прилип якийсь клопоть із перебиранства, про який ми забули. Дрібка перебільшення засіла в наших бровах, ми не завважаємо, як кривляться кутики наших уст. Отак ми й ходимо, глум і одоробала: ні сущі тобі, ні лицедії.

ТО було в театрі в Оранжі. Навіть не подивившись як слід догори, тільки уявляючи собі шорстку рустіку, що витворює тепер його фасад, я увійшов через маленькі засклені дверцята доглядача. І опинився поміж тіл повалених колон, серед маленьких альтеєвих деревець, але вони лиш на мить заслонили мені відкриту мушлю стрімкого амфітеатру, що лежала, переділена тінями пополудня, мов велетенський увігнутий сонячний годинник.

Я рушив просто туди. Я відчував, підіймаючись між рядами сидінь, як малію в цьому оточенні. Угорі, трохи вище, нерівними купками стояло в дозвільній цікавості декілька прибульців; їхнє вбрання було неприємно ретельне, але масштаб не вартий був згадки. Якусь часину вони міряли мене оком, дивуючись із моєї малості. Від цього я озирнувся.

О, я був зовсім не готовий. Там тривала вистава. Там відбувалася велетенська, надлюдська драма, драма цієї могутньої сценічної стіни, що у своєму трикратному прямовисному членуванні вся аж гула величчю, майже нищівною та несподівано сповненою міри в безмірі.

Я забувся, блаженно приголомшений. Те, що там проступало високо, з ликоподібним укладом тіней, із зібраною темінню уст посередині, обмежене згори віночним карнизом ошатних кучерів – то була могутня антична маска, здатна перемінити собою все, і світ за нею збирався в лице. Тут, у цьому величезному, ввігнутому колі сидінь, панувало очікувальне, порожнє, всмоктувальне буття: все, що діялося, діялось там, навпроти – боги та доля. І звідти (коли високо задерти голову) легко понад верхнім краєм стіни насувалися одвічні небеса.

Ця година, я збагнув це тепер, назавжди відлучила мене від наших театрів. Що я там забув? Чого мені ще сподіватися від сцени, у якій знесли цю стіну (іконостас російських церков), бо вже не ма-

ють снаги протиснути крізь її твердість дію, легку, мов газ, що проступила би тяжкими, набряклыми краплями оливи. Теперішні п'єси спадають окружинами крізь діряве нещільне сито сцен, їх прибуває, аж поки не виметуть, коли вже досить. Це та сама недоварена дійсність, що валяється на вулицях і в будинках, тільки що там її накопичується більше, ніж може вмістити один вечір.

(Будьмо ж відверті, у нас немає театру, так само як немає Бога: його передумовою є спільність. У кожного власні помисли й побоювання, і кожен відкриває їх іншому рівно настільки, наскільки це йому вигідно і його влаштовує. Ми невпинно розріджуємо здатність нашого порозуміння, для того щоби його вистачило, замість волати про стіну спільного розпачу, за якою незбагненне має час стужавіти й сягнути необхідної напруги)*.

ЯКБИ ми мали театр, чи ти** б стояла там, ти – Трагічна, знову й знову така тендітна, така оголена, така ти сама, без завіси образу перед тими, які видовищем твого болю вдовольняють свою принагідну цікавість? Ти – невимовно зворушлива, передбачила дійсність своїх страждань тоді, у Вероні, коли, зовсім іще дитя, граючи в

* В рукописі занотовано на полях.

** Йдеться про Елеонору Дузе (1859–1924) – італійську актрису.

театр, тримала перед собою троянди, наче маску, за якою найнадійніше можна було сховатися.

То правда, ти була акторським дитям, і коли твої грали, то хотіли, щоби їх бачили; ти ж була мов не з їхнього роду. Для тебе цей фах мав стати тим, чим для Маріанни Алькофорато, хоча вона цього й не підозрювала, стало чернецтво: перебиранством, щільним і достатньо тривким, аби бути за ним беззастережно нещасною, з тою самою пристрасністю, якою блаженні незримо блаженні. В усіх містах, куди ти потрапляла, вони описували твої рухи; але не тямали, як ти, відчайдушніша з кожним днем, знову й знову здіймала перед собою витворену із заслон щільну завісу – в надії себе прикрити. Волоссям своїм, руками, будь-чим щільним ти закривала просвічувані місця. Ти затуманювала диханням усе прозоре; ти маліла; ти ховалась, як ховаються діти, а потім видобувала той короткий щасливий вигук, і щонайвище ангел посмів би тебе шукати. Та варто лише було обережно підвести погляд, як у тебе не залишалось сумніву, що вони весь час тебе бачили, всі в тому огидному, порожньому, очистому просторі: тебе, тебе, і тільки тебе.

І тебе огортало бажання викинути назустріч їм руку зі схрещеними проти лихого ока пальцями. Бажання вирвати в них своє обличчя, яке вони пожирали. Бажання бути собою. Твоїм співгравцям

душа втікала в п'яти; так ніби їх замкнули в одній клітці з пантерицею, вони тиснулися до лаштунків і белькотали належне, тільки б не дражнити тебе. Але ти витягала їх наперед, розставляла й обходила з ними, як зі справжніми. Обвислі полотняні двері, фальшиві завіси, бутафорські предмети без задньої частини викликали в тебе обурення. Ти відчувала, як твоє серце нестримно здіймається до неохопної дійсності й, настрашена, ще раз намагалася зняти зі себе погляди, наче довгі нитки бабиного літа. Та тут уже вибухали їхні оплески зі страху перед крайнощами: так ніби в останній момент намагаючись відвернути щось, що змусило б їх змінити своє життя.

ЗЛЕ живуть люблені – і в небезпеці. Ах, тільки б вони подолали себе і стали люблячими. Довкола люблячих суцільна безпека. Їх уже ніхто не підозрює, а самі вони не в змозі себе зрадити. У них зцілилася таємниця, вони виспівують її в цілості, як солов'ї, вона не ділиться на частини. Вони квилять лиш за одним; але ціла природа вторує їм – це жаль за Вічним. Вони кидаються за втраченим, та вже з перших кроків переганяють його, а *перед* ними – лише Господь. Їхня легенда – це легенда про Біблід^{*}, що переслідує Кавна ген

* Бібліда була закохана у свого брата Кавна, перетворилася на джерело (див. Овідій «Метаморфози», кн. 9).

аж до Лікії. Напір серця гнав її через краї його слідом, аж врешті сягнула краю сил; однак розгін її істоти був такий, що, впавши, проступила джерелом потойбіч смерті, стрімка – стрімким потоком.

А з португалкою хіба ж не те саме: хіба ж вона в душі не обернулася джерелом? А з тобою, Елоїзо? А з вами, люблячі, чиї плачі дійшли до нас: Гаспара Стампа, графиня де Дьє* і Клара д'Андуз**; Луїза Ляббе***, Марселіна Дебор****, Еліза Меркюр*****? Але ти, бідолашна летка Аїссе*****, ти вже завагалась і здалася. Втомлена Жулі Леспінасс*****. Невтішна сага щасливого парку: Марі-Анн де Клермон*****.

* Беатриса графиня де Дьє (поч. XIII ст.) кохала трубадура Рамбаута III графа Авренга, присвячувала йому канцони.

** Клара д'Андуз – поетеса, жила в Провансі (XIII ст.).

*** Луїза Ляббе – французька поетеса, Рільке переклав 24 її сонети.

**** Марселіна Дебор-Вальмор (1786–1859) – французька поетеса.

***** Еліза Меркюр (1809–1835) – французька поетеса.

***** «Листи мадемуазель Аїссе», вперше опубліковані в 1787 р.; можливо, вони належать перу французької письменниці Шарлотти Аїссе (1695–1733).

***** Жулі Леспінасс (1732–1776) znana своїми листами до графа де Гільбера.

***** Марі-Анн де Клермон (1697–1741), яка рано поховала коханого, зображена в романі мадам де Жанліс «Медемуазель де Клермон».

Дуже докладно пам'ятаю, як колись, давно-предавно, вдома я знайшов футляр для коштовностей; завбільшки він був на дві долоні, у форі віяла з тисненими на темно-зеленому сап'яні квітчастими краями. Я відкрив його: він був порожній. Я можу сказати це тепер, коли минуло стільки часу. Але тоді, відкривши його, я побачив лиш те, з чого складалася ця порожнеча: з оксамиту, з невеличкого пагорбка ясного, вже не зовсім свіжого оксамиту; з боріздки для прикраси, що порожня, на відтінок смутку світліша, перебігала його дном. Лише одну мить це можна було витримати. Але перед тими, хто залишається позаду – любленими – так, мабуть, завжди.

ПОГОРТАЙТЕ назад ваші щоденники. Хіба ж не було там завжди, напровесні, пори, коли струменем свіжого року вас вражало, наче докором? У вас було бажання радості. Та коли ви виходили на вільний простір, у повітрі виникало якесь спантеличення, і ваша хода знепевнювалася, мов на кораблі. Починався сад, оживав; але ви (так, саме ви), ви волокли за собою зиму й минулий рік; для вас це було в кращому разі продовження. Чекаючи, поки долучиться ваша душа, ви раптом відчували тягар ваших членів, і щось подібне на можливість хвороби вторгалось у ваше відкрите передчуття. Ви звалювали це на ваше надто лег-

ке вбрання, ви куталися в шаль, ви бігли алеєю аж до кінця: а тоді стояли, зі стривоженим серцем, у широкій ротонді, сповнені рішучості злитися воєдино з усім цим. Але співав птах, і був сам, і зрікався вас. Ах, невже вам треба було померти?

Можливо. Можливо, новим є саме те, що ми це витримуємо: рік і любов. Квіти й плоди дозрілі, коли опадають; звірі відчувають себе, і знаходять одне одного, і їм так добре. А ми, які задумали Бога, ми ніяк не годні приготуватися. Ми відсуваємо свою природу, ми потребуємо ще часу. Що нам рік? Що всі? Ще перш ніж узятися за Бога, вже молимося йому: дай нам пережити ніч. А тоді хворобу. А тоді любов.

І треба ж було Клементині де Бурж* померти на самому початку сходження. Вона, якій не було рівних; сама – найпрекрасніший серед інструментів, на яких вона вміла грати, як ніхто інший, що незабутньо звучав би в найменшому бринінні її голосу. Її дівоцтво було сповнене такої високої рішучості, що інша діва, нуртуючи любов'ю, присвятила цьому серцю, що лиш починало сходити, книжку сонетів із непотамованою жагою в кожному рядку. Луїза Ляббе не забоялася злякати це дитя мучивним триванням любові. Вона відкривала їй нічне наростання туги; вона обіцяла їй біль, більший за

* Клементина де Бурж – подруга Луїзи Ляббе, померла від горя за своїм коханим, якого вбили.

Всесвіт; і здогадувалася, що зі своїм досвідченим болем їй не наздогнати того темного передчуття, яким була прекрасна ця юнка.

ДІВЧАТА в моїй вітчизні. Хай найчарівніша з-поміж вас якось уліті, пополудні, у притемненій бібліотеці натрапить на маленьку книжечку, що її 1556 року видрукував Жан де Турн*. Хай візьме цей прохолодний гладенький томик, винесе в дзижчання саду, або й подалі, до флоксів, у чийх пересолоджених пахощах завис осад солоду. Хай знайде її якомога раніше. У дні, коли очі вже починають затримуватись на собі, а ще дитячі уста можуть повнитися надто великим куснем яблука.

Коли ж прийде час бентежніших приязней, дівчата, хай би вашою таємницею стало Дікою одна одну звати й Анакторією, Гирінною та Аттіс**. Хай би хтось, може, сусід, старший уже чоловік, який у молодості намандрувався світами й давно вже має славу дивака, зрадив вам ці імена. Хай би іноді запрошував вас до себе, на свої знамениті персики чи на Ридинґерові*** гравюри з кіньми, там

* Жан де Турн (1504–1564) – ліонський видавець, що видрукував 1555 р. твори Луїзи Ляббе.

** Учениці Сапфо.

*** Іоанн Еліас Ридинґер (1698–1767) – німецький художник знаний своїми зображеннями тварин, особливо коней.

нагорі, у білому коридорі, про які так багато говорено, що їх просто необхідно оглянути.

Може, ви вмовите його щось та й розповісти. Можливо, серед вас буде та, яка вблагає його видобути старі подорожні щоденники, хтозна? Та сама, яка одного дня зуміє вивідати в нього, що окремі місця з віршів Сапфо дійшли до нас, і яка не вгамується, доки не довідається про його маленьку таємницю: що цей самітник колись давно бавився на дозвіллі перекладами цих уривків. Йому доведеться визнати, що вже давно забув і думати про них, а те, що є, запевнить, не варте навіть згадки. Втім, чом би й не проказати цим приятелькам невинним, раз вони вже так наполягають, якусь строфу. Він навіть віднаходить у пам'яті грецьке звучання, декламує його, бо ж переклад, на його думку, не дає жодного уявлення, і щоби показати цій юні добірний уламок масивної мовикоштовності, гнутої в такому жаркому полум'ї.

Усе це знову захотить його до праці. Для нього настануть прекрасні, майже юначі вечори, осінні вечори, наприклад, що мають перед собою стільки тихої ночі. Тоді в його робітні довго не гаснучиме світло. Не завжди він схилений над аркушами, часто він відкидається в кріслі, заплющує очі над знову перечитаним рядком, і його сенс розтікається його кров'ю. Ніколи ще він так не розумів старожитності. Його мало не розбирає сміх

над поколіннями, що оплакували її як втрачений спектакль, у якому самі залюбки б заграли. Нарешті тепер він збагнув приголомшливе значення тієї ранньої єдності світу, що була ніби новим, одночасним почином усієї людської праці. Його не бентежить, що постала внаслідок неї культура, з її сукупними об'явленнями, багатьом пізнішим поглядам здавалася цілістю, і в цій цілості – минулістю. І справді, там небесна половина життя бездоганно зійшлася з півкруглою чашею земного буття, як дві повні півкулі змикаються в одну досконалу золотосяйну сферу. Та тільки-но це сталося, заточені в ній духи сприйняли це цілковите здійснення лише як іносказання; масивне світило втратило вагу й здійнялося в простір, а в його золотих заокругленнях приховано відбивався смуток того, що ще залишалося нездоланим.

І коли отак роздумує той самотник у своїй ночі, роздумує й усвідомлює, то завважує на підвіконні таріль із плодами. Несамохіть бере яблуко й кладе перед собою на стіл. Як моє життя оточує цей плід зусібіч, думає він. Навколо всього закінченого здійснюється несповнене й росте.

І тут, над тим несповненим, йому стрімко являється маленька, простерта в безконечність постать, що її (за свідченням Галена^{*)} всі мали на думці, кажучи «поетка». Бо як за Гераклови-
* Клавдій Гален (131–210) – знаменитий римський лікар.

ми чинами постала нагальна вимога збурення й перебудови світу, так і блаженства й відчаї, яких мало вистачити на всі часи, рвалися із комор буття до життя через чин її серця.

Він одразу впізнає це рішуче серце, готове звершити всю любов до кінця. Його не дивує, що цього не зрозуміли; що в цій люблячій, яка цілковито належала *майбуттю*, добачили тільки надмір, а не нову міру любові й скрути серця. Що напис її буття витлумачували так, як було вірогідно в ті часи, що врешті їй приписали смерть тих, кого Бог поодинці спонукає спливати у світ любов'ю, без взаємності. Можливо, навіть серед приятельок були такі, що цього не розуміли: що на верховині свого діяння вона оплакувала не тих, хто залишив її обійми відкритими, а того, вже Неможливого, який доріс би до її любові.

Тут заглиблений у роздуми встає й підходить до вікна, ця висока кімната йому затісна, він хоче побачити зорі, якщо це можливо. Він не в омані щодо себе. Він знає, що зворохобився так тому, що серед юних сусідок є одна, на якій йому залежить. У нього є бажання (не для себе, ні, для неї); це для неї він нічної, минущої години мислить вимогу любові. Обіцяє собі нічого їй про це не говорити. Йому здається верхом благодаті бути самому, без сну, і роздумувати задля неї, наскільки ж права була та любляча: збагнула, що з поед-

нанням двох лише зростає самотність; коли зламала дочасне призначення статі її нескінченним замислом. Коли в п'ятьмі обіймів шукала не втолення, а тужавіння туги. Коли зневажила вимогу, що з-поміж двох один мав бути люблячий, а другий – люблений, і несла тих слабких на своє ложе, й розпалювала їх собою аж до люблячих, які її покидали. У таких вершинних розлуках серце її стало самою природою. Понад таку долю співала вона минулим улюбленицям нареченої пісню; возносила їм весілля; возвеличувала близького мужа, щоби вони готували себе для нього, мов для бога якого, і перетривали його навіть велич.

ОДИН іще раз, Абельоно, в останні роки я відчув тебе й пізнав тебе, несподівано, по тому як давно вже про тебе не думав.

То було у Венеції, восени, в одному з тих салонів, де чужинці проїздом збираються навколо господині дому, такої самої чужинки, як і вони. Ці люди стоять довкола зі своїми філіжанками чаю та чманіють, тільки-но обізнаний сусід коротко й непомітно обертає їх до дверей, щоби прошепотіти їм на вухо ім'я, яке звучить по-венеційськи. Вони готові до найнеймовірніших імен, їх нічим не здивуєш; бо хай які ощадні в переживанні назагал, у цьому місті вони віддаються найнестримнішим і найшаленішим можливостям. У своєму звичному

існуванні вони постійно плутають надзвичайне із забороненим, тож очікування чудовного, яке вони собі тепер дозволяють, грубим, розгнuzданим виразом проступає на їхніх лицах. Те, що вдома трапляється з ними рідко, лише на концертах чи коли вони усамітнюються з якимось романом, тут, за цих улесливих обставин, вони, хизуючись, виставляють напоказ. Так само, як, цілковито невідготовлені, несвідомі загрози, вони дозволяють себе збуджувати, мов тілесними відвертостями, майже смертельними зізнаннями музики; так само, анітрохи не впоравшись з існуванням Венеції, вони віддають себе на поталу оплатній немочі гондол. Уже немолоді подружжя, що впродовж усієї подорожі обмінювалися лише ядучими зауваженнями, поринають у мовчазну згідливість; на чоловіка находити приємна втома від власних ідеалів, вона ж чується раптово помолоділою й захопливо киває головою млявим місцевим, з усміхом, наче зуби в неї з цукру й увесь час тануть. А якщо прислухатися, виявиться, що вони завтра виїжджають, або післязавтра, чи принаймні наприкінці тижня.

Отож я стояв між ними й тішився, що не виїжджаю. Незабаром похолоднішає. М'яка, дурманна Венеція їхніх упереджень і запотребувань зникне разом із цими сновидами-іноземцями, й одного ранку з'явиться інша, справжня, чуйна, така крихка, що от-от порсне, анітрохи не вимарена: посеред

пустки на затоплених лісах до життя поволана, вимушена й урешті така наскрізь наявна Венеція. Загартоване, стисле до найнеобхіднішого тіло, яким навіть уночі невсипущий Арсенал гнав кров своєї праці, й цього тіла проникливий дух, що невпинно міцнів, затьмарившипахощі духмяних країв. Переконлива держава, що сіль і скло своєї вбогості виміняла на скарби народів. Прекрасна противага світу, аж до найдрібніших оздоб сповнена зачаєних енергій, що розгалужуються найтоншими нервовими закінченнями, – така Венеція.

Усвідомлення, що я її знаю, посеред усіх цих людей, що помилялися, зійшло на мене разом із таким спротивом, що я підвів погляд, аби якимось про себе заявити. Чи помислено, щоби в цих залах не знайшлося жодної людини, яка б несвідомо не прагнула пояснень суті цього оточення? Молодої людини, яка б одразу збагнула, що тут розгортається не втіха, а приклад волі, вимогливішого й суворішого за який не знайти ніде? Я походжав поміж них, моя правда бентежила мене. Охопивши мене саме тут, серед стількох людей, вона заразом принесла бажання бути висловленою, обстоюною, доведеною. В мені зринуло гротескове уявлення, як наступної миті я заплещу в долоні з ненависті до цього забалаканого всіма непорозуміння.

Ось у цьому сміховинному настрої я й помітив її. Вона стояла самотньо перед осяйним вікном і

споглядала мене; не так очима, вони були поважні й задумливі, як власне устами, що іронічно відтворювали вочевидь недобрий вираз мого обличчя. Я відразу відчув нетерплячу напругу в моїх рисах і прибрав невимушене лице, від чого її уста стали природними й зверхніми. А тоді, по короткому ваганні, ми одночасно усміхнулися одне одному.

Вона нагадувала, якщо вже на те пішло, один юнацький портрет красуні Бенедикти фон Ква-лен, що відіграла певну роль в Баггесеновому житті*. Не можна було, зазирнувши в темну тишу її очей, не сподіватись ясної темені її голосу. До того ж, плетиво її волосся й виріз світлої сукні були такі виразно копенгагенські, що я намірився заговорити з нею данською.

Та не встиг я ще достатньо наблизитись, як з іншого боку зали до неї вже посунув якийсь потік; наша ошчасливлена гістьми графиня власною персоною, у своїй розпашлій, захопленій неухважності накинулася на неї з чималою підмогою, щоби тут-таки забрати її співати. Я був певен, що ця дівчина попросить вибачення запевненням, що ледве чи кому в цьому товаристві буде цікаво слухати данський спів. Так вона й зробила, тільки-но їй дали сказати. Натовп навколо світлої постаті зворохобився; хтось згадав, що вона співає теж німецькою. «І італійською!» – докинув не без лу-
* Йенс Баггесен (1764–1820) – данський письменник.

кавства якийсь розсміяний голос. Мені не спадала на думку жодна відмовка, яку б я міг їй подумки послати, утім, я не сумнівався, що вона встоїть. Ось уже на втомлених довгим усміханням обличчях вмовлячів розповзлася суха ображеність, уже добра графиня, щоб зберегти достоїнство, з виразом пошкодування й гідності відступила назад, як тут, коли це було вже зовсім зайве, вона скорилася. Я відчув, як блідну від розчарування; мій погляд налився докором, але я відвернувся, не варто було їй цього показувати. Та вона вивільнилася від інших і вмить опинилася біля мене. Її сукня осяяла мене, огорнули квіткові пахощі її тепла.

«Я справді хочу співати, – сказала вона поданськи вздовж моєї щоки, – не тому, що вони вимагають, не про людське око, а тому, що я мушу тепер заспівати».

Із її слів прорвалася та сама злісна нетерплячість, від якої вона мене щойно звільнила.

Я поволі рушив услід за групою, яка її підхопила. Та коло високих дверей зупинився, даючи людям пройти й розташуватися. Прихилився до дзеркально-чорного одвірка й чекав. Хтось спитав мене, що тут лаштується, чи не збирається бува хтось співати. Я вдав, що не знаю. Я ще брехав, а вона вже співала.

Мені не було її видно. Поступово навколо однієї з тих італійських пісеньок, які здаються іноземцям

достеменно справжніми, бо їм притаманний такий згідливий лад, виник вільний простір. Але та, хто співала, не вірила в пісню. Вона заледве її витягала, двигала, мов тягар. З оплесків попереду можна було здогадатися, що спів закінчився. Мені було сумно й соромно. Зчинився якийсь рух, і я постановив, тільки-но хтось піде, вийти за ним слідом.

Але нараз запала тиша. Настала така тиша, яка ще мить тому здалася би неможливою; вона тривала, вона напиналася, й ось у ній залунав голос. (Абельоно, – подумав я, – Абельоно). Тепер він був сильний, повний, але не важкий; як із одного шматка, без розламів, без швів. То була якась незнайома німецька пісня. Вона співала її дивовижно просто, як щось доконечне. Вона співала:

*Ти, котрій не скажу, як плачу вночі
 близько-близько,
 чия істота гамує мене,
 мов колиска.*

*Ти, що не скаже мені,
 коли задля мене чуває:
 якби коштовність оцю
 ми зносили в нас,
 а не тамували?*

(коротка павза, а тоді вагаючись):

*Глянь на коханців,
щойно зізнавшись,
вони вже збрехали.*

І знову ця тиша, Бог знає, хто її встановив. А тоді люди заворушилися, заштовхалися, заперепрошували, закашляли. Вони вже збиралися перейти в загальний розмитий гул, коли раптом прорвався голос, рішучий, широкий і суцільний:

*Чиниш самотнім мене. Одна ти для мене заміна.
Мить лише ти – це ти, а тоді знову тіні
і звук, або пахоців повів.
Ох, в обіймах я втратив їх всіх,
тебе лиш втримати зміг:
бо ніколи тебе не неволив.*

Такого ніхто не сподівався. Усі стояли, ніби приголомшені цим голосом. А під кінець у ньому була така певність, ніби він уже роками знав, що саме тепер настане його час.

КОЛИСЬ я іноді питав себе, чому калорії свого величного почуття Абельона не звернула до Бога. Знаю, вона прагнула звільнити свою любов від цієї перехідності, та хіба могло її правдиве серце помилятися щодо того, що Бог – лише напрям любові, а не її предмет? Чи ж не знала вона, що з Його боку можна не боятися взаємності?

Невже не відала стриманості цього верховного Возлюбленого, який спокійно відтягає насолоду, аби дати нам, повільним, викласти ціле своє серце? Чи, може, вона хотіла уникнути Христа? Може, боялася, що він зупинить її на півдорозі, полюбивши? Чи не тому так неохоче згадувала Юлію Ревентло?

Я майже ладен повірити в це, коли роздумую, як це полегшення Бога могло звалити таку простодушну люблячу, як Мехтильда^{*}, таку ревну, як Тереза Авільська^{**}, таку зранену, як блаженна Роза Лімська^{***}, – усіх їх, покірних, що здалися, ставши любленими. Ах, він, підмога для слабких, для сильних став кривдою; там, де вони вже нічого більше не сподіваються, крім нескінченного шляху, у сповненому напруги передсінні раю ще раз приступає до них хтось сотворитель і вабить їх притулком, і бентежить чоловічим єством. Гостро заломленою лінзою свого серця знову збирає вже рівнобіжне проміння їхніх сердець, і ті, котрих янголи сподівалися зберегти в цілості для Бога, раптом спалахують серед посухи своєї пристрасті.

* Мехтильда Магдебурзька (1210–1282(83?)) написала містичну книжку «Струменіюче світло божества».

** Тереза Авільська (1515–1582) – католицька свята.

*** Роза Лімська (Ізабель Флорес, 1586–1617) – перуанська містична провидиця.

(Бути любленим означає згоряти. Любити – світити невичерпною оливою. Бути любленим – проминати, любити – тривати)*.

Усе ж можливо, що в пізні роки Абельона намагалася мислити серцем, щоби непомітно й безпосередньо увійти в стосунок з Богом. Цілком можу собі уявити, що існують її листи, які нагадують уважні внутрішні споглядання княгині Амалії Голіциної**.

Але якщо ці листи й були адресовані комусь, роками їй близькому, – як же він, мабуть, потерпав від її зміни. А сама вона: припускаю, вона нічого так не боялась, як того примарного переходу до іншості, якого не достерегти, оскільки докази на нього, як щось цілковито чуже, постійно випадають з рук.

НЕЛЕГКО буде переконати мене в тому, що історія Блудного Сина не є притчею про того, хто не хотів бути люблений. Коли він був дитиною, всі вдома його любили. Він ріс, він не знав нічого іншого і звик до чулості їхніх сердець, оскільки був дитиною.

Але хлопцем йому закортіло позбутися своїх звичок. Він не зумів би цього висловити, та коли

* В рукописі занотовано на полях.

** Одна з найосвіченіших жінок тогочасної Європи, господиня відомого літературного салону в Мюнстері княгиня Амалія Голіцина (1748–1806). Підтримувала дружні взаємини з Гете.

він цілий день десь тинявся й не хотів брати з собою навіть псів, то це тому що й вони його любили; тому, що в їхніх поглядах була співучасть, очікування і стурбованість; тому що й перед ними годі було щось зробити, аби не втішити чи не скривдити. Але чого йому тоді хотілося – то це глибокої байдужості свого серця, яка іноді рановранці находила на нього в полях із такою чистотою, що він кидався бігти, щоби не мати ні часу, ні диху бути чимось більшим, ніж легесенькою миттю, в якій приходять до тями ранок.

Таємниця його ще ніколи не бувалою життя слалася перед ним. Несамохіть він збивався зі стежки й біг навпростець у поля, розкинувши руки, так ніби в цій широті міг загорнути кілька напрямків зараз. А тоді забивався кудись під якийсь живопліт, і ніхто на нього не зважав. Він вистругував собі сопілку, жбурляв камінцем у якогось дрібного хижака, він схилявся над жуком, змушуючи його повернути: все це ніяк не оберталося долею, і небеса линули над ним, як над природою. Врешті надходило пополудне, а разом із ним безліч вигадок; він бував корсаром на Тортусі, але в тому не було жодного примусу; він брав у облогу Кампеше, здобував Вера-Круз; можна було бути чим заманеться: цілим військом, ватажком на коні або кораблем на морі. А коли хотілося клякнуту, він тут-таки

обертався Деодатом Гозонським* і поконував дракона, і слухав, тремтячи, що це був подвиг пихи, а не послуху. Чого він тільки не вигадував. Та хоч вигадок було без ліку, поміж тим завжди вистачало часу побути просто собі птахом, невідомо яким. Тільки що потім доводилось повертатися додому.

Боже мій, скільки всього треба було позбутися й забути; бо по-справжньому забути – це було необхідно; інакше можна було зрадити себе, коли вони напосідали. Скільки би він не зволікав, скільки би не озирався, завжди врешті-решт виднівся гребінь даху. Перше ж горішне вікно наводило на нього погляд, мабуть, там хтось стояв. Пси, у яких цілий день наростало очікування, кидалися крізь кущі, зганяючи його до того, кого вони собі вигадали. А решту вже довершував дім. Варто було тільки вступити в його повний запах, і майже все вже вирішено. Дрібнички ще могли змінюватися; але загалом він відразу ставав тим, за кого його тут мали; тим, кому вони з його маленького минулого та своїх власних прагнень давно вже зготували життя; спільною істотою, яку день і ніч обсідає їхня любов, між їхньою надією і їхньою недовірою, перед їхньою ганюю чи хвалою.

* Деодат де Гозон – середньовічний рицар, який, усупереч забороні, вбив дракона.

З якою невимовною обережністю не піднімайся сходами, нічого не допоможе. Тільки-но рипнуть двері, як вони вже дивляться на нього. Він залишається в темряві, він хоче перечекати їхні питання. Але тоді настає найгірше. Вони беруть його за руки, тягнуть до столу, і всі, скільки їх там є, всі до одного зацікавлено тягнуться до нього при світлі лампи. Добре їм, вони сидять собі в потемках, і лише на нього падає, разом зі світлом, уся ганьба: ганьба мати лице.

Чи залишиться він і вдаватиме те приблизне життя, яке вони йому накидають, чи уподібниться до них усім обличчям? Чи розриватиметься між крихкою правдивістю своєї волі й незграбною брехнею, що її ж і псує? Чи облишить намір стати тим, що могло б зашкодити рідним зі слабим серцем?

Ні, він піде. Приміром, поки всі вони зайняті приготуванням його уродин, з кепсько вгаданими подарунками, вже вкотре покликаними все заглядати. Піде назавжди. Допіру значно пізніше він усвідомить, як твердо вирішив тоді ніколи не любити, щоби не ставити нікого в жалливе становище бути любленим. Мине багато років, перш ніж він згадає і виявить, що й цей намір, як і інші, був нездійснений. Бо він любив знов і знов у своїй самотності; щоразу марнуючи ціле своє ество й невимовно потерпаючи від

страху за свободу іншого. Лиш поволі навчився він просвітлювати предмет любові промінням свого почуття, замість спалювати в ньому. Його розбестив захват, з яким він крізь усе прозоріші обриси коханої пізнавав далі, які вона розкривала його безмежній волі володіння.

Як же ридав він потім цілими ночами з туги, як прагнув бути таким самим просвітленим. Але кохана, яка піддається, далеко ще не любляча. О, невітшні ночі, коли його бурхливі дари верталися до нього дрантям, важким од минущості. Як же він розумів трубадурів, які нічого так не боялись, як бути почутими. Всіх здобутих і примножених грошей зрікся він задля того, щоби цього не досвідчити. Він кривдив їх своєю грубою платнею, день за днем боячись, як би вони не відгукнулися на його любов. Бо вже втратив надію дожити до люблячої, яка проникла б у нього наскрізь.

Навіть у часи, коли скрута щоденно терзала його новими ударами, коли голову його облюбували й пошарпали злидні, коли скрізь на його тілі зяяли виразки, ніби запасні очі на чорноту напасті, коли його поймав жах від помиїв, у які його вкинули, бо там було йому місце: навіть тоді ще найбільшим жахом для нього була відповідь на його кохання. Що важив увесь морок супроти густого смутку обіймів, у яких все гине.

Хіба не прокидався він із відчуттям, що не має майбутнього? Чи не блукав безцільно, позбавлений будь-якого права на небезпеку? Чи не доводилося сто разів обіцяти, що не умре? Можливо, саме впертість того недоброго спогаду, що від повернення до повернення не хотіла відступати, змушувала його й далі жити серед тієї мерзоти. Врешті його знову знайшли. І щойно тоді, щойно в пастуші роки огром його минулого вгамувався.

Хто опише, що йому тоді довелося пережити? В якого поета вистачить красномовства узгодити довготу його тодішніх днів із швидкоплинністю життя? Якому мистецтву під силу зобразити його щуплу, закутану в плащ постать на тлі неохопності його велетенських ночей.

То був час, який почався з того, що він відчув себе загальним і анонімним, як людина, що надто спроквола одужує. Він не любив, хіба любив бути. Ниця любов овець не промовляла до нього; мов світло, що падає крізь хмари, розсіювалася вона довкруг нього й лагідно мерехтіла над луками. Безневинним слідом їхнього голоду ступав він мовчки пасовиськами світу. Чужинці бачили його в Акрополі, а можливо, він довго був одним із пастухів у Бо* й спостерігав, як скам'янілий час перетривав високий рід, що всіма зусиллями сімки й * Бо – древнє зруйноване місто поблизу Арля.

трійки так і не спромігся звитяжити шістнадцять променів у своїй зірці^{*}. А може, я маю уявити його в Оранжі, прихиленого до сільської тріумфальної брами? Чи бачити в звиклому до душ затінку Єлисейських полів^{**}, як поглядом поміж могил, відкритих, мов гроби воскреслих, він ловить бабку?

Все одно. Я бачу більше, ніж його, я бачу його земне буття, яке розпочинало тоді довгу любов до Бога, тиху, безцільну працю. Бо на нього, який остаточно вирішив зачаїтися, ще раз найшла Неможливість-чинити-по-іншому його серця. І от цього разу він сподівався бути почутим і вислуханим. Усе його чуйне та безпомильне від тривалої самотності єство обіцяло йому, що Той, хто був тепер в його думках, зуміє полюбити пронизливою, променистою любов'ю. Та поки він прагнув бути нарешті любленим так досконало, його звикле до далей чуття збагнуло скрайню віддаленість Бога. Настали ночі, коли він думав кинутися до Нього у простір; години, повні відкриттів, коли він чувся достатньо сильним, щоб пірнути в землю й збурити її вихором свого серця. Він був наче той, хто чує величну мову й зопалу

^{*} На гербі стародавнього роду де Бо зображена Вифлиємська зірка з шістнадцятьма променями. Вважаючи число 16 нещасливим, вони замінили кількість променів на три і сім – так Рільке в одному листі сам пояснює значення цього місця. (Прим. перекладача).

^{**} Кладовище з відкритими саркофагами поблизу Арля.

постановляє нею віршувати. Гірке усвідомлення, яка ця мова важка, було ще попереду; спершу він відмовлявся вірити, що все довге життя може піти лише на укладання перших коротких, недолугих речень без жодного сенсу. Він кинувся в науку, як змагун у забіг; але густина того, що треба було здолати, сповільнювала його. Годі було вигадати щось упокірливіше, ніж оцей стан початківця. Він знайшов філософський камінь, а його змушують скоро виготовлене золото щастя без кінця перетворювати на звурджений свинець терпіння. Він, що звик до простору, повзав, як той хробак, покрученими ходами без виходу й напрямку. І тепер, коли він так старанно й печально вчився любити, йому показували, що за недбала й мізерна була вся любов, яку дотепер, він вважав, йому вдалося звершити. Як із жодної не могло вийти нічого путнього, бо він навіть не починав працювати над нею і здійснювати її.

За ці роки в ньому відбулися великі зміни. Він майже забув Бога за тяжкою працею наближення до Нього; і все, що, можливо, з часом сподівався отримати від Нього, було «*sa patience de supporter une âme*»*. Збіги долі, за які чіпляються люди, давно вже на нього не поширювалися, і навіть те, без чого не існує насолоди й болю, відтепер втратило пряний присмак і стало для нього прісною їжею.

* Терпіння, з яким Він підтримує душу (*фр.*).

З коріння його буття розвинулася міцна, зимостійка парость родючої радості. Він цілковито занурився у здолання того, що становило його внутрішнє життя, він не хотів нічого пропустити, бо не сумнівався – в усьому цьому була його любов, і прибувала. Ба, його внутрішня готовність зайшла так далеко, що він постановив надолужити найважливіше з того, чого не зміг звершити раніше, що просто колись перечекав. Він думав передусім про дитинство, воно здавалося йому, що спокійніше він міркував, тим незавершенишим; усім його спогадам про ті часи була притаманна непевність припущень, і те, що вони вважалися минулими, робило їх майже майбутніми. І щоб усе це ще раз, тепер уже по-справжньому взяти на себе, – ось та причина, з якої цей відчужений повернувся додому. Ми не знаємо, чи залишився він; знаємо лише, що повернувся.

Ті, хто розповіли цю історію, намагаються в цьому місці нагадати нам дім, яким він був на вигляд; адже в ньому проминуло небагато часу, трохи ліченого часу, всі в цьому домі можуть сказати, скільки. Пси постарілися, але ще живі. Переказують, один навіть заскавчав. Усі денні заняття перервані. У вікнах з'являються обличчя, постарілі й дорослі лица зворушливої схожості. І на одному, зовсім старому, раптом блідо пробивається впізнання. Впізнання? Справді, лише

впізнання? Пробачення. Пробачення чого? – Любов. Боже ж ти мій: любов!

Він, упізнаний; він, поглинутий своїми роздумами, навіть про таке вже не думав: що вона ще може бути. Нескладно зрозуміти, що з усього, що відбулося потім, переказ доносить лиш одне: його жест, цей нечуваний жест, такого ніхто ще не бачив; жест благання, з яким він упав їм до ніг, закликаючи не любити його. Перелякані, розгублені, вони підняли його. Цей раптовий порив вони витлумачили по-своєму. Вони пробачають. Мабуть, для нього було невимовним полегшенням, що всі його хибно зрозуміли, попри відчайдушну однозначність його постави. Цілком можливо, він залишився. Бо з кожним днем усвідомлював усе більше, що його не стосується ця любов, якою вони всі так пишалися і до якої по-тай одне одного підбивали. Йому було майже смішно, коли вони отак старалися, й було зрозуміло, як мало їм ідеться про нього.

Що знали вони про те, хто він. Тепер його було страшенно важко любити, і він відчував, що тільки Один на це спроможний. Але Той ще не хотів.

Кінець нотаток

Біографічна канва життя, творчості та доби Рільке

4 грудня 1875

У сім'ї чиновника-залізничника Карла Вільгельма Йо-зефа Рільке і його дружини, доньки імператорського радника Софі Рільке (дівоче Фіа Єнтц) народився син Рене Карл Вільгельм Йоганн Йозеф Марія Рільке.

1880

Данський письменник Йєнс Петер Якобсен публікує психологічний роман «Нільс Люне», що згодом справить значне враження на Рільке-прозаїка.

1882–1884

Рільке навчається в школі піаристів у Празі.

1884

Батьки Рільке розлучаються, майбутній поет мешкає з матір'ю.

Генріх Ібсен оприлюднює п'єсу «Дика качка».

1886

Оприлюднено роботи Ніцше «Потойбіч добра і зла» та «Антихрист».

1886–1890

Рільке навчається в нижчій реальній військовій школі Санкт-Пельтена біля Відня.

1887

Публікація збірки «Вірші» Стефана Маллярме.

1890

Виходить збірка Стефана Георге «Гімни».

Рільке вступає до вищої реальної військової школи в Меріш-Вайскірхені.

Поетичний дебют шістнадцятилітнього Гуго фон Гофманстала під псевдонімом *Лоріс Меліков*.

Вересень 1891–травень 1892

Рільке відвідує курси в торговельному училищі (1890) в Лінці.

1891

Герман Бар оприлюднює літературний маніфест «Подолання натуралізму».

Опублікована драма Франка Ведекінда «Пробудження весни», в якій уперше використані елементи експресіоністської поетики.

1892

У Мюнхені організовано об'єднання художників «Сецесіон», які проголосили орієнтацію на стиль «модерн». Виходить перше число часопису «Листи, присвячені мистецтву», який сповідує принципи югендстилю і навколо якого гуртуються прихильники поета Стефана Георге. У цьому числі Гуго фон Гофмансталь оприлюднює віршовану драму «Смерть Тиціана».

1893

Рільке знайомиться з племінницею чеського поета Юліуса Цоєра Валерією фон Давид-Ронфельд, яка на його кохання не відповідає взаємністю.

Публікація книжки «Вірші та проза» Стефана Маллярме.

Гуго фон Гофмансталь оприлюднює драму «Дурень і смерть».

Виходить збірка поета-імпресіоніста Ріхарда Демеля «Так, Любов!»

1894

За кошти Валерії фон Давид-Ронфельд виходить перша збірка Рільке «Життя і пісні» (Стразбург-Ляйпциг). Поет пише перші оповідання, серед них – «П'єр Дюмон». Мислитель-антропософ Рудольф Штайнер публікує працю «Філософія свободи», яка матиме значний читацький успіх у літераторів Австрії, Німеччини й Росії.

Майбутня близька подруга Рільке Лу Саломе публікує книгу «Фрідріх Ніцше у своїх творах».

1895

Рільке отримує атестат зрілості в державній гімназії в Празі-Нойштадті.

Андре Жід публікує книжку «Страви земні», яка набуває успіху у Франції, а згодом Австро-Угорщині та Німеччині.

1896

Рільке навчається на філософському факультеті Празького університету, згодом відвідує заняття й на юридичному факультеті.

Публікація збірки «Жертви ларам» у Празі.

Публікація поетичної збірки Ріхарда Демеля «Жінка і мир».

Прем'єра симфонічної поеми Ріхарда Штрауса «Так казав Заратустра».

Анрі Бергсон публікує роботу «Матерія і пам'ять».

Рільке вирішує повністю присвятити себе мистецтву і пориває з сім'єю.

1896–1897

Поет мешкає в Мюнхені, два семестри слухає філософію, мистецтвознавство в місцевому університеті.

1897–1901

Рільке навчається в Берлінському університеті.

1897

Перша подорож Рільке до Італії – до Арко та Венеції. У театрі на Гертнерплатц у Мюнхені Рільке знайомиться з письменницею, донькою пруського генерала на службі в російського царя Лу Андреас-Саломе. Ця жінка була помітною постаттю в Німеччині: близькою подругою Ніцше та молодого філософа Пауля Ре, який через неї наклав на себе руки; згодом вона стала улюбленою ученицею Фройда та однією з перших прибічниць психоаналізу. Лу пробуджує в Рільке інтерес до російської культури. Публікація збірки «Адвент».

У Відні навколо журналу «Вер Сакрум» та Густава Клімта гуртуються художники-«сецесіоністи».

Станіслав Пшибишевський публікує німецькою мовою роман «Діти Сатани».

1898

Друга подорож Рільке до Італії – Арко, Флоренція, Віареджо.

Оприлюднені книга малої прози «Повз життя» і п'єса «Без теперішнього».

Рільке пише «Флорентійський щоденник», що близький до німецької традиції мандрівної літератури, і приступає до написання «Шмаргендорфського щоденника».

Виходить поетична збірка Стефана Георге «Рік душі», яка одразу стає популярною.

1899

Зима

У Штутгарті Рільке оприлюднює «Дві праязкі історії», в Берліні ж виходить збірка його поезій «Собі до свята». Він пише «Пісню кохання і смерті корнета Кристофа Рільке», яку, проте, деякий час не публікує.

У Відні Карл Краус починає видавати часопис «Смолоскип».

Альфред Вальтер Гаймель засновує журнал і видавництво «Інзель», у якому друкуватиметься Рільке.

Генріх Ібсен оприлюднює п'єсу «Коли ми, мертві, пробуджуємося».

Квітень–червень

Разом із Лу Андреас-Саломе та її чоловіком, професором-іраністом Карлом Андреасом Рільке вперше відвідує Росію – Санкт-Петербург і Москву. Підо впливом своєї подруги він змінює ім'я: з Рене на Райнер. Знайомство з Львом Толстим, Іллею Рєпіним, сім'єю Пастернаків.

Осінь

Рільке пише новелу «Пісня про правду», в якій зображується життя українців (образ сліпого кобзаря Остапа). Українська тематика в подальшому позначиться на половині «Книги годин». Проте пізнання України відбувається дещо поверхово – переважно під кутом «російського бачення» Лу Андреас-Саломе. Рільке вивчає твори староукраїнської літератури, зокрема Не-

сторову хроніку XI ст., епос XII ст. «Слово...», «Києво-Печерський патерик».

1900

Публікація першої редакції «Оповідь про Господа всеблагого», що мала назву «Про любого Бога та інше» (Берлін–Ляйпциг).

Оприлюднено роботу Зигмунда Фрейда «Тлумачення сновидінь».

Культуролог і письменник Рудольф Касснер публікує працю «Містика, митець і життя».

Едмунд Гуссерль, якому згодом імпонуватимуть експресіоністи за ідеї антипсихологізму, публікує «Логічні розвідки».

Смерть Фрідріха Ніцше.

Райхсканцлером Німеччини стає Б. фон Бюлов, який бере курс на мілітаризацію та експансіонізм.

Глава баденських неокантіанців Вільгельм Віндельбанд публікує роботу «Про систему категорій».

Гергард Гауптман презентує п'єсу «Міхаель Крамер», яка, на думку Габріеля Марселя, вплинула своєю онтологічною проблематикою на «Книгу годин» Рільке. У Мюнхені Василій Кандинський створює художнє об'єднання «Фаланга».

Травень–серпень

Друга подорож Рільке до Російської імперії. Він зближається з Борисом Пастернаком, між ними невдовзі виникає дружнє та емоційне листування. У перекладі на російську Рільке читає «Кобзар» Тараса Шевченка, а також захоплюється Миколою Гоголем, переважно творами з українською тематикою.

Крім Ясної Поляни та російських міст Рільке відвідує Україну.

17 червня

Мандрівка пароплавом з Києва до Кременчука. У Каневі Рільке підіймається на Тарасову гору.

1900–1902

На запрошення художника Генріха Фогелера Рільке мешкає в селищі Ворпсведе неподалік від Бремена, там створюється своєрідна колонія богемних художників. Фогелер також підбивав Рільке їхати на постійне мешкання до Росії; за гіркою іронією долі художник загинув у радянських таборах у Казахстані в 1930-х.

У Ворпсведе поет знайомиться з багатьма творчими особистостями, зокрема зі своєю майбутньою дружиною, скульптором Кларою Вестгоф та її подругою Лаурою Беккер, якій після її смерті буде присвячено реквієм.

1901

Публікація роману «Будденброки» Томаса Манна.

28 квітня

Поет одружується з Кларою Вестгоф.

12 грудня

У подружжя Рільке народжується донечка Рут.

1902

Публікація збірки новел «Останнє», оповідання «Переможець дракона», п'єси «Життя як життя», перший варіант збірки «Ранні поезії» і «Книги картин». Рудольф Касснер публікує «Смерть і маску».

Андре Жід публікує роман «Іммораліст».

Гуго фон Гофмансталь публікує новелу-есе «Лист Лорда Чандоса».

Рільке отримує замовлення на мистецтвознавчу книгу про Огюста Родена. Подорож до Парижа та знайомство з Роденом у його робітні на Університетській вулиці. Рільке починає працювати над перекладом української літературної пам'ятки «Слово о полку Ігоревім».

1903

Рільке публікує мистецтвознавчу книгу «Ворпсведе» (про художників Фріца Макенсена, Отто Модерсона, Фріца Овербека та Генріха Фогелера) і монографію «Огюст Роден».

Третя подорож до Італії – Генуя, Віареджо, з осені – мешкає в Римі.

У Німеччині оприлюднено переклад трилогії Дмитрія Мережковського «Христос і Антихрист».

Отто Вайнігер публікує працю «Стать і характер».

Якоб Вассерман публікує роман «Молох».

1903–1908

Листування з Францом Каппусом, що переросте в книгу «Листи до молодого поета».

1904

Публікація книги «Оповідь про Господа всеблагого». Рільке закінчує п'єсу «Біла княгиня». Навідується до Копенгагена – міста його улюбленого письменника Якобсена.

Перші шкіци до майбутнього роману «Нотатки Мальте Лявридса Бригге».

Гуго фон Гофмансталь публікує драму «Електра».

Рудольф Штайнер публікує антропософську працю «Як досягти пізнання вищих світів?»

Кінець червня–грудень

Рільке мешкає у Швеції і Данії, вчить данську мову, захоплюється ідеями данського філософа Сьорена К'єркегора.

1905

Альберт Ейнштейн публікує теорію відносності.

У взаєминах Франції та Німеччини виникає так звана «марокканська криза».

У Медоні під Парижем Рільке мешкає в майстерні Родена, працюючи в нього секретарем. У поета з'являється відраза до Парижа («місто це повне печалі»), згодом це він відобразить у романі «Нотатки Мальте Лявридса Бригге».

Публікація збірки «Книга годин».

Гуго фон Гофмансталь публікує драму «Врятована Венеція».

Виходить перша збірка експресіоністичної поезії – «Прелюди» Ернста Штадлера.

У Дрездені гуртується клуб художників-експресіоністів «Міст».

Леон Брюнsvік публікує роботу «Сучасний ідеалізм».

1906

У Шартрі Рільке починає роботу над поетичним циклом про Шартрський собор.

Рільке та Роден розходяться, поет переїздить до Парижа. Опубліковано «Пісню про любов і смерть корнета Кристофа Рільке», яка одразу стає популярною, і друге видання «Книги картин».

У Празі помирає батько.

Публікація роману Роберта Музіля «Сум'яття вихованця Терлеса».

Публікація роману «Без батьківщини» данського письменника Германа Банга, який, на думку Ганса-Георга Гадамера, також мав деякий вплив на написання роману «Нотатки Мальте Лявридса Бригге».

У Берліні поставлено драму Гуго фон Гофманстала «Едіп і сфінкс».

Театр Зальцбурга ставить п'єсу Георга Тракля «Фата моргана».

Райхсканцлер Бюлов розпускає парламент, який відмовився фінансувати «африканську експансію» Німеччини, – у країні невпинно зростає кількість прихильників «партії війни».

1907

Знайомство і початок дружби з філософом культури, інтелектуалом-есеїстом Рудольфом Касснером.

Стефан Георге публікує збірку «Сьома печатка».

Карл Енштайн починає публікувати розділи експериментального роману «Бебукен, або Дилетанти чуда», який докорінно відходить від поетики реалістичного письма.

Анрі Бергсон публікує студію «Творча еволюція».

Жовтень

У Парижі Рільке відвідує виставку Сезанна в «Осінньому салоні», враженнями від якої поет ділиться в багатьох листах (згодом це буде книжка «Листи про Сезанна»).

Публікація першої частини «Нових поезій», організованої за циклічним принципом, як і «Квіти зла» Бодлера. Перевидання книги «Огюст Роден» із доповненням.

1908

Прибувши до Парижа, Рільке відновлює стосунки з Роденом.

Публікація другої частини «Нових поезій» і перекладів «Сонетів» англійської поетеси Елізабет Баррет-Бравнінг.

Виходить зібрання творів Фрідріха Гельдерліна, яке підготував філолог-перекладач Марі Деге. У середовищі символістів-«георгеанців», а згодом експресіоністів починається «Гельдерлін-бум».

Вільгельм Воррінгер публікує книжку «Абстракція і прочування», що вплинула на становлення експресіонізму як течії.

У Мюнхені проходить виставка робіт ван Гога.

Близький приятель Георга Гайма, архітектор Адольф Лоос публікує книжку «Орнамент і злочин» за відомою однойменною доповіддю 1906 року.

Німеччина посилює свій військовий флот.

1909

У Відні художник і письменник Оскар Кокошка презентує візуальну драму «Вбивця – надія жінок».

Формується «Нове об'єднання художників Мюнхена»: Кубін, Кандинський, Ербсле та інші.

Публікація книжки «Реквієм». Рільке знайомиться з австрійською княгинею Марією фон Турн-унд-Таксис, з роду принцесою Гогенлое-Вальденбург-Шиллінгсфюрст, яка всіляко підтримуватиме поета до останніх його днів.

Публікація другого розширеного та допрацьованого видання «Ранніх поезій» Рільке.

У паризькому журналі «Фігаро» опубліковано перший футуристичний маніфест Марінетті.

У Мюнхені проходить виставка робіт Сезанна.
Альфред Кубін публікує роман «Інший бік», у який закладає ідеї антиутопізму, які згодом розвине Кафка.
Якоб Вассерман публікує роман «Каспар Гаузер».

1910

Неподалік італійського Трієста Рільке вперше відвідує замок Дуїно княгині Марії фон Турн-унд-Таксис Гогенлое, розташований на березі Адріатичного моря.
У Ляйпцигу, в будинку видавця Антона Кіппенберга, Рільке готує до друку остаточний варіант роману «Нотатки Мальте Лявридса Бригге», який був опублікований того ж року.

Подорож до Північної Африки.

Знайомство Рільке з Андре Жідом.

На третьому вечорі «Неопатетичного кабаре» поетів-експресіоністів у Берліні брат письменника Якоба Вассермана читає поезії Рільке, Гайма, Гіллера, а Еріх Унгер оголошує найважливіший маніфест експресіонізму – «Про пафос».

У Мюнхені проходять виставки Анрі Матісса, Франца Марка, Поля Гогена.

Вільгельм Віндельбанд публікує роботу «Відродження гегельянства», чим дає поштовх до формування неогегельянства як самостійної філософської течії.

Лу Андреас-Саломе публікує книжку «Еротика», яка витримає п'ять перевидань.

1911

Публікація роботи «Філософія: її проблема та її проблеми» «марбурзького» неокантіанця Пауля Наторпа.
Гуго фон Гофмансталь пише лібрето до опери Рихарда Штрауса «Рицар із трояндою».

Починає виходити часопис експресіоністів «Аукціон». Німецький лінкор біля берегів Марокко – і початок другої «марокканської кризи». У європейських країнах зростає передчуття війни. Георг Гайм пише свій знаменитий вірш «Війна».

У Мюнхені проходить виставка Рембрандта й формується художня група «Синій вершник» (Кандинський, Марк, Верьовкіна, Макке, Клеє).

Арнольд Шенберг публікує працю «Вчення про гармонію».

У Берліні поставлено трагікомедію Гауптмана «Пациюки».

Гуссерль оприлюднює свою фундаментальну працю «Філософія як строга наука», у якій виступає з критикою натуралізму.

1912

12 січня – смерть Георга Гайма на річці Гавель поблизу Ванзеє.

Початок самітництва Рільке. В Дуїно він пише цикл «Життя Діви Марії» і кілька «Дуїнянських елегій». Поет перекладає з французької анонімну проповідь XVII століття «Любов Магдалини».

Рудольф Штайнер створює Антропософське товариство.

Карл Юнг публікує працю «Зміни і символи лібідо».

Василій Кандинський публікує працю «Про духовне в мистецтві».

У Берліні проходить виставка футуристів.

Готфрід Бенн публікує відому збірку «Морг», на яку буде лише один схвальний відгук – поета Ернста Штадлера.

У видавництві Ровольта виходить посмертна книга Гайма «*Umbra vitae*», а також перевидання його «Вічного дня».

Курт Гіллер видає першу антологію експресіонізму «Кондор».

1913

У Росії виходить переклад «Нотаток Мальте Лявридса Бригге».

Публікація «Життя Діви Марії», що поет визнає самоповтором; збірки ранньої лірики «Перші поезії» і перекладу з французької «Португальських листів» віконта Гіерагно (до часів Рільке їх авторство помилково приписували португальській черниці Маріанні Алькофорато (1640–1723) – поет також так вважав). Перші переклади лірики Мікелянджело.

У ляйбцигському видавництві Курта Вольфа Георг Тракль публікує книжку «Вірші».

Едмунд Гуссерль публікує «Провідні ідеї для феноменології».

Рільке захоплюється творчістю Гайнріха фон Кляйста, зокрема його трактатом «Про театр маріонеток» (образ ляльки з цього трактату поет обіграє в «Дуїнянських елегіях» і «Сонетах до Орфея»).

Під Базелем у Швейцарії мислитель-антропософ Рудольф Штайнер розпочинає будівництво Гетеануму – свого роду «антропософського храму», де мали проходити ритуали «євритмії»; це місце відразу полюбили поети з Німеччини, Австрії та Росії.

10 грудня

Єдиний публічний виступ Георга Тракля в Інзбруку.

1914

Поет мешкає в Мюнхені й відновлює роботу над «Дуїнянськими елегіями». Карл Краус публікує драму «Останні дні людства».

У Сараєво терористична група «Молода Боснія» вбиває генерального інспектора австрійської армії, ерцгерцога Фердинанда, що стає спричинком до початку Першої світової війни.

У розпал війни Рільке звертається до воєнної тематики та пише цикл «П'ять гімнів».

3 листопада

Від паралічу серця помирає Георг Тракль.

1915

Виходить посмертна книжка Георга Тракля «Себастьянові сни».

У Женеві оприлюднено «Курс загальної лінгвістики» Фердинана де Сосюра.

Якоб Вассерман публікує роман «Людина з гусаками».

1916

У Відні Рільке мобілізований на службу до війська – у військовий архів.

Виходить четвертий том повного літературно-критичного зібрання творів Фрідріха Гельдерліна, який містить «пізні» поезії митця; його відкриває концептуальна передмова Норберта Гелінґрата. Цей том стає улюбленою настільною книжкою Рільке.

У битві під Верденом гине друг Рільке, художник Франц Марк, а також філолог Норберт Гелінґрат. Неокантіанець Ернст Кассірер публікує роботу «Свобода і форма. Студії з німецької духовної поезії».

1917

Поль Валері публікує збірку «Юна Парка».
Альбан Берг починає писати видатну оперу експресіонізму «Воцтек».
Стефан Георге публікує збірку «Війна».
Помер Роден.

1918

Публікація перекладів Рільке «Двадцять чотири сонети Луїзи Лабе із Ліона, 1555» з італійської та французької. Останні переклади з Мікелянджело та два переклади сонетів Петрарки.

1919

Курт Пінтус впорядковує та видає знамениту антологію експресіоністської поезії «Сутінки людства».
Карл Ясперс публікує «Психологію світоглядів».
Франц Верфель публікує збірку «Судний день».
Сен-Жерменський мирний договір – закінчення Першої світової війни.
Рільке відгукується на запрошення «Літературного гуртка» Цюріха та відвідує Швейцарію, з якою пов'яже подальші роки життя.

1920

Рільке пише цикл «Зі спадщини графа К.В.» та публікує драму «Біла княгиня».
Публікація поетичних книг «Морський цвинтар» та «Альбом старих поезій» Поля Валері.

1921–1922

Вернер Рейнгард орендує для Рільке замок Шато де Мюзю неподалік від Цюріха.

1921

З'являються перші переклади з Поля Валері.
Людвіг Йозеф Вітгенштайн публікує свій знаменитий «Tractatus logico-philosophicus».
Ернст Кассіерер публікує роботу «Ідея і гештальт. П'ять статей: Гете, Шиллер, Гельдерлін, Кляйст» (додаток до студій «Свобода і форма»).

1922

Публікація поетичної збірки «Пісні» Поля Валері.
Курт Вольф видає томик зібраних поетичних і прозових творів Гайма.
Психолог Людвіг Клягес публікує роботу «Про космогонічний ерос».

Лютий

Рільке закінчує «Дуїнянські елегії».

Грудень

Рільке перекладає Поля Валері. За 14 днів він закінчує «Сонети до Орфея», які присвячено пам'яті молодій танцівниці Віри Овками Кнооп, яка померла від лейкемії.

1923

Публікація «Дуїнянських елегій» і «Сонетів до Орфея» у Ляйпцигу.
Різка погіршення здоров'я у Рільке та лікування в санаторії Терміте. Лікарі ніяк не можуть встановити діагноз.
Макс Шелер публікує свою програмну роботу «Сутність і форми симпатії».
Альберт Швайцер публікує роботу «Філософія культури».

Ернст Кассіерер починає друкувати свою фундаментальну працю «Філософія символічних форм».

Історик культури Флоренс Крістіан Ранг публікує роботу «Історична основа карнавалу».

У Гайдельбергу Вальтер Беньямін оприлюднює книгу перекладів із Шарля Бодлера «Паризькі картинки» зі своєю ґрунтовною теоретичною передмовою «Завдання перекладача».

1924

Рільке повертається до Шато де Мюзо, де його провідує Поль Валері.

Останнє поетичне цвітіння – шедеври пізньої лірики та поезії французькою.

Публікація роману «Чарівна гора» Томаса Манна.

1925

У Ляйпцигу опубліковано книжку поезій Поля Валері в перекладах Рільке.

Ернст Кассіерер публікує роботи «Мова і міф» та «Міфічне мислення».

27 жовтня

Рільке передає свій заповіт пані Нанні Вундерлі з чіткою вказівкою місця свого майбутнього поховання – кладовище біля старої церкви в Рароні.

1926

Емоційно відверте листування з Мариною Цветаєвою. Публікація книжки французьких поезій Рільке «Сади» з додатком «Валезанських катренів». Останні переклади з Поля Валері.

30 листопада

Госпіталізація Рільке в клініці Валь-Мон у Швейцарії.

15 грудня

Рільке пише Рудольфові Касснеру: «...я захворів важкою, безконечно виснажливою хворобою; маловідомі клітинні зміни в крові стали джерелом жорстких, пронизливих через усе тіло процесів. І я, той я, хто ніколи не дивився по-справжньому болю в лице, вчуся пристосовуватися до цього анонімного болю, який горює наді мною».

29 грудня

Рільке вмирає в клініці Валь-Мон.

2 січня 1927

Похорон Рільке на кладовищі в Рароні кантону Валліс.

1927

Мартін Гайдеггер публікує знаменну філософську книгу XX століття «Буття і час». У філософсько-літературних колах Німеччини поширюється чутка про зізнання Гайдеггера про те, що у своїх «Елегіях» Рільке виразив поетичною мовою та передбачив його філософські ідеї. Габріель Марсель публікує «Метафізичний щоденник». Французькою мовою виходять одразу дві книги Рільке: «Les Fenêtres» («Вікна») та «Les Roses» («Троянди»). У Парижі Едмон Жалу публікує брошуру «Райнер Марія Рільке».

Анатолій Дністровий

Літературно-художнє видання

Раїнер Марія Рільке

Нотатки

Мальте Лявругса Бругге

Роман

Відповідальний редактор *Діана Клочко*

Літературний редактор *Мирослава Прихода*

Науковий редактор *Соломія Зінчук*

Випусковий редактор *Іван Андрусак*

Технічний редактор *Олександр Гончар*

Коректор *Леся Іванчук*

Дизайн і комп'ютерна верстка *Ольги Даниленко*

Підписано до друку 11.05.2010 р.

Формат 70x100/32. Папір книжковий.

Гарнітура Cambria. Ум.-друк. арк. 12.

Друк офсетний. Наклад 3000 пр.

Зам. № 10-166

ТОВ Видавництво «Грані-Т»

Україна 02140, м. Київ, вул. Бориса Гмирі, 2, офіс 10

тел./факс: +38 (044) 200-12-57 (58, 59)

+38 (044) 227-80-43, +38 (044) 353-60-69

Відділ збуту: +38 (044) 209-16-42, +38 (044) 592-28-27

office@grani-t.info

www.grani-t.com.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК №2453 від 27.03.06 р.

Віддруковано у ВАТ «Поліграфкнига»
корпоративне підприємство ДАК «Укрвидавполіграфія»
03680, м. Київ, вул. О. Довженка, 3.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №3089 від 23.01.2008 р.

Літературне століття, яке минає від часу публікації роману «Нотатки Мальте Лявридса Бригге» (1910), було багатим на новаторство й експеримент. Утім, саме романові Райнера Марії Рільке судилося стати ідейним, смисловим «вузлом», із якого тягнулися й далі тягнуться ниточки різних прозових традицій, що претендували чи претендують на статус інтелектуально-креативної літератури. Тож не дивно, що на «Нотатки...» взорували Моріс Бланшо й екзистенціалісти, представники французького «нового роману» й американські бітники, адепти прози «з нічого» і навіть теперішня блогерська та поп-література, яка сповідує принципи інтернетного письма, передвіщеного багатоманерно в чому сповідальною та щоденниковою манерою роману Рільке. Перший за століття український переклад цього знакового тексту виконав Юрко Прохасько.

9 789664 652978